

FÖREBYGGANDE ARBETE MOT HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

Riktat till pojkar och unga män i Sverige –
utvärderingsforskning och praktik

Jämställdhetsmyndigheten

Göteborg, maj 2021

Rapport 2021:17

Dnr: ALLM 2020/26

Underlag: Klas Hyllander

Har du frågor om denna publikation, kontakta:

Mikael Thörn

mikael.thorn@iamy.se

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING.....	5
1. INLEDNING.....	7
1.1. Om rapporten.....	7
1.2. Metod.....	7
1.3. Introduktion.....	8
1.3.1. Vad är hedersrelaterat våld och förtryck?.....	9
1.3.2. Om våldsprevention.....	11
1.3.3. Framgångsfaktorer för våldsprevention.....	12
1.3.4. Våldsprevention på olika nivåer.....	13
2. FORSKNING I SVERIGE.....	14
2.1. Förklaringsmodeller inom samhällsvetenskaplig forskning.....	14
2.2. Forskning om riskfaktorer för hedersrelaterat våld och förtryck.....	15
2.2.1. Koppling hedersrelaterat våld och förtryck och mäns våld mot kvinnor...17	
2.2.2. Forskningen om pojkar och unga män och hedersrelaterat våld och förtryck.....	18
2.3. Vad betyder ett bristande kunskapsläge för preventionsarbete?.....	20
3. UTVÄRDERINGSFORSKNING AV PROGRAMINSATSER I SVERIGE.....	22
3.1. Elektra Ett projekt mot hedersförtryck och våld (2006).....	23
3.2. Heder och det civila samhällets metoder (2011).....	26
3.3. KFUM Göteborgs våldsförebyggande arbete med ungdomar (2012).....	28
3.4. Utvärdering av Framtidssnack (2019).....	31
3.5. projektet Kärleken är fri 2014–2017 (2017).....	34
3.6. Sammanfattande kommentar alla studier.....	36
4. AKTUELLA VERKSAMHETER OCH ARBETSSÄTT.....	38
4.1. Universella och selektiva insatser.....	38
4.2. Andra typer av preventiva insatser riktade till pojkar och unga män.....	39
4.3. Tre kategorier av preventiva arbetssätt.....	40

FÖREBYGGANDE ARBETE MOT HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

4.3.1. Universella metoder.....	42
4.3.2. Selektiva insatser	44
4.3.3. Insatser på både universell och selektivnivå.....	48
4.4. Insatser som når yngre pojkar.....	52
4.5. Skolans arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck.....	53
5. SAMMANFATTANDE ANALYS.....	55
5.1. Skolan som nyckelaktör	57
5.2. Ökad kunskap om variationen inom målgruppen.....	57
5.3. Problematisering av heder som begrepp i preventionsarbetet.....	58
5.4. insatser på frivillig basis	58
5.5. Generella våldspreventiva insatser som problematiserar hedersnormer.....	59
5.6. Flera insatser på flera nivåer för att uppnå genomgripande effekt.....	60
5.7. Finansiering och långsiktiga satsningar.....	60
REFERENSER.....	62
BILAGA 1. TABELL MED RISKFAKTORER FÖR UTÖVANDE AV VÅLD MOT KVINNOR I NÄRA RELATIONER (HAGEMANN-WHITE M.FL., 2010).....	65
BILAGA 2. REFERAT UTVÄRDERINGSSTUDIER.....	67
Elektra Ett projekt mot hedersförtryck och våld (2006).....	67
Heder och det civila samhällets metoder (2011).....	72
På tal om jämställdhet. En utvärdering av KFUM Göteborgs våldsförebyggande arbete med ungdomar – Modiga Tjejer, Modiga Killar och ADAM (2012)	76
Utvärdering av Framtidssnack – en förebyggande insats mot hedersrelaterat våld (2019).....	81
Samverkan kring hedersrelaterat våld och förtryck – En studie av projektet Kärleken är fri 2014-2017. Utvärderingsrapport. (2017)	88

SAMMANFATTNING

Rapporten presenterar svensk utvärderingsforskning om förebyggande insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck riktat till pojkar och unga män på universell och selektiv nivå samt presenterar aktuella förebyggande arbetssätt som riktas till pojkar och unga män som används idag i Sverige. Kartläggningen är en fortsättning på tidigare regeringsuppdrag¹ och det internationella expertmötet om våldsförebyggande arbete med pojkar och unga män i en hederskontext som arrangerades i november 2018.²

Kartläggningen och analysen i denna rapport visar på att det i Sverige pågår ett ambitiöst men samtidigt småskaligt arbete som riktar sig brett till pojkar och unga män i hederskontext för att förebygga hedersrelaterat våld. Antalet strukturerade metoder som har utvecklats är få. De som finns är framför allt riktade till pojkar i åldern 13–19 år, och arbetet har sammantaget liten räckvidd både geografiskt samt till antalet personer. Arbetet bedrivs utifrån ett relativt svagt och oklart kunskapsläge inom forskningen om vad som fungerar för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck med fokus på pojkar och unga män som lever i en hederskontext i Sverige.

Fyra befintliga förebyggande programinsatser har utvärderats av forskare. Utvärderingarna är dock inte utformade på ett sådant sätt att de kan säga något om de studerade insatsernas effekt. Till viss del beror detta på att de utgörs av uppdragsforskning som beställts utifrån andra syften. Det går också att konstatera att de insatser som har studerats hade grundläggande metodologiska svagheter som medför svårigheter att utvärdera effekten. De aktörer som utvecklar och sprider förebyggande metoder är framför allt civilsamhällesorganisationer med små medel.

Vissa utmaningar i att utvärdera dessa insatser uppstår genom att det inte enkelt går att identifiera vilka barn och unga som lever i hederskontext, vilket gör att vissa insatser riktar sig till en bredare mer varierad grupp än enbart de som lever i hederskontext. Utvärderingen av insatser får således svårare att visa på resultat än en utvärdering i en insats riktad till en homogen grupp. Det

¹ Jämställdhetsmyndigheten. Förebyggande arbete med barn och unga (2019:11)

² ”Samtal pågår: om hedersrelaterat våld och förtryck” är Jämställdhetsmyndighetens dokumentation av det internationella expertmötet om våldsförebyggande arbete med pojkar och unga män i en hederskontext som arrangerades i november 2018

framgår vidare att det fortfarande finns svårigheter med att inte bidra till diskriminering och stigmatisering genom förutfattande meningar om grupper med viss etnisk bakgrund då denna fråga behandlas.

Rapporten identifierar också ett antal verksamheter som bedriver ett förebyggande arbetssätt baserat på individuellt stöd riktat till pojkar och unga män lever i hederskontext. Även här dominerar ett mindre antal civilsamhällesorganisationer men flera kommunala och regionala verksamheter i form av regionala resurscentrum utvecklas med statligt stöd. Räckvidden av arbetet som når pojkar och unga män i hederskontext är ännu litet och kan potentiellt ökas genom en utveckling av det informations- och medvetandehöjande arbetet riktat till målgruppen.

Det finns en stor upparbetad erfarenhet och kunskap hos de aktörer och verksamheter som beskrivs i rapporten. Det finns också indikationer i utvärderingarna på att det befintliga arbetet ger olika former av positiva resultat och att de har en god potential. En grogrund till strukturerade våldsförebyggande metoder inom våldsområdet generellt finns och är en viktig resurs i den fortsatta utvecklingen av våldsförebyggande arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck specifikt.

Målsättningen i regeringens tio-åriga nationella strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor (Skr. 2016/17:10) inklusive hedersrelaterat våld och förtryck, om ett utökat och verkningsfullt förebyggande arbete mot våld visar att utvecklingen på området behöver understödjas på ett bättre och mer långsiktigt sätt än idag. Det ställs höga metodologiska krav för att utveckla våldspreventiva metoder som är verkningsfulla och som kan reproduceras och anpassas till olika verksamheter och sammanhang för ett effektivt resultat. Organiseringen av och stödet till utvecklings- och utvärderingsarbetet av våldspreventiva metoder behöver därför utvecklas, inklusive rollfördelningen mellan aktörer på nationell, regional och lokal samhälls nivå men även mellan civilsamhällesorganisationer, kommun och forskningsväsende. Detsamma gäller arbetet för spridning, implementering och uppföljning som på motsvarande vis ställer höga krav på organisering och organisatoriska förutsättningar.

Arbetet för att tidigt nå yngre pojkar i förskoleålder som befinner sig i en hederskontext behöver utvecklas. Målgruppen kan primärt nå genom ett utvecklat arbete till föräldrar, även via exempelvis förskola och BVC.

1. INLEDNING

1.1. OM RAPPORTEN

Den här rapporten är framtagen på uppdrag av Jämställdhetsmyndigheten. Underlaget är skrivet av Klas Hyllander, konsult med mångårig erfarenhet av våldsprevention inom svenskt och internationellt civilsamhälle. Rapporten presenterar svensk utvärderingsforskning om förebyggande insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck riktat till pojkar och unga män på universell och selektiv nivå.³ Utvärderingsforskningen analyseras bland annat utifrån målsättningen i den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor om ett verkningsfullt och utökat våldsförebyggande arbete (Skr. 2016/17:10)

Aktuella förebyggande arbetssätt som riktas till pojkar och unga män som används idag i Sverige presenteras. Rapporten ämnar inte att kartlägga aktörer, utan fokuserar på arbetssätt och metoder. Alla aktiva aktörer innefattas således inte av den här rapporten utan vi har valt att presentera flera arbetssätt som kan finnas representerade hos flera aktörer.

Syftet med rapporten är att ge en lägesbild av var arbetet på området befinner sig idag. Rapporten kan ses som grund för kommande steg för att vidareutveckla arbetet.

1.2. METOD

Sökningar efter svensk utvärderingsforskning och forskning om män, pojkar och hedersrelaterat våld och förtryck gjordes i forskningsdatabasen SwePub under hösten 2020, inga restriktioner gällande år gjordes. Kompletterande sökningar gjordes i forskningsdatabaserna PsycInfo, Sociological Abstracts, ERIC, NB-ECEC och Scopus, liksom i Google Scholar samt genom fria sökningar. Även följande forskningstidskrifter genomfördes översiktligt: Journal of Interpersonal Violence, Journal of Violence Against Women, Journal of Family Violence, Journal of Gender-Based Violence och Norma. Korta avstämningar avseende forskningsläget genomfördes med forskare inom områdena män och hedersrelaterat våld och förtryck respektive om maskuliniteter, makt och våld (universitetslektor Devin Rexvid respektive professor Lucas Gottzén, båda vid Stockholms universitet). En avstämning avseende aktörer som arbetar med prevention av

³ Med universell nivå menas breda insatser som riktas till målgruppen utan att göra något särskilt urval, medan selektiv nivå avser insatser riktade till ett urval av målgruppen.

hedersvåld i Sverige gjordes med Nationella kompetensteamet mot hedersrelaterat våld och förtryck vid Länsstyrelsen i Östergötland.

De utvärderingar som inkluderats i avsnittet har alla utvärderats av forskare.

Kartläggningen av aktörer och aktuella arbetssätt gjordes genom sökningar på nätet samt genom intervjuer med redan kända aktörer inom fältet. Intervjuer med verksamhetsföreträdare genomfördes över telefon eller videomöten under hösten 2020. Ytterligare en källa till information var ett dialogmöte med identifierade aktörer som Jämställdhetsmyndigheten anordnade 2020-12-02. Ett uppföljande dialogmöte anordnades av Jämställdhetsmyndigheten den 14 april 2021, där rapporten presenterades samt deltagande verksamheter fick möjligheten att kommentera och ställa frågor kring rapporten. Inför mötet hade verksamheter som är omnämnda i rapporten fått ett utkast skickat till sig med möjlighet till inspel.

1.3. INTRODUKTION

Vilka är de aktuella arbetssätten som tillämpas idag i Sverige för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck och som vänder sig till målgruppen pojkar och unga män? Finns det någon svensk forskning som utvärderar sådant våldsförebyggande arbete och vad går att utläsa från den? Hur kan fältet vidareutvecklas för att vidare arbeta effektivt med denna målgrupp? Detta är de grundläggande frågor som den här rapporten undersöker. Utvärderingsforskningen och de aktuella arbetssätten som presenteras diskuteras delvis utifrån målsättningen om ett verkningsfullt och utökat våldsförebyggande arbete en i regeringens nationella strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor.

Hedersrelaterat våld och förtryck har under de senaste decennierna alltmer kommit att uppmärksammas inom så gott som alla delar av svenskt samhällsliv: civilsamhälle, politik, media, forskning och högre utbildning liksom med en växande praktik inom offentliga sektorns olika grenar till exempel inom polis, socialtjänst, skola och hälso- och sjukvård. Kunskapen och insikten om problemen har successivt ökat liksom utvecklingen av åtgärder.

Regeringen började uppmärksamma hedersrelaterat våld och förtryck i början av 2000-talet. 2007 adresserade regeringen hedersrelaterat våld och förtryck i ”Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer” (Skr 2007/08:39) Sedan 2014 har Länsstyrelsen Östergötland på uppdrag av regeringen ett nationellt kompetensteam för arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck. Nationella kompetensteamet ska enligt uppdraget samordna och stödja arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck, barnnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstymning av flickor och kvinnor, samt bistå med kunskap och kompetens på området. Länsstyrelsen i Östergötland ska bidra till att stärka statliga och kommunala verksamheters förmåga att förebygga och bekämpa hedersrelaterat våld och förtryck. Detta genom en stödtelefon till

yrkesverksamma, webbaserat stöd för yrkesverksamma, stöd till nationella myndigheter, stöd till övriga länsstyrelser och rådgivning till civilsamhället. 2020 togs beslut av regeringen om att permanentera det Nationella kompetensteamet.

2017 trädde regeringens tioåriga nationella strategi för att bekämpa och förebygga mäns våld mot kvinnor i kraft. (Skr 2016/17:10) Länsstyrelserna fick 2017 i uppdrag av regeringen att stödja utvecklingen av regionala, kommun- och myndighetsgemensamma resurscentra för barn och vuxna som är utsatta, eller riskerar att utsättas för, våld av närstående, i synnerhet hedersrelaterat våld och förtryck. Sådan verksamhet kan innebära samlokalisering av socialtjänst, hälso- och sjukvård samt polis med flerspråkig kompetens för att underlätta stöd och skydd, inklusive för personer som medverkar i brottsutredningar. Arbetet med att utveckla fyra regionala resurscentra i Norrbottens, Gävleborgs, Kronobergs och Västra Götalands län pågår. Länsstyrelsen Östergötland har fått i uppdrag att samordna arbetet på nationell nivå tillsammans med en styr- och samordningsgrupp. Länsstyrelsen Stockholm är kopplad till den nationella samordningen för att berika projektet med erfarenheterna från Stockholms läns sedan tidigare etablerade resurscentrum Origo.

2018 skapades Jämställdhetsmyndigheten. Jämställdhetsmyndigheten ska enligt myndighetsinstruktionen främja utvecklingen av förebyggande insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck och synliggöra och motverka hedersrelaterat våld och förtryck med inriktning på nationell kunskapsutveckling och strategiska övergripande frågor.

Att arbeta mot hedersrelaterat våld och förtryck ingår även i flera andra av myndighetens uppdrag, bland annat uppdragen som berör utbildning.

1.3.1. Vad är hedersrelaterat våld och förtryck?

Hedersrelaterat våld och förtryck kan ses som ett samlingsbegrepp för användandet av kontroll, hot, isolering, förskjutning och våld i syfte att tvinga en familjemedlem till lydnad för att upprätthålla en familjs eller släkts heder eller anseende - enligt de specifika sätt som heder eller anseende definieras i familjens eller släktens kontext. Hedersrelaterat förtryck handlar ytterst om individens sexuella och reproduktiva rättigheter visavi ett kollektiv i ett patriarkalt samhällssystem (Jämställdhetsmyndigheten 2020)

Hederskulturer återfinns i hela världen men tenderar att vara mer förekommande bland människor med ursprung från de regioner som ligger i ett bälte från Nordafrika genom Mellanöstern till Centralasien och den indiska subkontinenten (Kriminalvården, 2015). Det ska poängteras att förekomsten av hederskulturer också varierar inom dessa regioner och länder. Det går inte att utgå ifrån att människor med en viss etnicitet eller av ett visst ursprung är uppvuxna med eller lever i en hederskultur. Det är vidare inte möjligt att på något enkelt sätt identifiera

den primära målgruppen för förebyggande insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck. Här ligger en av utmaningarna för området. Schlytter och Linell (2008) menar att de som idag lever enligt hedersrelaterade traditioner i Sverige i huvudsak är personer, av skilda bakgrunder och erfarenheter, som av sociala, politiska, humanitära eller religiösa skäl varit tvungna att lämna sitt hemland och emigrera till Sverige.

Det finns dock en rad beskrivningar av hedersrelaterat våld och förtryck hos olika aktörer⁴. Sveriges regering har en definition som presenteras i den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor där heder förklaras vidare. (Skr. 2016/17:10). Enligt FN:s definition utgår hedersrelaterat våld och förtryck från en familjeideologi som sätter upp specifika villkor för kvinnor och som har sitt ursprung i så kallade förmoderna samhällens metoder för män att utöva kontroll över kvinnors reproduktion och sexualitet (FN, 1998/2002). I förmoderna samhällen står det släktbaserade kollektivet för den materiella trygghet som till exempel staten erbjuder i en välfärdsstat. Barn, och inte minst flickor, och deras framtida äktenskap och potentiella reproduktion blir i ett sådant system en slags handelsobjekt som används för att hålla samman eller utöka kollektivet och i förlängningen för att säkra kollektivets materiella villkor. Enligt systemets inneboende logik måste därmed framför allt flickors och unga kvinnors sexualitet kontrolleras.

Att mer eller mindre medvetet önska kontrollera en kvinnas sexualitet är dock inte unikt för hedersrelaterat våld och förtryck. Vid en jämförelse mellan våld i nära relationer och hedersrelaterat våld kan man konstatera att det finns många likheter i våldets struktur och uttryck men också skillnader. Heder berör även andra aspekter än enbart förhållandet mellan offret och förövaren. Allt våld som utövas inom familjer eller grupper som lever med en hederskultur utövas heller inte utifrån hedersmotiv (Kriminalvården, 2015).

Pojkar och unga män i hederskontext

Den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor (Skr. 2016/17:10) påpekar att unga flickor och kvinnor drabbas hårdast, men att även pojkar och unga män kan utsättas. ”Kontroll av kvinnor och flickor i hederns namn sträcker sig från begränsningar i vardagen i fråga om klädsel, umgänge och fysisk rörelsefrihet till styrning av val beträffande utbildning, jobb, äktenskap och skilsmässa. Även unga män kan bli gifta mot sin vilja” (Skr. 2016/17:10).

⁴ Se till exempel hedersfortryck.se (Nationella kompetensteamet) eller (Kriminalvården, 2015) för ytterligare beskrivningar av hedersrelaterat våld och förtryck samt diskussion kring hedersbegreppet, hederskultur med mera. Även den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor, Skr. 2016/17:10, innehåller en vidare diskussion om hedersrelaterat våld och förtryck.

I litteraturen om unga män och pojkar i hederskontexter påtalas att dessa kan vara både utsatta för förtryck och våld och själva kan utöva förtryck och våld.

Pojkar och män kan således ses som både offer och förövare. Pojkar kan också precis som flickor i familjer med hedersvärderingar ha restriktioner när det gäller sin framtida partner (Rexvid & Schlytter 2012).

Myndigheten för vård och omsorgsanalys konstaterar i sin rapport (Rapport 2018:10 Lika läge för alla) likaså Persdotter och Andersson vid Karlstad universitet (SAVE - Ett forsknings- och utvecklingsprojekt om barnvårdsutredningar vid anmälan om misstänkt våldsutövning 2020:1) att det förekommer skillnader mellan olika grupper av barn i tillgången till insatser från socialtjänsten. Anledningen till detta är varierande, dock spelar anhörigas tillåtelse till insatser in. Till exempel beviljas pojkar med utländsk bakgrund i mindre grad insatser än pojkar födda i Sverige, trots likartade behov. Samma gäller pojkar i åldern 13–17 år jämfört med flickor, att flickor beviljas insatser till större grad än pojkar trots att behovet funnits där. För vidare läsning om pojkar och män i en hederskontext se till exempel Rexvid & Schlytter (2016).

1.3.2. Om våldsprevention

Förebyggande av våld eller våldsprevention är ett fält som har vuxit betydligt under de senaste decennierna, både i termer av produktionen av kunskap och i praktik. Bland annat Världshälsoorganisationen (WHO) har prioriterat området och gett ut och spridit en rad kunskapsunderlag. Regeringens ambition med den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor är att verka för en omorientering från ett reaktivt till ett proaktivt förhållningssätt även om stöd och skydd fortsatt måste vara i fokus.

En av strategins målsättningar är ett utökat och verkningsfullt förebyggande arbete, en annan är förbättrad kunskap och metodutveckling. Flertalet uppdrag har getts till olika myndigheter för att utveckla det våldsförebyggande arbetet i Sverige. Exempelvis har Jämställdhetsmyndigheten tagit över handboken *Inget att vänta på* (Jämställdhetsmyndigheten, 2019) från Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor och reviderat denna tillsammans med organisationerna Unizon och MÄN. Vidare har myndigheten uppdragit åt Stockholms universitet att ställa samman den nyligen publicerade forskningsöversikten *Våldsprevention i Sverige – en forskningsöversikt* (Franzén, Gottzén, 2020). För ytterligare läsning om området våldsprevention, se nedan samt referenslistan.

1.3.3. Framgångsfaktorer för våldsprevention

I (Franzén, Gottzén, 2020) redovisas ett antal framgångsfaktorer som forskningen om universell prevention respektive våldsprevention har identifierat och som aktuella arbetssätt mot hedersvåld kan jämföras mot.

Framgångsrika program inom universell prevention har följande attribut:

- De är omfattande
- De är tidsanpassade
- Använder sig av olika pedagogiska metoder
- Ger programmet i lagom doser
- Genomförs av ledare som är välutbildade i programmet
- Möjliggör positiva relationer
- Socialt och kulturellt relevanta
- De är teoridrivna
- Inkluderar effektutvärdering

En utmaning är dock att avgöra om våldsförebyggande arbete är verkningsfullt eller inte. Att uppnå effekt i termer av minskad förekomst av våldsbeteenden tar som regel tid. Minskat våld som en följd av en given insats är som regel också svårt att mäta. Därför behövs andra sätt att för följa upp insatsernas verkan för att kunna avgöra om de uppnår önskat resultat eller inte. Detta kan göras genom att insatserna utvärderas eller mäts mot delmål och särskilda utfallsmått som är steg på vägen mot minskat våld. För att sådana delmål ska vara relevanta behöver de bygga på kunskap som visar på hur delmålen kan leda till minskat våld.

Spridning och implementering

När väl en intervention är färdigutvecklad så behöver spridning och implementering av interventionen ske på ett kontrollerat sätt för att upprätthålla interventionens effekt. Annars är risken stor att interventionen successivt förvrängs så att den önskade effekten inte längre kan garanteras eller uppnås. Man talar om vikten av vidmakthållen programtrohet, programintegritet eller följsamhet.

Ett viktigt led i detta är att säkerställa tillräckliga organisatoriska förutsättningar i målorganisationerna. Detta kan handla om förankring i ledningen, avsättande av tillräcklig arbetstid för genomförandet samt säkrandet av olika former av stödresurser – adekvat utbildning och handledning till utförarna är så klart avgörande. Ledningens kompetens för att åstadkomma följsamhet är viktig.

I samband med spridning uppstår ofta behov av att anpassa interventionen till lokal kontext – detta behöver förberedas redan på utvecklingsstadiet av interventionen

genom att göra klart vilka delar av interventionen som kan anpassas och vilka delar som inte kan förändras för att effekt ska vidmakthållas.

Spridningen och implementeringsstödet för en intervention kräver en organisation med resurser för marknadsföring, utbildning, handledning, kvalitetssäkring och vidareutveckling.⁵

1.3.4. Våldsprevention på olika nivåer

Våldsförebyggande arbete kan riktas till olika målgrupper genom så kallad universell, selektiv respektive indikativ prevention.

Våldsprevention är alltså i själva verket ett paraplybegrepp där helheten kan bestå av ett flertal underkomponenter med delvis olika utgångspunkter, utförare, målgrupper, arbetsätt och metoder. Våldsprevention riktas till både möjliga och konstaterade förövare såväl som till möjliga och konstaterade våldsutsatta, men också till tredje part som kan ha en påverkan på olika riskfaktorer. Indikativa insatser riktade till våldsutövare respektive till våldsutsatta är som regel åtskilda insatser och av olika karaktär. I universella och selektiva insatser behövs medvetenhet om att individer ur alla nämnda kategorier finns i populationerna som man riktar sig till.

⁵ Mer om interventionsforskning, utvärdering och implementering finns i Evidensbaserat folkhälsoarbete (2014) av Schäfer Elinder och Kwak.

2. FORSKNING I SVERIGE

Forskningen om hedersrelaterat våld och förtryck i en västeuropeisk kontext är relativt ung. Detsamma kan sägas om utvecklingen av en våldsförebyggande praktik mot hedersrelaterat våld som riktar sig till pojkar och unga män, i Sverige såväl som i andra länder. Endast fem relevanta utvärderingsstudier utförda av forskare i Sverige påträffades i sökprocessen inför denna rapport.

Som en bakgrund inleds avsnittet med en översikt av förklaringsmodeller för det hedersrelaterade våldet och förtrycket inom samhällsvetenskaplig forskning i Sverige. Forskning om riskfaktorer för hedersrelaterat våld och förtryck återges. Denna kunskap utgör grund för att utvecklingen av förebyggande insatser. Det allmänna forskningsläget om män och pojkar i hederskontext kommenteras kort.

2.1. FÖRKLARINGSMODELLER INOM SAMHÄLLSVETENSKAPLIG FORSKNING

Begreppet hedersrelaterat våld och förtryck är omstritt. Debatten inom forskningen har stundtals varit högljudd och än finns ingen konsensus kring hedersbegreppets betydelse eller dess relation till våldsutövning. Det är framför allt förklaringarna till våldet som är omtvistade, inte våldsutövandets former – enighet råder om att våldet tar sig kollektiva uttryck och att såväl kvinnor som män kan utsättas (NCK, 2010).

Tre huvudsakliga perspektiv på hedersrelaterat våld kan urskiljas, vilka lyfter fram olika förståelser av och förklaringar till hedersrelaterat våld och förtryck (NCK, 2010 & Darvishpour, Lahdenperä, Lorentz, 2010).

- Kulturperspektivet utgår ifrån att det förekommer hederskulturer inom vilka det i varierande grad utövas hedersrelaterat våld och förtryck som del av en traditionell kollektivistisk familjeideologi. Utifrån detta perspektiv betraktas hedersrelaterade normer och värderingar ha utvecklats i en kulturell kontext och utövas i en varierande grad inom olika etniska grupper i olika delar av världen (t.ex. Schlytter 2004;). Det har riktats kritik mot att den kulturella förklaringsmodellen riskerar att bli generaliserande och därmed peka ut vissa etniska, kulturella eller religiösa grupper, vilket

kan betraktas spä på stigmatiseringen och således bidra till segregationen i samhället (Darvishpour m.fl. 2010).

- Könsmaktsperspektivet innebär att hedersrelaterat våld och förtryck kan betraktas som en del av en universell patriarkal ordning och att mäns kontroll av kvinnors sexualitet förekommer i alla kulturer och alla delar av världen. Könsmaktsperspektivet utgår ifrån en feministisk analys som framhåller likheterna mellan hedersrelaterat våld och förtryck och mäns våld mot kvinnor som ett globalt strukturellt problem (t.ex. Gill 2009; Eldén 2003; Pope 2004). Kritik som har riktats mot perspektivet är att det riskerar osynliggöra situationen som kvinnor som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck lever med (Darvishpour m.fl. 2010; Schlytter, Rexvid, 2016).
- Det intersektionella perspektivet lyfter fram en kombination av faktorer, såsom kön, kultur eller etnicitet men även etnisk diskriminering, socioekonomiska förhållanden, socialt kapital och grad av integration i ett samhälle (Werbner 2007).

2.2. FORSKNING OM RISKFAKTORER FÖR HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

Enligt en forskningsöversikt beställd av EU om riskfaktorer för våld mot kvinnor, barn och hbtq-personer i en europeisk kontext (Hagemann-White m.fl., 2010) finns det ingen empirisk forskning som identifierar riskfaktorer för utövandet av hedersrelaterat våld i familjer som har migrerat till och lever i Europa. En kartläggning gjord av Socialstyrelsen påträffade inga vetenskapliga studier om risk- och skyddsfaktorer för hedersrelaterat våld (Socialstyrelsen, 2014). Sökprocessen inför denna rapport resulterade heller inte i några träffar gällande forskning om riskfaktorer.

Hagemann-White med flera menar att orsaksförklaringar som hänvisar till kultur eller religion är alltför svepande och riskerar skymma differentierande faktorer. De menar dock att det till viss del går att härleda riskfaktorer från den befintliga litteraturen som är baserad antingen på praktikers arbete med målgruppen eller på studier om våldsutsatta i målgruppen. Dessa faktorer befinner sig på det som i forskningsöversikten kallas makro- och mesonivå, vilket motsvarar samhälls- och närmiljönivå i den socioekologiska modellen. Den socioekologiska modellen bygger på en sammansättning av biologiska, sociala, kulturella, ekonomiska och politiska aspekter som påverkar risken för att någon ska utöva våld eller bli utsatt för våld. Modellen används för att visa hur riskfaktorer kan finnas på individnivå, relationsnivå, närmiljönivå och samhällsnivå och att förebyggande insatser behöver utföras på alla dessa nivåer (se Handboken Inget att vänta på, 2020).

Utifrån detta resonemang härleds följande riskfaktorer.

På makronivå:

- Ett tydligt mönster av en dominansorienterad maskulinitet
- Underordning av kvinnor - kvinnor ges lägre värde

På mesonivå:

- Kollektivt upprätthållna hederskoder: män som utövar våld upplever stöd från kollektivet
- Strikta normativa förväntningar om barns lydnad, och då i synnerhet förväntningar om unga kvinnors lydnad.
- Mäns upplevda rätt till makt och privilegier: Fäder och makar upplever en rätt att underkasta kvinnor och flickor både kollektiva och individuellt införda regler och begränsningar samt upplever en rätt till tjänster från kvinnor och flickor efter eget godtycke.

Hagemann-White med flera menar vidare att flera av riskfaktorerna på mikronivå som översikten identifierar för våld mot kvinnor respektive våld mot barn inom flertalet majoritetsbefolkningar i Europa eventuellt kan betraktas som riskfaktorer på mesonivå i minoritetsbefolkningar där olika former av hedersrelaterat våld och förtryck förekommer. Rapporten nämner specifikt Personligt hållna uppfattningar om könstereotyper, vilka bidrar till att legitimera hederskoder, respektive Lydnadsnormer för barn som ger en implicit förväntan om att barn ska lyda sina föräldrar.

Enligt forskningsöversikten finns ingen forskning avseende förövares levnadshistoria, till exempel erfarenheter av egen utsatthet för våld som barn med mera.

Studier om attityder som inkluderar ungdomar från Jordanien och personer fällda för hedersrelaterade mord i Tyskland, visar att en positiv inställning till hedersrelaterat våld och förtryck oftare återfinns bland personer med en låg utbildningsbakgrund, som kommer från fattigare områden och/eller familjer med mer traditionella värderingar (Eisner, Ghuneim, 2013; Oberwittler, Kasselt, 2011).

Vidare tyder forskning på att en positiv attityd till hedersrelaterat våld och förtryck är vanligare bland personer som har en kollektivistisk och patriarkal världsbild och som tror på betydelsen av kvinnlig kyskheter, samt rättfärdigar våldsamt och aggressivt beteende på ett moraliskt plan (Eisner & Ghuneim, 2013; Cihangir, 2012). Flera studier visar därtill att det är vanligt med bristande kunskap om framför allt kvinnlig sexualitet.

Forskning visar även att auktoritär och patriarkal disciplin är kopplat till ökad sannolikhet för att pojkar har en positiv inställning till hedersrelaterat våld och

förtryck. Effekten återfanns dock inte hos flickor och inte heller när den auktoritära disciplinen utövades av modern (Eisner & Ghuneim, 2013).

På det hela taget menar Hagemann-White m.fl. att likheterna mellan hedersrelaterat våld och våld i nära relationer som det kommer till uttryck i majoritetsbefolkningar i EU är större än skillnaderna. Formerna och metoderna för kontroll, tvång och våld är mycket lika. De viktigaste skillnaderna, menar de, är förmodligen just förekomsten av en uttrycklig hederskod på gruppnivå i motsats till en mer individuellt hållen uppfattning om rigida könsbaserade sociala regler hos förövare i majoritetsbefolkningarna, liksom ett aktivt engagemang också från kvinnor i att upprätthålla hederskoderna.⁶

2.2.1. Koppling hedersrelaterat våld och förtryck och mäns våld mot kvinnor

Det är vanligt förekommande med resonemang om beröringspunkter mellan hedersrelaterat våld och mäns våld mot kvinnor och barn i nära relationer generellt. Därför kan det vara värt att också nämna något om riskfaktorer som forskning har identifierat på dessa områden för majoritetsbefolkningar i väst eller populationer generellt. I rapporten *Våldsprevention i Sverige: En forskningsöversikt* (Franzén, Gottzén, 2020) omnämns till exempel följande riskfaktorer för mäns våld mot kvinnor:

- Ojämsställda genusnormer
- Förväntningar att leva upp till vissa former av normativ maskulinitet, omfattandet av ojämsställd maskulinitet
- En känsla av att inte kunna leva upp till maskulinitetsnormer
- Acceptans av våld mot kvinnor
- Föreställningar om mäns sexuella berättigande samt en traditionell syn på manligt och kvinnligt
- Utsatthet för våld i barndomen tillsammans med känslomässiga investeringar i maskulinitetsdiskurser kan få män att undvika sårbarhet och istället projicera det på andra
- Egen utsatthet för våld i barndomen, eller för att ha erfarit våld mot sin mamma

⁶ Värt att notera är att verktyg applicerbara för yrkesverksamma finns men diskuteras ej vidare i denna rapport. Exempelvis för bedömning av risk för patriarkalt våld med hedern som motiv används i idag **PATRIARK**. Henrik Belfrage. Rättspsykiatriska regionkliniken i Sundsvall. Mittuniversitetet.

Jämställdhet omnämns som en skyddsfaktor. Våld mot barn är mindre förekommande i jämställda hem, än i hem som inte är jämställda. En särskilt stark skyddsfaktor är om föräldrarna har lika möjlighet till beslutsfattande i familjen (Franzén, Gottzén, 2020). I (Hagemann-White m.fl, 2010) presenteras en mängd riskfaktorer för våld mot kvinnor i nära relationer. En sammanfattande tabell återges i Bilaga 1. Det saknas alltså ännu kunskap huruvida dessa gäller också för hedersrelaterat våld men här framgår riskfaktorer som kan hänföras till alla de tre övergripande förklaringsmodellerna som återgivits ovan. Värt att nämna är socioekonomiska faktorer (poverty pockets), stöd för våldsanvändning på gruppnivå (peer support) och en införlivad bild av dominant maskulinitet på individnivå. I Schlytter, Rexvid, (2016) påtalas att pojkars kompisar har en påverkan på pojkars kontroll av systrar i hederskultur.

2.2.2. Forskningen om pojkar och unga män och hedersrelaterat våld och förtryck

Det går att konstatera, utifrån det sökararbete och de intervjuer som har gjorts inom ramen för arbetet med denna rapport, att det finns endast ett litet antal publikationer i forskningsdatabasen SwePub som uttryckligen studerar pojkar och unga män och hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige. Det finns ett större antal publikationer om hedersrelaterat våld och förtryck generellt, men när det kommer till titlar om män och pojkar specifikt så krymper alltså mängden betydligt.

Följande titlar har påträffats:

- Perspektiv på manlighet och heder. Hansson (red.), 2010
- Attitydförändringar hos unga män med hederskulturella värderingar, Rexvid m.fl, 2012
- Män som offer och gärningsmän i hedersrelaterade sammanhang. Schlytter, 2013
- Pojkars villkor i hederskontexten: LVU:s blinda fläck. Schlytter, 2014
- Mäns heder: att vara både offer och förövare. Schlytter & Rexvid, 2016

När det gäller hbt-personers situation har en publikation påträffats:

- HBT och heder: en intervjustudie om unga HBT-personer. Darj m. fl, 2011

Dessa titlar har hedersrelaterat våld och förtryck i fokus. Om man vänder på perspektiven och utgår från ett fokus på män och maskuliniteter som forskningsfält så visar det sig att även inom detta område finns få forskningspublikationer som tar upp maskuliniteter och hedersrelaterat våld och förtryck.

Publikationerna ovan är av beskrivande och av analyserande karaktär och tar som regel inte upp praktiskt preventionsarbete med män och pojkar. Artikeln Attitydförändringar hos unga män med hederskulturella värderingar av Rexvid

m.fl., 2012 bygger på en utvärdering av programinsatsen Sharaf Hjältar som redovisas i det följande avsnittet. I artikeln fördjupas analysen av en av utvärderingens resultat avseende attitydförändring. Den diskuterar inte interventionen som sådan.

Även i boken "Mäns heder: att vara både offer och förövare" från 2016 fördjupas diskussionen om Sharaf Hjältar ytterligare, ur samma aspekt. Författarna ger i boken också en tvärvetenskaplig analys och beskrivning av socialiseringen av pojkar och av relationerna till föräldrarna respektive till syskon så som dessa formas i ett kollektivistiskt system med hedersnormer och mäns överordning. Boken belyser de starka inbördes beroenden som uppstår i identitetsbildningen hos familjemedlemmarna i ett sådant (starkt uttalat) system. Pojkars livsvillkor beskrivs, liksom hinder för förändring och omständigheter som kan möjliggöra förändring. Författarna gör vissa kopplingar till kritiska studier av maskuliniteter. De lyfter fram skambelägganden och i vissa fall traumatisering av pojkar som mekanismer viktiga för att förstå pojkars beteenden i hederskontext. Författarna påtalar också rollen som män i nätverket som omger familjerna spelar.

I tillägg kan ses att litteraturen om unga män och pojkar i hederskontexter påtalar att dessa kan vara både utsatta för förtryck och våld och själva kan utöva förtryck och våld. Ur ett förebyggande perspektiv kan det här alltså finnas behov av att erbjuda insatser integrerar komponenter riktade till utsatta och komponenter riktade till möjliga eller konstaterade förövare till en och samma individ. Detta kan för övrigt även gälla kvinnor i hederskontexter - även om män är de primära våldsutövarna av hedersrelaterat våld så visar forskning och erfarenhet att även kvinnor kan utöva hedersrelaterat våld.

Internationellt

Även de kompletterande sökningar som gjordes i forskningsdatabaser med engelskspråkig forskning från andra länder resulterade i få sökträffar.

En holländsk studie av en utbildningsinsats mot hedersrelaterat våld och förtryck påträffades (Cihangir, 2012). Den omnämns även i (Kriminalvården, 2015). Studien syftade till att dels undersöka kulturella och könsbestämda skillnader avseende hedersnormer bland ungdomar från kulturer med en stark hederskultur (marockansk och turkisk) jämfört med ungdomar från en kultur med liten eller ingen hederskultur (holländsk), dels undersöka de kulturella förändringarna i värderingar som ligger bakom hedersnormer. Deltagarna, som var högstadiel elever i två städer i Nederländerna, fick genomgå en undervisningsserie i syfte att stärka ungdomarna mot skadliga traditioner såsom hedersrelaterat våld. Deltagarna fick svara på enkätfrågor både före och efter utbildningsserien. De fick ingen information om syftet med studien förrän efter att de svarat på den sista enkäten. Resultaten visade att attityder till kyskhet och oskuld går att förändra hos både flickor och pojkar av samtliga ursprung i studien.

Internationellt finns relativt många titlar inom både forskning och så kallad grå litteratur (rapporter från civilsamhälle, organisationer, regeringar och myndigheter) som berör män, maskuliniteter, våld och jämställdhet i de områden i världen där hedersrelaterat våld och förtryck är mest förekommande. Det ryms inte i arbetet med denna rapport att närmare gå igenom dessa men de kan möjligen vara en källa till kunskap som kan användas i det svenska arbetet med att utveckla preventionsinsatser. Dock: situationen att vara i minoritet efter migration till Sverige skapar särskilda omständigheter som skiljer sig från situationen i ursprungsländerna.

2.3. VAD BETYDER ETT BRISTANDE KUNSKAPSLÄGE FÖR PREVENTIONSARBETE?

Av ovanstående redovisning framgår att det pågår en kunskapsutveckling om, pojkar, unga män och maskulinitet i hederssammanhang men att området till stora delar inte är forskat på. Likaså att frågan präglas av till delar motstridiga förklaringsmodeller. När det gäller män som utövar våld i hederns namn går det än så länge inte att se någon tydlig tendens till syntes av olika förklaringsmodeller. Det gäller såväl det praktiska arbetet som forskningen (SKL, 2011).

Detta skapar förstas utmaningar när det gäller utvecklingen av preventionsinsatser. Samtidigt går det att konstatera att en del av riskfaktorerna som lyfts fram har ett brett stöd i flera förklaringsmodeller, inte minst de som berör maskuliniteter och mäns överordning på alla nivåer. Det är viktigt att göra medvetna val av perspektiv på hedersrelaterat våld och förtryck eftersom det får konsekvenser för de konkreta insatserna för att förebygga våld. De betyder att vissa frågor hamnar i centrum, medan andra förblir oproblematiserade. (SKL, 2011)

I (Kriminalvården, 2015) slås det fast att det idag råder, till viss del, delade meningar om förutsättningarna för att ändra på attityden hos personer som är invanda i vissa tankesätt och som också anser det viktigt att bevara dessa traditioner. Med dagens kunskapsläge kan man dra slutsatsen att hederskulturernas normer och värderingar ofta är djupt rotade och persistenta, bland annat eftersom individer i en hederskultur socialiseras in i dessa under hela uppväxten. Samtidigt visar studier på att övertygelser och attityder som ligger bakom heder är möjliga att förändra genom utbildningsprogram, då framför allt attityder som är kopplade till kyskhets och oskuld (se till exempel Cihangir, 2012). Om beteenden också förändras är dock betydligt mer oklart, eftersom det saknas utvärderingar och uppföljningar på området.

Attitydförändringsprogram är en långsam och mödosam process, vilket också har konstaterats av flera aktörer med erfarenheter av sådant arbete (se bland annat Schlytter et al., 2011; Reyes, 2011). En viktig faktor i förändrings- och attitydpåverkande arbeten är individens roll i förhållande till gruppen, det vill säga

grupprocessen. I såväl den vetenskapliga litteraturen som i det praktiska arbetet konstateras bland annat att för att en kulturell eller traditionell norm, som delas av en större grupp, ska kunna ändras kan inriktningen inte enbart vara på enskilda individers värderingar och attityder (Kriminalvården, 2015). Detta återspeglar behovet av insatser på flera nivåer i den socioekologiska modellen och till flera målgrupper.

3. **UTVÄRDERINGSFORSKNING AV PROGRAMINSATSER I SVERIGE**

I sökningen efter svensk utvärderingsforskning identifierades endast fem utvärderingsstudier som gäller fyra olika universella eller selektiva promotiva⁷ eller preventiva insatser för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck och som har pojkar och unga män i målgruppen. De fyra insatserna är Sharaf Hjältar, Modiga Killar, Framtidssnack och Kärleken är fri. Sharaf Hjältar har utvärderats vid två olika tillfällen. Fyra av de fem studierna identifierades via sökningar i forskningsdatabasen SwePub.

Studien av Framtidssnack identifierades via handsökningar på nätet och tillhandahölls direkt av forskaren som gjorde utvärderingen. Studierna är genomförda som uppdragsforskning – de har inte genomgått kollegiala granskningar inom det akademiska systemet. Några av utvärderingarna är gjorda för flera år sedan men bedöms trots det som relevanta - dels för att det finns så få studier, dels för att de studerade arbetssätten fortfarande används och är aktuella. Aktuell information om respektive arbetssätt presenteras i nästa avsnitt i rapporten.

I det följande återges kort grundläggande information om respektive insats. En kommentar ges utifrån den tidigare introduktionen om våldsprevention och redogörelsen av vad som krävs för våldspreventiva interventioner ska vara möjliga att effektutvärdera och reproducera. Längre referat av utvärderingsrapporterna finns i Bilaga 2.⁸

⁷ Främjande

⁸ Referaten i bilagan är relativt omfattande, detta för att levandegöra arbetet och för att mer konkret visa på en del av de utmaningar som utvecklingen och genomförandet av våldspreventiva insatser mot hedersrelaterat våld utgör – frågor som berör laddningen kring heder men också genus finns ofta i detaljerna i utvärderingarna. Referaten bidrar också till en bild av aktuella arbetssätt i Sverige på området – samtliga insatser i utvärderingarna lever kvar även om de till delar har vidareutvecklats.

3.1. ELEKTRA ETT PROJEKT MOT HEDERSFÖRTRYCK OCH VÅLD (2006)

Insats som utvärderats	Sharaf Hjältar, med flera.
Ägare av insatsen	Elektra, Fryshuset.
Målgrupp	Unga män 17-20 år i bostadsområden med hög andel invandrad befolkning.
Arena	Fritid/civilsamhällesorganisation.
Utvärderare	Astrid Schlytter, docent i rättssociologi, och forskningsassistent Liv Kanakura, Socialhögskolan, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
Typ av utvärdering	Processutvärdering.
Utvärdering beställd av	Allmänna Arvsfonden.
Tidpunkt för genomförande av utvärderingen	2005.

Den här studien utvärderar organisationen Elektras verksamhet.⁹ Elektra bildades 2001/2002 och startades som en organisation i projektform inom ramen för Stiftelsen KFUM Fryshuset. Elektra är, enligt beskrivningen i studien, en organisation som verkar mot hedersförtryck och för jämställdhet, demokrati och mänskliga rättigheter. Vid tidpunkten för utvärderingen, det vill säga 2005, hade Elektra etablerat sig i Stockholm, Malmö och Linköping. Sammanlagt tretton personer var anställda i organisationen. Elektras verksamhet finansierades bland annat med projektmedel från Allmänna Arvsfonden.

⁹ Elektra är idag en verksamhet inom Stiftelsen Fryshusets organisation. Notera att beskrivningarna i texten kommer från utvärderingsrapporten som publicerades 2006.

Kommentar

Sharaf Hjältar-metoden var inte fastlagd när utvärderingen genomfördes utan verksamheten befann sig då ännu i en tidig fas av metodutveckling, dessutom under instabila organisatoriska förutsättningar.

Av utbildningens innehåll att döma har programinsatsen både promotiva och preventiva inslag: det allmänna innehållet om mänskliga rättigheter och demokrati m.m. är promotivt, medan mer problemorienterat innehåll om hedersrelaterat våld och förtryck, inklusive hedersmord, är att betrakta som preventivt. Innehåll om hedersrelaterat våld förefaller dock inte ha ett framträdande plats. Utbildningen tar upp ett antal ämnen som är relevanta utifrån den kunskap som finns om riskfaktorer för hedersrelaterat våld men även flera andra teman såsom demokrati och mänskliga rättigheter som inte återfinns i forskningen om riskfaktorer.

Grannskapsdimensionen - att deltagarna kommer från samma grannskap och är tänkta att fungera som förebilder för andra unga i grannskapet – har potential att förstärka programinsatsen men den delen av verksamheten förefaller vara idémässigt outvecklad och är inte närmare beskriven. I grunden verkar programinsatsen på individ- och i viss mån på gruppnivå i den socioekologiska modellen - det framgår inte om deltagarna ingår i samma kretsar eller känner varandra sedan tidigare.

Programinsatsen är selektiv eftersom den bygger på ett urval av deltagare. Det framgår inte klart hur urvalet har gjorts – eventuellt har potential att kunna fungera som förebild för andra ungdomar i grannskapet varit styrande. Det är heller inte klargjort hur urvalet av deltagare kan ha påverkat resultatet – ett kriterium för deltagande var att deltagarna redan från början skulle vilja ta avstånd från hedersrelaterat förtryck.

Det framgår av studien att metodutvecklingen kännetecknades av ett prövande och erfarenhetsbaserat tillvägagångssätt parallellt med genomförandet av metoden för den första gruppen. Metoden dokumenterades knapphändigt och var heller inte utvärderad när man påbörjade spridningen till andra orter. Av studien framgår att det uppstod förändringar i programmets upplägg på de olika orterna. Detta illustrerar risken för bristande följsamhet då en metod sprids utan att vara väldokumenterad. Utifrån interventionsforskningens fem steg¹⁰ kan sägas att detta

¹⁰ Fem steg, som genomförda fullt ut kan ses som en slags högsta standard för att utveckla våldspreventiva insatser, ingår i processen.

1. Specificera problemt teorin och utveckla en förändringsteori
2. Skapa och revidera programmaterial
3. Testa programmet under hög grad av kontroll (modellutvärdering)
4. Testa programmet under verkliga förhållanden (verksamhetsbaserad utvärdering)
5. Sprid programmet i samhället

var ett tidigt första testande av problem- och förändringsteorier respektive av programmaterial (steg 1 och 2) direkt till spridning (steg 5). Detta gjordes dock utan att beskriva problem- och förändringsteorier respektive programmaterial. Det fanns heller inga definierade utfallsmått.

Utvärderarna kommenterar att verksamheten saknade utvärderingsinstrument. Insatsen framgår inte som strukturerad eller reproducerbar. Sammantaget försvårar detta väsentligt det fortsatta utvärderings-, utvecklings- och spridningsarbetet. Att spridningen startat i ett så tidigt skede av programutvecklingen beror gissningsvis på ett tryck från både omgivning och internt i organisationen till följd av den stora positiva uppmärksamhet som skapades kring Sharaf Hjältar. Även det faktum att arbetet skedde på basis av kortsiktig projektfinansiering kan ha drivit på denna utveckling.

Sharaf Hjältar-insatsen lever upp till ett antal av de tidigare redovisade framgångsfaktorerna för våldsprevention, se kapitel 1.3.3, men utifrån det som går att utläsa i rapporten finns brister i teoretisk underbyggnad, pedagogiska metoder, ledarutbildning och grad av genusförändrande ansats.

Metoden med föreläsningar och efterföljande diskussion och reflektion har potential att höja kunskapsnivåer men är mindre effektivt för att ändra attityder och värderingar. Utvärderarna uttrycker att kunskap och medvetenhet om hedersrelaterade normer har ökat men uttrycker sig vagare när det kommer till potentiell attityd- eller värderingsförändring. Insatsen hade inte definierat mål i termer av beteendeförändringar.

Hög närvaro och ett uppskattat samtalsklimat hos deltagarna tyder på att graden av acceptans, lämplighet och genomförbarhet är tillfredsställande.

När det gäller den potentiella laddningen kring begreppet heder och kring frågor om rasism m.m. desarmeras dessa delvis genom att ledarna för Sharaf Hjältar själva har liknande bakgrund som deltagarna. Metodiken bygger ändå på att successivt närma sig de mer laddade frågorna om till exempel hedersrelaterat våld. Detta är ett vanligt grepp inom universell prevention för att undvika känslor av skuldbeläggning som skapar motstånd etc.

Det saknas analys i studien av hur idéerna och kunskapen om pojkars så kallade dubbla roller – att potentiellt vara både offer och förövare – i hedersförtrycket hanterades eller kom till uttryck inom Sharaf Hjältar.

Utvärderingsstudien är av karaktären processutvärdering. Utvärderarna hade ingen möjlighet att samla in data före och efter programinsatsen, och det fanns heller ingen kontrollgrupp att jämföra med. Det ingående antalet deltagare var litet. Totalt sett ger därför programinsatsens respektive utvärderingens utformningar mycket liten möjlighet att säga något om den eventuella förändringen – den effekt – som metoden ger upphov till. Detta till trots ger utvärderingen en försiktigt positiv

indikation om ett högre medvetande om förtryckande normer och värderingar samt ett visst mått av förändrade värderingar hos deltagarna.

3.2. HEDER OCH DET CIVILA SAMHÄLLETS METODER (2011)

Insats som utvärderats	Sharaf Hjältar och Hjältinnor, med flera.
Ägare av insatsen	Elektra, Fryshuset.
Målgrupp	Unga män och kvinnor 17-20 år i bostadsområden med hög andel invandrad befolkning.
Arena	Fritid/civilsamhällesorganisation.
Utvärderare	Astrid Schlytter, docent i rättssociologi och lektor, Socialhögskolan, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet, med flera.
Typ av utvärdering:	Processutvärdering.
Utvärdering beställd av	Allmänna Arvsfonden.
Tidpunkt	Materialet till utvärderingen samlades in 2008.

Denna rapport omfattar utvärderingar av 22 projekt och verksamheter som under perioden 1997–2007 beviljades medel av Allmänna Arvsfonden. En majoritet av projekten rör ungdomars utsatthet för hedersrelaterat förtryck och våld. I rapporten redovisas en andra utvärdering av Sharaf Hjältar, som nu hade utökats med en ny verksamhetsgren: Sharaf Hjältinnor.

Kommentar

Programinsatsen verkar till viss del ha stabiliserats sedan det första utvärderingstillfället. Dock kvarstår de metodologiska svagheter som återfanns vid det första utvärderingstillfället, det vill säga det saknades exempelvis teoribildningar för problem och förändring, ett väldokumenterat programmaterial, utfallsmått och utvärderingsinstrument. I och med att deltagarna får påverka utbildningens innehåll kan programmet inte sägas vara strukturerat och inte heller reproducerbart. Typen av utvärdering är vidare densamma som vid det första utvärderingstillfället, det vill säga av karaktären processutvärdering. Ingen insamling av data gjordes före och efter programinsatsen, och därför kan inte heller den andra utvärderingen säga något säkert om förändringen som insatsen eventuellt åstadkommer. I stort ger den samma utlåtande som föregående utvärdering, att det märks en ökad medvetenhet hos deltagarna om hedersrelaterad kultur.

Återigen påtalas värdet i att ha gruppledare med liknande bakgrund som deltagarna. Det framgår nu också att Sharaf Hjältar-programmet pedagogiskt använder sig av värderingsövningar vid sidan om föreläsningar och dialog. Utvärderingen visar fortsatt på engagerade deltagare, hög närvaro och öppet samtalsklimat.

En diskussion förs i studien om att en del deltagare – oklart hur stor andel – håller fast vid oskuldsnormer. Generellt sett är det sällan en preventionsinsats lyckas skapa förändring eller lika stor förändring hos samtliga deltagare. Som regel finns alltid en spridning i utfallen. Denna diskussion, liksom deltagarnas förhållningsätt till en föreställd svensk och jämställdhet maskulinitet, utvecklas och fördjupas i forskningsartikeln ”Attitydförändringar hos unga män med hederskulturella värderingar”, Rexvid m.fl, 2012.

3.3. KFUM GÖTEBORGS VÅLDSFÖREBYGGANDE ARBETE MED UNGDOMAR (2012)

Insats som utvärderats	Modiga killar
Ägare av insatsen	KFUM Göteborg.
Målgrupp	Pojkar och unga män 13–21 år.
Arena	Fritid/civilsamhällesorganisation, Skola/civilsamhällesorganisation.
Utvärderare	Forskarna Maria Ottosson och Torbjörn Forkby, Göteborgsregionen FoU Väst. Torbjörn Forkby är idag professor i socialt arbete vid Linnéuniversitet.
Typ av utvärdering	Processutvärdering.
Utvärdering beställd av	Göteborgsregionens kommunalförbund.
Tidpunkt	2012.

Den här studien granskar tre programinsatser utförda av organisationen KFUM Göteborg: Modiga Tjejer initierades 2005, Modiga Killar startades upp i början av 2011 och ADAM initierades 2007, Kommentaren nedan redogör främst för utvärderingen av Modiga Killar-metoden.

Kommentar

Modiga Killar-metoden var relativt ny och befann sig ännu i en fas av metodutveckling när utvärderingsstudien gjordes.

Utvärderarna ställer sig frågan om insatsen i själva verket är promotiv, alltså jämställdhets- och hälsofrämjande, snarare än våldspreventiv. Frågan spelar roll

framförallt för att utvärderarna menar att metodens mål om minskat våld är för långtgående och inte är mät- eller uppföljningsbara. Utifrån utvärderingsrapporten går det inte att göra en bedömning men utifrån det som sägs om innehållet i metoden har det en tyngdpunkt i promotion. Dock tar metoden ämnesmässigt upp teman som är relevanta utifrån kunskapen om riskfaktorer för hedersrelaterat våld.

Insatsen verkar framförallt på individnivå i den socioekologiska modellen – utvärderarna beskriver insatsen som en form av individuellt stöd i grupp. Detta gäller framförallt grupperna som genomförs på fritiden där deltagarna inte känner varandra sedan tidigare eller återfinns i samma sammanhang. När insatsen genomförs i skolan verkar den även på gruppnivå.

Metoden är selektiv. Det är dock inte klart hur urvalet av deltagare eller urvalet av skolor eller skolklasser gjordes.

Metoden var vid tidpunkten bristfälligt dokumenterad, och det framgår inte i vilken grad den är strukturerad eller reproducerbar. Utifrån rapporten verkade det finnas endast vagt formulerade problem- eller förändringsteorier med rötter i kunskaps- och teoribildning om hedersrelaterat våld och om prevention. Utfallsmått eller utvärderingsinstrument var inte definierade. Utvärderingen säger inget alls om hur deltagarnas kunskap, attityder eller beteenden har förändrats.

Flera framgångsfaktorer för prevention uppfylls. En ledarutbildning hade utvecklats. Pedagogiskt tycks insatsen använda sig av flera metoder som dessutom är väl anpassade till målgruppen och dess ålder. Metoden bedöms som genusförändrande. Programmet är omfattande i så måtto att det pågår under en längre tid med regelbundna träffar. Programmet rapporteras bidra till positiva relationer. Gruppdeltagarna som intervjuats rapporterar en positiv upplevelse och – för grupperna som hållits i skolan – en positiv påverkan på stämningen i skolklassen. Även gruppledare rapporterar en positiv erfarenhet. Deltagarna i skolan uppger att de värdesatt att gruppledarna är unga vuxna och att de inte är deras vanliga lärare. Studien ger ingen information om gruppledarnas etnicitet eller härkomst. Metoden tycks sammantaget visa på tillfredsställande nivåer av acceptans och lämplighet.

Frågorna om heder och begreppet heder hanteras med försiktighet. Frågor relaterat till hedersnormer och hedersmekanismer verkar tas upp indirekt och utifrån mer konkreta beskrivningar och scenarier. Detta kan i själva verket också vara en anpassning till målgruppens ålder och språkkunskaper. Det finns ingen information om hur synsättet om pojkars dubbla roller i det hedersrelaterade förtrycket och våldet kommit till uttryck i insatsen Modiga Killar.

Utvärderarna konstaterar att de inte kan säga något om i vilken grad insatserna förebygger eller motverkar hedersrelaterat våld och förtryck. Utvärderingens syfte var framförallt att undersöka hur arbetet går till och att ge kunskap och underlag för förbättringar – utvärderingen var alltså en processutvärdering. Utvärderingen hade inte möjlighet att göra före- och efter-intervjuer med deltagarna, och det fanns

heller ingen kontrollgrupp att jämföra med. Det ingående antalet deltagare var litet. Programinsatsens respektive utvärderingens utformningar ger därför mycket liten möjlighet att säga något om den eventuella förändringen som metoden har gett upphov till hos deltagarna.

Sammantaget har utvärderingen liten tyngd för att kunna säga något om vilken effekt insatsen Modiga Killar hade på deltagarna, liksom om effekten av ett förebyggande arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck med pojkar och unga män i största allmänhet. Modiga Killars upplägg och genomförande förefaller trots det utgöra en lovande grund att bygga vidare på; exempelvis rapporterar både deltagare och ledare positiva erfarenheter från insatsen, deltagarna i skolan rapporterar bättre stämning efter insatsen. Insatsen lever därtill upp till flera av framgångsfaktorerna för universell prevention. Insatsen har en ledarutbildning, insatsen är omfattande i antal träffar och tid räknat, den bygger på flera och olika pedagogiska upplägg, den bedöms som genusförändrande.

3.4. UTVÄRDERING AV FRAMTIDSSNACK (2019)

Insats som utvärderats	Framtidssnack
Ägare av insatsen	Söderhamns kommun.
Målgrupp	Ungdomar 13–18 år uppdelade i grupper efter kön.
Arena	HVB-hem för ensamkommande flyktingar, Skola.
Utvärderare	Sara Helmersson och Maria Vallström, FoU Hälsingland. Maria Vallström är docent i etnologi, Historiska institutionen, Uppsala universitet.
Typ av utvärdering	Processutvärdering.
Utvärdering beställd av	Länsstyrelsen Gävleborg.
Tidpunkt	2019.

Framtidssnack är en programinsats som syftar till att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck. Den bygger på samtalsgrupper med nio träffar som hålls utifrån ett informations- och utbildningsmaterial inklusive övningar framtaget av Söderhamns kommun med fokus på frågor om jämställdhet och demokrati.

Kommentar

Metoden hade genomförts under några år vid utvärderingstillfället, och det fanns stöd för genomförandet i form av ledarutbildning och handledning. Av rapporten framgår att insatsen framförallt är promotiv. Temamässigt adresseras några av riskfaktorerna för hedersrelaterat våld men frågor om genus, maskulinitet eller manlighet berörs enbart ytligt. Insatsen är selektiv – den är utformad för ensamkommande flyktingungdomar. Rapporten ger indikationer om att frågor om hedersnormer inte är relevanta för alla deltagare. Insatsen verkar på både individ- och gruppnivå i den socioekologiska modellen.

Insatsens omfattning på HVB-hemmen är med sina nio gruppträffar begränsad. Tillämpad i skolan är insatsens omfattning liten och ur effektsynvinkel troligen inte relevant. Flera pedagogiska verktyg används men metodmaterialet tycks ge liten vägledning i hur övningar ska genomföras och mer ha karaktären av ett kortfattat körschema i punktform. Med andra ord brister metoddokumentationen vilket minskar möjlighet till ett strukturerat och reproducerbart arbetssätt. Delar av pedagogiken verkar bygga på information och diskussion, och en del gruppleddare verkar lätt hamna i diskussioner med deltagare utifrån ett slags rätt-eller-fel-perspektiv som inte upplevs gynnsamt.

Gruppleddarna rapporterar också att innehållet i en del träffar är till delar för komplext och omfattande sett till målgruppens förkunskaper och förmågor. Utvärderingen visar alltså på inte helt tillfredsställande nivåer gällande lämplighet och acceptans för och från deltagarna. Dock har klimatet på boendena förbättrats liksom öppenheten för frågorna mellan personal och ungdomar.

Metodmaterialet redovisar inte någon bas i teoribildning kring problem eller förändring. Inga utfallsmått eller utvärderingsinstrument är definierade i metodmaterialet. Av rapporten framgår det vidare att enskilda ledare ändrar i programmet efter eget tycke och att träffarnas längd varieras, detta utan att det tycks finnas anvisningar för denna typ av anpassningar i metodmaterialet. Följsamheten är alltså bristande.

Utvärderingen visar på att både gruppdeltagarna och gruppleddarna rapporterar att de fått ökad kunskap och insikt om hedersrelaterat våld och förtryck och om var man kan vända sig om man behöver hjälp. Gruppleddarna rapporterar också en ökad ödmjukhet inför frågorna liksom en ökad insikt om egna föreställningar och fördomar. Värdet av att deltagare som själva inte är uppvuxna med hedersnormer får ökad kunskap och insikt om hedersproblematiken under förutsättning att de har en omgivning som lever med hederskultur framkommer också. Detta kan leda till att tredje part kan ge hjälp och stöttning till vänner som är utsatta. Ledarutbildningen har resulterat i att personalen är mer observanta på frågorna i den dagliga verksamheten.

Utvärderarna menar att uppgiften att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck är komplex och behöver hanteras med stor försiktighet, dels för att ungdomarna ska våga berätta, dels för att inte förvärpa situationen hemma. Utvärderarna påtalar att grundtanken i Framtidssnack är att successivt komma in på de svårare frågorna om hedersrelaterat våld och förtryck genom att börja i mer allmänna genomgångar, till exempel om mänskliga rättigheter. Det verkar dock som att ungdomarna i utvärderingens intervjuer inte alltid uppfattar eller vill kännas vid hedersrelaterat våld eller begreppet heder som sådant, trots genomgången program. Utvärderarna spekulerar i att det kan bero på att det inte uppfattas viktigt eller relevant för alla deltagare men även att det kan bero på att det är *alltför* känsligt eller viktigt för att benämnas explicit i intervjuerna med utvärderarna. Det kan också bero på, menar

utvärderarna, att olika ord och sätt att se på frågan används från svensk personal å ena sidan och från de berörda grupperna själva å den andra sidan. Företrädare för verksamheten som intervjuats menar att det också kan bero på att gruppledarna varit så försiktiga under genomförandet av Framtidssnack att temat om heder och hedersrelaterat våld blivit för otydligt.

Det framkommer också i intervjuerna med lärare att det finns erfarenhet av de spänningar som kan uppstå då en gruppleddare med svensk härkomst leder Framtidssnack. Mänskliga rättigheter och jämställdhet i svensk lagstiftning ställs mot normer som kopplas till en icke-svensk bakgrund. I och med att deltagarna tillhör en minoritet som erfar diskriminering så finns en klar risk för att motstånd uppstår. I rapporten framkommer att en av deltagarna vid ett tillfälle genmält att ”Sverige står inte för det här - ni har inga mänskliga rättigheter”. Utvärderarna funderar även på hur händelser kring #metoo underminerar budskapet från gruppledarna att svensk lagstiftning och konventionen om mänskliga rättigheter gäller i Sverige.

Rapporten åskådliggör implementeringsproblem som följer av bristande organisatoriska förutsättningar, såsom otillräcklig bemanning och för lite avsatt arbetstid. Likadant illustreras att spridningen till en annan kontext än vad programmet är utformat för (från HVB till skola) inte är självklar eller oproblematiserad. Vidare uppmärksammas att det är viktigt att gruppleddare är motiverade, och att de har adekvata färdigheter och kunskaper för att leda denna typ av samtalsgrupper. För lärare kan det innebära en helt ny typ av pedagogisk modell som de inte är rustade för genom sin profession. Utvärderarna rekommenderar att gruppleddarskapet bör vara frivilligt.

Utvärderarna hade inga förutsättningar att samla in data före och efter insatsen och hade inte tillgång till en kontrollgrupp. Utvärderingen kan därför endast säga lite om insatsens möjliga effekt. Även metodens utformning försvårar mätningen av effekt. Det går inte att säga något om den lyckas förebygga hedersrelaterat våld och förtryck eller inte. Även med detta sagt framkommer i utvärderingen att Framtidssnack har bidragit till en rad positiva värden såsom att personal på HVB-hem och lärare som genomgått ledarutbildningen uppges ha blivit mer varse om hedersproblematik. Ungdomar som bor på HVB-hem och som genomgått Framtidssnack tycker det är lättare att ta upp problem och att tala med personalen. Vidare rapporterar ungdomar som deltagit i utvärderingen att de fått kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck, som lagstiftning i Sverige och om vart man kan vända sig om man själv eller en kompis är utsatt.

3.5. PROJEKTET KÄRLEKEN ÄR FRI 2014–2017 (2017)

Insats som utvärderats	Projektet Kärleken är fri
Aktör	Rädda barnen, Länsstyrelsen Östergötland i samverkan med Folkteatern i Gävleborg och Örebro länsteater samt ett stort antal idéburna organisationer och lokala myndigheter.
Målgrupp	Barn och unga som lever med hedersrelaterade begränsningar samt barn och unga generellt.
Arena	Grundskola och gymnasieskola, Fritid/internetbaserat stödforum.
Utvärderare	Sara Högdin, docent i socialt arbete, Högskolan i Halmstad.
Typ av utvärdering	Lärande utvärdering, en form av följeforskning under projektets gång (kan betraktas som en slags processutvärdering).
Utvärdering beställd av	Allmänna Arvsfonden.
Tidpunkt	Löpande under projektet 2014-2017.

Rädda Barnens verksamhet mot HRV startade dock redan 2008, då kallades verksamheten för Det handlar om kärlek och innefattade en samverkansmetod och ett skolkoncept. Skolveckorna som genomfördes kallades för Kärleken är fri. Under 2014-2017 genomfördes en metodutveckling via Arvsfondsprojektet. 2019 valde vi att kalla verksamheten för Kärleken är fri för att underlätta kommunikationen då det var svårt för utomstående att förstå att Det handlar om kärlek och Kärleken är fri är således samma verksamhet.

Kommentar

Den här insatsen representerar en annan typ av metod än de som studerats i de tidigare redovisade utvärderingarna. Den har en universell eller selektiv komponent

när det gäller informations- och medvetandehöjandeinsatser samt en indikativ preventiv komponent i form av individuellt stöd.

Klassrumsbesöken beskrivs som preventiva i rapporten men är mer att betrakta som en förstärkning av den informativa och medvetandehöjande insatsen. Klassrumsbesöket sker vid ett enda tillfälle och är alldeles för kort för att kunna åstadkomma en påverkan av riskfaktorer eller andra faktorer för att ge någon nämnvärd preventiv effekt. Det framgår av utvärderingen att klassrumsbesöken heller inte har haft ett gemensamt innehåll eller upplägg. Klassrumsbesöket som sådant är därför inte meningsfullt att diskutera närmare som preventionsmetod betraktad.

Utvärderingen anger ingen information om i vilken grad skolorna tillämpar materialet som riktas till lärare. Det framgår dock att skolturnén är mycket svagt förankrat på en del av skolorna som besökts med lågt deltagande från annan personal utöver skolkuratoren.

Metoden är den enda som finns representerad i utvärderingsforskningen som består av flera parallella komponenter som kan sägas verka på flera nivåer i den socioekologiska modellen. Teaterföreställningarna och dess publikdialoger, liksom korridorhängen med utställningar, adresserar och för upp frågan om hedersrelaterat våld och förtryck på kollektiv nivå med hela skolan och alla elever.

Klassrumsbesöken följs upp med en insats på gruppnivå. Korridorhängen och stödforumet möjliggör insatser på individnivå. Samtidigt verkar metoden under en väldigt begränsad period, vilket minskar verkningsfullheten. Insatserna resulterar dock i att individer söker sig till det individuella stödforumet.

Det framgår av utvärderingen att teaterscener och fallbeskrivningar används för att inleda samtal om hedersnormer under korridorhängen och klassrumsbesöken. Det verkar fungera som ett bra sätt att genomföra samtal som engagerar ungdomar i frågan – personliga samtal som berör kan föras utan att deltagarna känner sig utpekade. Fallbeskrivningar eller scenarier är en metod som med fördel kan tillämpas pedagogiskt i andra metoder.

I rapporten framträder en stor variation bland eleverna när det gäller egen erfarenhet av hedersrelaterat våld och förtryck och därmed för hur relevant insatserna är på ett personligt plan. Detta leder till frågor för hur ett universellt arbete på skolor kan bedrivas, en fråga som också kopplar till ett av dilemman som utvärderingen identifierar: vilka skolor ska denna typ av insats bedrivas på?

Utvärderaren redovisar att det i projektet förekom diskussioner om vilken förändring information om rättigheter och stödsamtal egentligen kan ge för unga som lever med hedersnormer. Möjligen kan diskussionen nyanseras utifrån perspektivet att unga som lever med hedersnormer kan vara utsatta i olika grad. För unga som är utsatta för hårda begränsningar ger troligen enbart information om rättigheter liten förändring. För unga som lever i familjer som tillämpar en mildare form av begränsningar kan samma insats möjligen ge större effekt.

Utvärderingen konstaterar att projektet har haft svårt att komma framåt i frågor om arbete med pojkar i hederskontext. Det framgår dock att bland de som sökt stöd i chatten återfinns pojkar. Det i sig är en framgång.

3.6. SAMMANFATTANDE KOMMENTAR ALLA STUDIER

Av studierna framgår en generell bild av ett mycket ambitiöst arbete när det gäller utveckling och genomförande av programinsatser. Det gäller även utvärderingarna som sådana. Utvärderingarna visar bland annat på exempel på utmaningar som uppstår på grund av laddningen kring hedersbegreppet.

Övergripande sett framgår ett antal verksamheter med en i grunden god potential att bygga vidare på, bland annat i termer av att insatserna tas emot väl av målgrupperna och bidrar till positiva relationer och ökad kunskap av olika slag. Kärleken är fri är den enda insatsen som har nått ett större antal ungdomar och som verkar på flera nivåer - till stor del är dock insatsen av engångskaraktär på en given skola och ger därmed begränsad effekt. Övriga verksamheter är ännu mycket småskaliga.

Insatserna förefaller inte med tydlighet ta upp det hedersrelaterade våldet och förtrycket som sådant, och tenderar att i flera fall på så sätt vara mer promotiva än preventiva till sin karaktär. Flera av insatserna tycks bygga på en förändringsidé om information och diskussion om mänskliga rättigheter och jämställdhet med mera.

Som regel framgår stora svagheter rent metodologiskt i hur både programinsatserna och utvärderingarna utformats för att det ska vara möjligt att säga något om vilken verkan eller effekt programinsatserna åstadkommer. Utvärderarna har inte haft möjlighet att samla in data före respektive efter genomförandet av programinsatserna. Ingen av studierna är en effektutvärdering utan samtliga är av karaktären processutvärdering och bygger nästan uteslutande på kvalitativa metoder. Utvärderarna har som regel heller ingen bakgrund inom interventionsforskning utan kommer från andra discipliner.

Programinsatserna saknar överlag en uttrycklig teoretisk bas för hedersrelaterat våld och förtryck respektive för den förändring som metoden försöker åstadkomma. Definition av de påverkbara faktorer¹¹ som man vill förändra med hjälp av interventionen saknas i alla de utvärderade programinsatserna. Detsamma gäller utfallsmått och utvärderingsinstrument. Metoderna är bristfälligt

¹¹ Delar av det våldspreventiva fältet bygger på idéer, kunskap och termer från folkhälsovetenskapen och dess modeller bestående av skydds- och riskfaktorer för hälsa respektive ohälsa. Enkelt uttryckt handlar det hälsofrämjande eller promotiva arbetet om att utveckla och genomföra interventioner som stärker påverkbara skyddsfaktorer, det vill säga faktorer som ökar sannolikheten för en god hälsa. Det förebyggande eller preventiva arbetet handlar om att utföra interventioner som minimerar eller försvagar åtgärdbara riskfaktorer, det vill säga faktorer som ökar sannolikheten för ohälsa.

dokumenterade. Detta försvagar möjligheterna att ta reda på om insatserna åstadkommer det som är de är tänkta att åstadkomma väsentligt, liksom möjligheterna att följa upp och förbättra arbetet. Det försvagar också möjligheten att reproducera och därmed att utöka programinsatserna. Graden av följsamhet bedöms vidare som låg i flera av insatserna när de sprids - de genomförs på ett delvis ostrukturerat sätt genom att enskilda gruppledare ändrar i upplägget efter eget huvud.

Sammantaget utgör programinsatserna och utvärderingarna en svag bas för en spridning geografiskt av arbetet. Arbetet, som det framstår i utvärderingarna, är främst att betrakta som en slags småskaligt och tidigt testande och behöver vidareutvecklas på många sätt innan metoderna kan vara kandidater för en utökning.

De metodologiska bristerna representerar en kombination av de förutsättningar som verksamheterna har eller har haft, ett oklart kunskapsläge om hedersrelaterat våld i stort samt ett allmänt bristande kunskapsläge som varit avseende interventionsforskningen och dess möjligheter.

4. AKTUELLA VERKSAMHETER OCH ARBETSSÄTT

I det här avsnittet ges en översikt över aktuella arbetssätt i Sverige för universell och selektiv prevention av hedersrelaterat våld och som inkluderar pojkar och unga män i sina målgrupper. Bland dessa ingår arbetssätt som används av de verksamheter som är beskrivna i det föregående avsnittet som har utvärderats av forskare, men även arbetssätt som används av verksamheter som arbetar med samma målgrupp men som inte utvärderats. De verksamheter som utvärderats är fortsatt idag aktiva, men värt att notera är att vissa har vidareutvecklats eller anpassats baserat på ekonomiska förutsättningar.

Avsnittet inleds med ett översiktligt resonemang om olika typer av identifierade aktuella arbetssätt. Därefter presenteras ett antal exempel på aktuella verksamheter och arbetssätt.

4.1. UNIVERSELLA OCH SELEKTIVA INSATSER

De verksamheter som presenterades i det föregående avsnittet lever vidare. Elektra är en permanent del av Fryshusets verksamhet och Sharaf Hjältar- och Sharaf Hjältinnor-verksamheterna fortsätter, dock under namnet Hjältar och Hjältinnor. Linköpings kommun har sedan 2010 arbetat självständigt med en lokal vidareutveckling och anpassning av konceptet under namnet Shanazi Hjältar och Hjältinnor, som alltså är fristående från Elektra. Modiga killar och Framtidssnack drivs vidare av sina respektive huvudmän KFUM Göteborg respektive Söderhamns kommun. Kärleken är fri drivs vidare av Rädda Barnen, dock under delvis andra former och i mindre omfattning än projektet med samma namn som genomfördes 2014–2017.

Kartläggningen visar att det utöver dessa aktörer och insatser finns ytterligare några verksamheter relevanta för sammanställningen i denna rapport. Organisationen MÄN förvaltar och sprider programinsatsen Machofabriken med bred spridning i kommuner i hela landet inom till exempel skol- och fritidsverksamhet, liksom även programinsatsen Mentorerna i våldsprevention (MVP)

för högstadie- och gymnasieskolan. Botkyrka kommuns Våldspreventivt center förvaltar och sprider en egen version av MVP i Botkyrkas skolor.

Ytterligare ett exempel är metodmaterialet och utbildningen Lås upp som ursprungligen utvecklades i ett projekt hos Botkyrka Kvinno- och tjejjour och som numer förvaltas av Mångkulturellt centrum i Botkyrka.¹²

4.2. ANDRA TYPER AV PREVENTIVA INSATSER RIKTADE TILL POJKAR OCH UNGA MÄN

Utöver detta finns en annan typ av insatser som kan ses som en slags hybrider av universell, selektiv och indikativ prevention. Det rör sig om verksamheter som erbjuder samtalsstöd till pojkar och unga män via telefon och/eller chatt via nätet. Till denna typ av aktörer hör till exempel Rädda barnens Kärleken är fri, resurscentrumet Origo i Stockholms län, organisationen Kvinnors nätverks stödverksamhet Linnamottagningen, organisationen GAPF:s stödverksamhet, organisationen TRIS stödverksamhet med flera. I några fall ges även stödinsatser via samtalsmottagning där den sökande får träffa till exempel kurator eller andra adekvata professioner. Några aktörer erbjuder även skyddat boende för pojkar och unga män utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck, till exempel TRIS och Linnamottagningen.

Flera av dessa aktörer har sina rötter i att erbjuda stöd och skydd till kvinnor och flickor utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck men de har uttryckligen inkluderat även pojkar och unga män i sin målgrupp. Detta framgår till exempel genom verksamheternas information på respektive hemsida. Som regel driver dessa aktörer även ett medvetandehöjande informationsarbete som når ut brett, till exempel via utbildningar till olika verksamheter, aktiviteter i skolor eller på andra arenor, nätet inkluderat. Dessa insatser är universella eller selektiva till sin karaktär.

Denna typ av verksamhet är relevant i den här rapporten utifrån det som omtalas som unga mäns och pojkars dubbla roller inom hedersrelaterat våld och förtryck. Pojkar och unga män som söker denna form av stöd kan göra det av en rad skäl. Det behöver inte vara för att de själva har utsatts för fysiskt våld. Det kan handla om att de inte lever upp till familjens förväntningar om att de ska bete sig enligt familjens normativa föreställningar om manlighet, vilket kan innefatta att de förväntas vara heterosexuella, och att de därför utsätts för olika former av

¹² De fyra sistnämnda exemplen finns inte redovisade i det föregående avsnittet om utvärderingsforskning eftersom de antingen inte uttryckligen benämner hedersrelaterat våld i sina beskrivningar av sina verksamheter, eller som i fallen Machofabriken och Lås upp, att de inte har utvärderats alls respektive inte utvärderats av forskare.

påtryckningar. Till exempel kan de löpa risk att föras ut ur landet i så kallade uppfostringssyfte. Andra skäl kan vara att de riskerar utsättas för tvångs gifte. Ytterligare skäl kan vara att de utsätts för påtryckningar av en annan familj att bryta en föräktenskaplig parrelation, eller att de är utsatta för påtryckningar av den egna familjen att utöva kontroll - vilken kan innefatta ett krav att utöva våld - mot en egen syster eller annan släkting.

Ett uppfångande arbete riktat till pojkar och unga män som lever i familjer med hedersnormer kombinerat med individuellt stöd har potential att inte bara ge stöd mot utsatthet på indikation i första ledet, mot unga och pojkar själva, utan att även selektivt förebygga att våld eller kontroll begås i nästa led av den sökande själv, mot anhöriga. Här finns alltså möjligheten och behovet av att integrera komponenter till utsatta och till möjliga förövare i en och samma insats.

Verksamheterna som använder dessa arbetssätt har en mycket viktig roll för det preventiva fältet i stort genom sina unika möjligheter att samla, analysera och sprida kunskap om pojkar och unga män i hederskontext. Denna kunskap kan i sin tur bidra med underlag till det universella och selektiva preventionsarbetet.

4.3. TRE KATEGORIER AV PREVENTIVA ARBETSSÄTT

Utifrån resonemanget ovan kan de aktuella arbetssätten förslagsvis delas in i följande tre kategorier med utgångspunkt i den tidigare redogörelsen för olika nivåer av våldsprevention.

Universella preventionsinsatser som är utformade för att genomföras utan att något urval av deltagare eller områden/skolor görs.

Selektiva preventionsinsatser som genomförs för ett urval av deltagare eller i utvalda områden/skolor utifrån en uppsättning kriterier.

Blandade insatser som består av universella eller selektiva informations- och medvetandehöjande insatser i kombination med insatser på indikerad preventionsnivå, det vill säga stödinsatser som riktas till den som redan har erfarenheter av hedersrelaterat våld och förtryck antingen som utsatt eller som våldsutövare. Detta stöd kan innefatta preventiva komponenter utformade för att minska risken att utöva hedersrelaterat våld.

Utifrån dessa tre kategorier kan kartläggningen av aktörer och arbetssätt som riktar sig till pojkar och unga män i syfte att förebygga och motverka hedersrelaterat våld presenteras enligt tabellerna nedan. Observera att kartläggningen inte har som mål att vara uttömmande. Ytterligare aktörer finns inom fältet men till exempel aktörer som erbjuder enbart utbildning om hedersrelaterat våld och förtryck till exempelvis skolor har inte inkluderats. Inte heller mindre initiativ som drivs av till exempel fåmansbolag har tagits med. Indelningen nedan är gjord utifrån information inhämtad genom intervjuer och skriftligt material tillgängligt via hemsidor.

FÖREBYGGANDE ARBETE MOT HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

Universella insatser		
Arena	Insats	Aktör
Skola, fritidsverksamhet, m.m.	Machofabriken	MÄN och Unizon
Skola	Lås upp	Mångkulturellt centrum

Selektiva insatser		
Arena	Insats	Aktör
Fritid	Hjältar och Hjältinnor	Elektra, Fryshuset
Fritid	Shanazi Hjältar och Hjältinnor	Linköpings kommun
Fritid, skola	Modiga killar	KFUM Göteborg
HVB, skola	Framtidssnack	Söderhamns kommun och flera kommuner i Gävleborg
Skola	Mentorer i våldsprevention (MVP) med tilläggsmoduler om hedersvåld resp. rasism	MÄN – tilläggsmodulerna beställdes av Stockholms stad och tillämpas endast där
Skola	Mentorer i våldsprevention (MVP), Botkyrkas version	Botkyrka Våldspreventivt center

Insatser med blandade inslag av universella och selektiva metoder		
Arena	Insats	Aktör
-	Kärleken är fri	Rädda Barnen
-	Origo	Stockholms stad m.fl.
-	Linnamottagningen	Kvinnors nätverk
-	Jourverksamheten	TRIS

Även de ideella organisationerna GAPF, Juventas ungdomsjour och Freezonen har insatser som kan räknas till kategorin blandade insatser. De nya regionala resurscentrumen i Norrbottens, Gävleborgs, Kronobergs och Västra Götalands län räknas in i samma kategori.

Mer information om olika aktuella arbetssätt följer nedan. Redovisningen är i huvudsak baserad på intervjuer med verksamhetsföreträdare och på information från hemsidor i de fall då inga andra källor anges.

4.3.1. Universella metoder

Både Machofabriken och Lås upp är programinsatser som bygger på processbaserade samtalsgrupper för ungdomar i könsblandade grupper. Frågor om hedersrelaterat våld och förtryck är integrerade i materialen utan att begreppet heder används explicit i arbetet med deltagarna. Denna egenskap gör att metoderna kan tillämpas universellt.

Machofabriken

Machofabriken är en metod med tillhörande metodmaterial eller manual för arbete för jämställdhet och mot våld tillsammans med unga. Det sprids och förvaltas av de ideella organisationerna Unizon och MÄN.

Fokus i materialet ligger på normer för maskulinitet och våld. I materialet ingår filmer och interaktiva övningar som syftar till att skapa reflektion kring förväntningar, attityder och begränsningar utifrån normer för maskulinitet. Grunduppläget omfattar 15 pass om 20 till 60 minuter.

Metoden är utformad för ungdomar – oavsett kön – i åldrarna 13–25 år. Teman som tas upp är vänskap och relationer, sexuella trakasserier, samtycke, våld och ungas utsatthet på nätet. Materialet är framtaget för att kunna användas inom skolan men också till exempel i öppen ungdomsverksamhet, idrottsföreningar och av tjej- och ungdomsjourer.

Målet är att skapa förutsättningar för unga att leva friare liv, främja jämställdhet och minska förekomsten av våld, kränkningar och trakasserier.

Machofabriken har funnits sedan 2010 och har nått stor spridning inom framförallt skolverksamhet. Projektet som utvecklade materialet finansierades av Allmänna Arvsfonden. Materialet har nyligen reviderats med nya övningar, filmer och tydligare instruktioner och struktur för att uppnå ett mer strukturerat genomförande och högre följsamhet. Organisationen MÄN erbjuder utbildning till personal som ska använda metoden men det är också möjligt att utföra metoden med hjälp endast av handledarmaterialet.

Hedersnormer berörs och tas upp som en integrerad del i materialet. Temat berörs också uttryckligen i handledarmaterialet som ett av flera exempel på det som benämns som kollektivt sanktionerat våld. Övningar och scenarier som kopplar till hedersnormer finns med, även om de inte har en framträdande plats – genus och våld är i fokus. Heder som begrepp används inte explicit i övningarna med ungdomarna. Machofabriken har inte utvärderats, varken i användning med en genomsnittlig population eller med en population som lever med hedersnormer.

Metoden diskuteras i (Franzén, Gottzén, 2020) och klassificeras som genusförändrande. Författarna skriver vidare att metoden i sin reviderade och mer

strukturerade utformning skulle vara möjlig att effektutvärdera. Metoden anses ha flera lovande egenskaper, inklusive dess omfattning samt den reviderade manualens teoretiska tydlighet.

Lås upp

Lås upp är ett sammanhängande upplägg med tre workshops à 90 minuter med ungdomar, ett metodmaterial kring tre ämnesområden (normer, rättigheter samt sex och relationer) samt en utbildning för pedagoger. Målgruppen är elever i årskurs 8 och 9 samt i gymnasieskolan. Lås upp förvaltas och sprids av stiftelsen Mångkulturellt centrum i Botkyrka. Lås upp togs ursprungligen fram i ett projekt hos Botkyrka Kvinno- och Tjejour med start 2009 och med finansiering av Länsstyrelsen i Stockholms län och dåvarande Ungdomsstyrelsen.

Lås Upp är en normkritisk metod och har använts och utprovats av och med pedagoger och elever i grundskolans senare år, gymnasiet (inklusive språkintruktionsprogram), gymnasiesärskolan och ungdomar på fritidsgårdar.

Utgångspunkten i metoden är att synliggöra, ifrågasätta och utmana normer och strukturer som strider mot de mänskliga rättigheterna och kan bidra till förtryck, diskriminering och våld. Metoden är beprövad och har kontinuerligt utvecklats sedan starten 2009.

Metodmaterialet behandlar hedersproblematiken från ett normkritiskt människorättsperspektiv. Metodmaterialet integrerar hedersproblematiken i övriga normdiskussioner med syftet att motverka stigmatisering.

Enligt en utvärdering (Tulin Brett, 2012) som gjordes i samband med utvecklingen av metoden menar utbildarna i projektet att det var svårare att föra ett öppet samtal med ungdomarna om uttryckssätten för hedersnormer när man talade om frågorna i termer av just heder. Få elever hängde med i diskussionerna och än färre deltog aktivt. Därför prövade man en metod som istället inkluderade de frågor som kan anses beröra hedersnormen i metodens övergripande teman, det vill säga normer, rättigheter samt sex och relationer. Man menade att det är problematiskt när skolor väljer ut vissa ungdomar för att diskutera hedersnormer dels för att man inte kan veta vilka ungdomar som lever med hedersnormer, dels för att ungdomarna kan känna sig utpekade som antingen offer eller förövare. Risken, menade man, är att man bidrar till att öka rasistiska och fördomsfulla antaganden kring etniska och religiösa grupper. Med den integrerade ansatsen bjuder man in eleverna och ungdomarna till tankar kring hedersrelaterad problematik utan att stigmatisera eller för den delen ”färga” diskussionerna med ett begrepp som bär på en stark laddning och som saknar en entydig definition.

Även Lås upp diskuteras i (Franzén, Gottzén, 2020). Författarna menar att Lås upp innehåller lovande komponenter, så som en mycket gedigen ledarutbildning samt en genusförändrande ansats med fokus på normer och attitydförändring. Lås upp

bidrar också med ett intersektionellt perspektiv på våld. Det är dock oklart i vilken grad metoden sprids och används i arbete med elever. Insatsens omfattning (tre träffar à 90 minuter är liten) men den förefaller väldokumenterad och reproducerbar.

4.3.2. Selektiva insatser

Mentorer i våldsprevention (organisationen MÄN)

Mentorer i våldsprevention (MVP) är i grunden ett universellt våldspreventivt program för grundskolans högre årskurser och gymnasieskolan. Det tar sin utgångspunkt i ett könsperspektiv och mäns våld mot kvinnor men tar också upp våld generellt. Det utvecklades i USA och har effektutvärderats där med positiva resultat. Metoden är genusförändrande och bygger också sin förändringsteori på en så kallad åskådaransats (Franzén, Gottzén, 2020). Åskådaransatsen (eng. Bystander approach) bygger på att tilltala alla deltagare som tredje part som kan bevittna eller få kännedom om våld som begås av en person mot en annan. Åskådaransatsen är en icke-konfrontativ pedagogisk metod som är utformad för att sänka potentiellt motstånd hos deltagare. Programmet tränar deltagarna att som åskådare ingripa på riskmedvetna sätt när man bevittnar eller får kännedom om våld, till exempel genom att påkalla hjälp. Vidare baseras programmets förändringsteori på att vidga och fördjupa deltagarnas färdigheter att identifiera olika former av våld. Pedagogiken bygger till stor del på scenarier som flexibelt kan anpassas till deltagarnas egna situationer, vilket har potential att skapa engagemang och relevans för deltagarna.

Organisationen MÄN importerade, pilottestade och anpassade programmet till svenska förhållanden under åren 2010–2014 i ett projekt finansierat av Allmänna Arvsfonden, och tog då fram en första svensk manual. Arbetet byggde på att slå vakt om programmets integritet och att skapa hög följsamhet för att i så hög grad som möjligt bibehålla den effekt som uppmätts i utvärderingar i USA. Den svenska manualen bygger på ett lektionsupplägg om 14 entimmes lektioner som är tänkta att ges en gång i veckan och som hålls av utbildad personal, till exempel lärare. Lektionerna berör teman så som åskådarperspektivet, killars våld, förebyggande av våld, genus, heteronormen, gruppträck, trakasserier på nätet, och sexualiserat våld. Lektionerna består bland annat av information, filmer, olika sorters diskussionsövningar, empatiövningar och scenarier (diskussioner som är centrerade kring ett tänkbart scenario relaterat till våld där eleverna bland annat får diskutera möjliga åskådaringripande). MÄN har också utvecklat en tillhörande teorimanual som beskriver de teoretiska grunderna för MVP samt relevant forskning. Utbildningen av ledare omfattar ett förankringssamtal med ledningen på skolan, en kunskapshalvdag för all personal på skolan, en standardiserad tredagarsgrundutbildning för de som ska bli MVP-ledare samt handledning av

ledarna. Cirka 20 kommuner har implementerat programmet (Franzén, Gottzén, 2020). Programmet i sin svenska tappning har utvärderats vid ett par tillfällen med försiktigt positiva resultat trots brister i följsamhet och organisatoriska förutsättningar i de studerade implementeringarna (Franzén, Gottzén, 2020). Vad beträffar universell våldsprevention i Sverige är MVP den programinsats som, ur ett interventionsforskningsperspektiv, har den mest utvecklade metodologiska basen.

MVP tar i sin grundform inte upp hedersrelaterat våld och förtryck. På beställning från Stockholms stad utvecklade dock MÄN fyra kompletterande lektioner – två som tar upp hedersrelaterat våld och förtryck (dock under rubriken kollektivt sanktionerat våld) och två som tar upp rasism. Beställningen kom sig av att några av skolorna som använder MVP såg att de behövde detta komplement. Tillämpningen av dessa extra lektioner har inte ingått i några externa utvärderingar så här långt. Dock har man i egna utvärderingar bedömt att de nya lektionerna kräver mycket av samtalsledarna, och att temana kanske kräver mer tid än förutspått.

MÄN har beslutat att tillsvidare inte sprida extralektionerna till andra kommuner (Intervju Män). Detta beror på programutvecklarnas egna frågetecken kring om problem- och förändringsteorierna i MVP verkligen är tillämpbara för hedersrelaterat våld och förtryck. Vidare är man tveksam till upplägget att ha en särskild lektion om hedersrelaterat våld och förtryck, detta på grund av risken för stigmatiseringen av personer av viss etnicitet eller härkomst (trots att begreppet heder inte används så omtalas lektionen av skolorna som ”hederslektionen”). Snarare är MÄN positiv till ansatsen som innebär att man integrerar scenarier om hedersrelaterat våld och förtryck i grundlektionerna, ungefär så som i metodmaterialet Lås upp. Detta å andra sidan förändrar MVP-programmet på ett sätt som gör följsamheten brister mot det effektutvärderade amerikanska programmet. Dessutom påverkar införandet av hedersrelaterat våld och förtryck och frågor om rasism i programmet även utbildningen för ledare. Utbildningen blir mer omfattande samtidigt som det redan finns ett tryck från skolor att helst korta ned utbildningen. Hur man ska gå vidare med dessa frågor är inte klarlagt ännu – utvecklingsarbete pågår.

Mentorer i våldsprevention (Botkyrka kommun)

Botkyrka kommun har arbetat med MVP parallellt, med utgångspunkt i MÄN:s svenska manual och i samarbete med MVP-utförare i USA och Skottland, och tagit fram en egen, lokalt anpassad version av MVP. I Botkyrka började MVP implementeras under 2014. I denna version har man arbetat med elevmentorer där utvalda elever i årskurs 9 under handledning håller 11 lektioner (45 minuter långa) med elever i årskurs 6 under ett läsår. De 11 MVP-passen berör temana som åskådarperspektiv, normer, killars våld, våld mot HBTQ-personer, sexualiserat

våld, rasism och även hedersrelaterat våld. Här har alltså Botkyrka lagt till eget material.

Målet med att använda mentorer är att de äldre eleverna ska fungera som förebilder för de yngre och målgruppen för insatsen är alltså både de elever som utbildas för att vara mentorer i årskurs 9 och de elever i årskurs 6 som går programmet. Elevmentorerna får en utbildning på två heldagar och handledning på en till en och en halv timme inför varje MVP-pass de ska hålla. Det är så kallade nyckelpersoner som håller i handledningen av elevmentorerna. Nyckelpersonerna är vuxna som arbetar på skolan eller inom räddningstjänst, polis eller socialtjänst och utbildas under två heldagar (Franzén, Gottzén, 2020).

Botkyrka kommuns version av MVP har nyligen utvärderats av FoU Södertörn. Studien är begränsad men ger även den försiktigt positiva indikationer. Frågor om hedersrelaterat våld och förtryck berörs inte uttryckligen i utvärderingsrapporten men det framgår av analyser av enkätsvar att fler pojkar, efter att genomgått MVP, uppger att de inte skulle vara likgiltiga inför eller understödja en pojkes uppgifter om att han försöker kontrollera en syster så att hon inte umgås med pojkar. Flera pojkar uppger också att de i en sådan situation skulle ingripa på något sätt, till exempel genom att vända sig till en vuxen

Elektra Hjältar och Hjältinnor

Elektra är numera en permanent verksamhet inom Fryshuset med verksamhet primärt i Stockholm och Göteborg. Inriktningen är fortsatt att verka förebyggande mot våld och förtryck i hederns namn. Sharaf Hjältar och Hjältinnor-verksamheterna finns kvar men kallas nu för Hjältar och Hjältinnor. Användandet av Sharaf – det vill säga heder på arabiska – i namnet uppfattades som motsägelsefullt i förhållandet verksamhetens mål och syfte. En större översyn av programinsatsen pågår och planen är att starta nya grupper till våren 2021 (Intervju, Elektra). Utöver programinsatsen Hjältar och Hjältinnor arbetar Elektra också med utbildningar till yrkesverksamma som möter unga samt med opinionsbildning.

Hjältar och Hjältinnor-programmet är nu 12 månader långt, och man överväger att förlänga det ytterligare. I grunden är det samma koncept som tidigare, med föreläsningar av externa talare varvade med dialog i gruppen med målet att påverka attityder. Utbildningen har 15 kärnämnen.

Shanazi Hjältar och Hjältinnor

Shanazi Hjältar startades 2010 i Linköping kommun, som en från Fryshuset oberoende verksamhet. Shanazi betyder stolthet på kurdiska. Verksamheten startades upp med hjälp av en tidigare deltagare från den första Sharaf Hjältar-gruppen i Linköping. Samma person har sedan dess lett och drivit verksamheten,

som anställd inom kultur- och fritidsförvaltningen och med en styrgrupp i kommunförvaltningen. Ett flertal verksamheter och lokala föreningar är samarbetspartner.

Inledningsvis hade man verksamhet endast för pojkar och unga män. Shanazi Hjältinnor för flickor och unga kvinnor startade för tre år sedan. Shanazi Hjältar och Hjältinnor vänder sig till 16-22-åringar.

Kritik riktades från olika håll mot Sharaf Hjältar på tidigt stadium - bland annat bristande ämnesdjup och en belönings- och uppmärksamhetskultur som kunde leda fel – vilket senare låg till grund för en vidareutveckling av konceptet i Linköping. En mer genomgripande process definierades i rekryteringen och en betydligt längre och processinriktad utbildningsdel. Utbildningsdelen är här 12 månader, ibland längre, med träffar en till två gånger i veckan under skolterminerna. Grupperna har maximalt 10 deltagare och hålls på fritiden.

I övrigt bygger konceptet på samma grundidéer som Sharaf Hjältar. I Shanazi Hjältar och Hjältinnor beskrivs processen som att lära sig att se, förstå och agera, att lära känna sig själv och att ingå i en grupp. Förebildstanken är central, det vill säga att deltagarna ska agera som förebilder för andra ungdomar i sina grannskap.

Även här närmar man sig frågorna om heder och socialt anseende gradvis under utbildningsdelen efter att ha utgått från mer allmänna teman som mänskliga rättigheter, barnkonventionen, genus och jämställdhet, hbtq-rättigheter, sexualitet, maskulinitetsnormer etc. Genomgående diskuteras och identifieras olika former av våld och förtryck, respektive på vilka sätt man kan ingripa utifrån ett åskådarperspektiv. Likaså löper genusperspektiv som en röd tråd genom hela utbildningen. Mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck ingår som teman. Ett viktigt delmål är vidare att främja integration. Utöver gruppaktiviteterna, vilka kan inkludera till exempel lägervistelser, genomför ledaren också återkommande individuella samtal och uppföljningar med varje deltagare.

En grundtanke är att de unga männen och pojkarna – genom sina positioner - har en större möjlighet att påverka sina vänner och familjer utifrån sin privilegierade position. En annan grundtanke är att öka de unga männen och pojkarnas insikt om att de själva också – på olika sätt – är begränsade av hedersnormer.

Totalt har tre programomgångar av Shanazi Hjältar och en programomgång av Shanazi Hjältinnor genomförts sedan starten, totalt 38 ungdomar (Intervju, Linköpings kommun). För varje programomgång har rekryteringen gått allt lättare – Shanazi har blivit alltmer känt, och tidigare deltagare bidrar till uppstarten av nya grupper. Enligt uppgift har närvarograden i grupperna varit mycket hög, vilket bland annat beror på att ledaren är tydlig från start om vilka förväntningarna är för att få delta i gruppen. Deltagarna deltar också i föredragsverksamhet på lokala skolor, fritidsgårdar och i ungdomsverksamheter. Fyra deltagare arbetade som

volontärer i stödforumet i Kärleken är fri. Inom verksamheten erbjuder man också stöd till individer i utsatta situationer.

Verksamheten har inte utvärderats av en extern utvärderare. Enligt uppgift finns dock exempel på att deltagare kunnat bidra till att avstyra fall av könsstympning och tvångsgifte. Flertalet deltagare har senare gått vidare till utbildningar och arbete med barn och unga, exempelvis som socionomer, fritidsledare och lärare. Någon har blivit jurist, en annan läkare. Detta tas som intäkt för ett framgångsrikt integrationsarbete, och har i sin tur bidragit till intresset hos unga att få delta i en Shanazigrupp (Intervju, Linköpings kommun).

Av intervjuerna att döma förefaller Shanazi-verksamheten vara tydligt och långt vidareutvecklad relativt den ursprungliga Sharaf-verksamheten. I sin nuvarande form är den bristfälligt dokumenterad med små möjligheter till reproducerbarhet och effektutvärdering. Verksamheten är sårbar då den är helt beroende av en enda person.

Modiga Killar

KFUM Göteborg driver fortsatt Modiga killar, dock i relativt liten skala motsvarande cirka 30 gruppträffar per år. Man samarbetar med fyra skolor i Göteborgsområdet samt med verksamheter för asylsökande och med Stadsmissionen respektive Skyddsvärnet. Samtalsgrupperna hålls av anställd personal på KFUM Göteborg. Sedan 2012 finns ett gediget metodmaterial (KFUM Göteborg, 2012) som fungerar som handledning för gruppledarna. Genomförandet av metoden sker i nuläget inte på ett strukturerat sätt utan upplägget styrs mer av deltagarnas egna önskemål (Intervju, KFUM Göteborg).

4.3.3. Insatser på både universell och selektivnivå

Kärleken är fri

Kärleken är fri har övergått till en löpande verksamhet i Rädda barnens regi efter att projektet Kärleken är fri avslutades 2017.

Grundkomponenterna är desamma som i det tidigare projektet men volymen är mindre och man har till exempel inte längre möjlighet att använda sig av teaterföreställningen för att inleda en skolvecka. Istället använder man film. Rädda barnen har två anställda i verksamheten, en i Dalarna och en i Skåne som driver arbetet regionalt och driver vidare arbete på skolor i länet utifrån verksamhetens koncept med skolveckor inklusive korridorhäng och klassrumsbesök. Flera kommuner som deltog i projektet fortsätter också arbetet lokalt, även de kommuner som inte omfattades av utvärderingen har fortsatt att driva arbetet sedan 2008.

Stödchatten bemannas fortsatt av volontärer som rekryteras, utbildas och leds av två anställda socionomer. Chatten har öppet fem kvällar i veckan, bemannad av ideella samt även dagtid tre dagar i veckan, bemannad av socionomer. Alla chattar följs upp av verksamhetsledarna i kvalitetssyfte och för att föra statistik för verksamheten. Det finns även möjlighet att få samtalsstöd via telefon och kontakt som varar över längre tid. Verksamheten marknadsförs bland annat via annonser i sociala medier samt under skolveckorna.

De sökande kan vara anonyma, och många uppger varken ålder eller kön. Av de som uppger kön är 13 procent pojkar eller unga män. Åldrarna varierar mellan 12 till 25 år, snittåldern är 17. Man mottar ungefär 1000 mejl eller chattar under ett år. Till stor del handlar samtalen om att lyssna, ge stöd och motivation för att klara och hantera olika situationer, och om att informera om rättigheter. Vid behov hänvisar man också vidare till lokala kontakter. Det händer ibland att unga män söker stöd för att de tvingas kontrollera kvinnliga anhöriga. Det finns ingen särskild metodik för att förebygga våldsutövande med denna grupp (Intervju, Rädda Barnen).

En översyn av metodmaterialet som användes vid klassrumsbesöken färdigställdes vid årskiftet 2020/2021 utifrån ett hbtq-perspektiv. Detta innebär ett uppdaterat metodmaterial samt översyn av faktatexter för ungdom på hemsidan på flertalet språk, karlekenarfri.se. På hemsidan finns även en lärarportal. Vidare erbjuds både kostnadsfria webbutbildningar till yrkesverksamma om hedersrelaterat våld och förtryck som även innehåller fokus på pojkar och unga män.

Origo

Origo är ett resurscentrum mot hedersrelaterat våld och förtryck. Origo är ett samarbete mellan Region Stockholm, alla kommunerna i Stockholms län och Polismyndigheten.

Origo erbjuder stöd, hjälp och vägledning till unga som utsätts för eller riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Målgruppen är unga mellan 13–26 år i Stockholms län. Unga kan få stöd och vägledning via mejl och telefon samt via samtal på plats på Origos mottagning. Den sökande kan vara anonym. På Origo arbetar fem kuratorer och en barnmorska.

Man utbildar också samt ger råd och vägledning till yrkesverksamma som arbetar inom hälso- och sjukvården, polisen, socialtjänsten, skolan, ideell verksamhet eller andra som i sitt arbete möter unga som lever med hedersnormer.

Generellt är de som söker stöd hos Origo 18 år eller äldre – troligen väntar man med att söka stöd till dess att man är myndig, detta som en säkerhet mot risken att en myndighet skulle kontakta föräldrarna. Cirka 15 procent av de unga som söker stöd hos Origo är unga män. Oftast är orsaken egen utsatthet, och då för att de unga männen är homo- eller bisexuella eller identifierar sig som trans. I 90–95 procent

av fallen vill de sökande ha hjälp med myndighetskontakter. De unga som söker stöd hos Origo talar inte om sina problem i termer av heder.

Det händer också att unga män söker stöd för att de förväntas utöva kontroll av kvinnliga anhöriga, men det är ovanligt. I den generella samtalsmetodiken ingår att kartlägga våldsutsatthet, vilket inkluderar att definiera våld och dess olika former och uttryck. Som regel ställs frågor om eget våldsutövande till alla sökande, till såväl unga kvinnor som unga män men metodiken för att förebygga våldsutövande är ännu inte så långt utvecklad (Intervju, Origo).

Man har märkt av att antalet unga män som söker hjälp ökar då man i utbildningar och information till yrkesverksamma trycker på pojkars och unga mäns utsatthet. Man ser det dock som en risk att detta perspektiv kan ta fokus från arbetet med utsatta unga kvinnor och flickor (Intervju, Origo).

Samtalsmetodiken är inte formaliserad men har en bas i kunskap om att fråga om våld och i metoderna Motiverande Samtal (MI), Empowerment och Response-Based Practice (RBP). Origo har engagerat en forskare som följer arbetet i syfte att definiera samtalsmetodiken och för att skriva fram ett metodmaterial (Intervju, Origo). Verksamheten har i övrigt inte utvärderats.

Linnamottagningen

Linnamottagningen startade år 2004, och är en mottagning för unga personer som blivit utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Linnamottagningen bedriver skyddat boende och öppenverksamhet. Det finns för närvarande fyra olika former av skyddat boende hos Linnamottagningen: behandlingsinriktade familjehem med nära handledning, Linnahemmet HVB, kollektivboende och träningslägenheter.

Det stöd som erbjuds till ungdomarna består vanligen i psykosociala stödsamtal, ombudsmannaskap i förhållande till myndigheter och praktisk hjälp vid sidan om skydd och skyddat boende. Därutöver görs kartläggningar och hot- och riskbedömningar.

Målet i arbetet med ungdomarna som blivit utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck, är att de på sikt ska våga och orka leva ett liv som de själva väljer, liksom att de ska få möjlighet till ett socialt och kulturellt integrerat liv som är präglad av jämställdhet, jämlikhet och delaktighet i samhället. Ett annat mål är att bidra till ökad förståelse och kompetens i frågor som rör hedersrelaterat våld och förtryck i samhället, samt att bidra till metodutveckling inom området. Linnamottagningen arbetar i nära samarbete med myndigheter, i individärenden såväl som i till exempel utbildningar.

Det finns en jourtelefon dit ungdomar kan vända sig för att tala om sin situation och se över sina alternativ. Linnamottagningen har också en professionell rådgivning till yrkesverksamma ditsocialsekreterare, skolpersonal, polis, personal på ideella organisationer m.fl. ringer för att få råd och stöd i aktuella ärenden.

De ungdomar Linnamottagningen träffar är ca 13–25 år. Många har tvingats bryta med sin familj och släkt. Linnamottagningen följer ungdomarna över tid, och finns ofta med före, under och efter en placering av socialtjänsten. Det finns ofta år av förtryck och våld i bagaget där den unge blivit utsatt av andra familjemedlemmar. Till följd av detta lider många av de unga av fysiska och psykiska besvär.

I kontakten med hjälpsökande ingår att göra en kartläggning och bedömning av den sökandes situation. Det framgår att det har hänt att socialtjänsten gjort bedömningen att ett fall är hedersrelaterat och hänvisat till Linnamottagningen men att man där, utifrån sin expertis, har gjort en annan bedömning. (Intervju, Linnamottagningen)

De flesta pojkar och unga män som söker stöd hos Linnamottagningen har antingen blivit utsatta för hot av en flickvans familj eller blivit utsatta för hot för att de avviker från heteronormen. Det händer också att unga män söker stöd för att tvingas kontrollera kvinnliga anhöriga eller för att deras familj motsätter sig att de valt att vara tillsammans med en viss flickvän.

Antalet pojkar och unga män som söker hjälp är litet jämfört antalet hjälpsökande unga kvinnor och flickor. I snitt mottar man ett samtal per vecka från en ung man och cirka 40 samtal per vecka från unga kvinnor. Det är inte ovanligt att utsatta pojkar och unga män rymmer hemifrån med risk för att de blir hemlösa. Detta i sin tur leder inte sällan till olika former av kriminalitet och/eller psykisk ohälsa.

För närvarande (2021) arbetar man med ett utvecklingsprojekt ”Killars röst i hederskontext” finansierat av Allmänna Arvsfonden. Projektet undersöker socialiseringen av pojkar i hederskontext utifrån forskning och intervjuer med pojkar och unga män. Projektet tar sin utgångspunkt i att unga män som själva har sökt stöd hos Linnamottagningen uttrycker att deras vänner som lever med hedersnormer inte förstår att de själva är utsatta, att de inte är medvetna om att de berövas möjligheten att vara självständiga individer i och med kollektivets krav på inordning i hedersnormerna. Man har stött på exempel där unga män inte får öppna sin egen post på egen hand. En observation som gjorts är vidare att flertalet unga män som sökt hjälp saknar medvetenhet om att de har utsatts för våld – de uppfattar endast grövre fysiska våldsuttryck som våld. I projektet utvecklar man olika idéer för hur man ska kunna kommunicera om och höja medvetandegraden om pojkars och unga mäns villkor, dubbla roller och utsatthet i hederskontexter. Målet är att komma i kontakt med och ge stöd till fler pojkar och unga män. (Intervju, Linnamottagningen)

4.4. INSATSER SOM NÅR YNGRE POJKAR

De insatser som har identifierats i rapporten vänder sig som regel till pojkar från cirka 12–13 år och uppåt. Inga strukturerade insatser som vänder sig till yngre pojkar för att specifikt förebygga hedersrelaterat våld har påträffats.¹³ Samtidigt är det när barnen är yngre som större möjligheter till preventionsinsatser med vuxna kan finnas – hedersrelaterat förtryck inom familjen eller kollektivet hårdnar som regel ju närmare könsmoden ålder barnen kommer. Föräldrar är också en given målgrupp i ett förebyggande arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck, och yngre barn kan nå indirekt genom insatser riktade till föräldrar. Nyblivna föräldrar – i synnerhet förstagångsföräldrar – är inte sällan mer öppna och förändringsbenägna eftersom föräldraskapet i sig medför en sådan omvälvande förändring.

Ett par exempel på arbete med föräldrar och yngre barn har dock identifierats: Norrköping kommuns arbete via förskolan respektive öppna förskolan samt stadsdelen i Stockholm Rinkeby-Kistas föräldrastöd. Även verksamheten Bygga broar kan räknas in här. Verksamheterna är i nuläget framför allt att betrakta som promotiva till sin karaktär. Här följer korta beskrivningar av arbetet i Norrköping och Rinkeby-Kista. Verksamheterna är i nuläget framför allt att betrakta som promotiva till sin karaktär.

Norrköpings förskolor

Norrköpings kommun har uppmärksammats i bland annat media för sitt arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck i förskoleverksamheten respektive i öppna förskolor i segregerade bostadsområden med hög andel invandrad befolkning. Arbetssätten sker inte genom strukturerade metoder utan bygger snarare på kompetensutveckling till personal för att generellt kunna bemöta och samtala med både föräldrar och barn utifrån perspektiv för att främja barns rättigheter, hälsa och utveckling. Personalen tränas i att förmedla och stå för förskolans värdegrund gentemot föräldrar på ett inkluderande och icke-konfrontativt sätt. I såväl förskoleverksamheten som öppna förskolan arbetar man aktivt till exempel för att också pappor ska vara närvarande vid introduktioner och inskolningar. Personalen tränas i att vara observanta på barn som kan ha fått i uppdrag att övervaka till exempel syskon och på att avstyra sådana situationer. Vidare strävar man efter att motverka könsstereotypa rollfördelningar och lekar för både flickor och pojkar.

¹³ Såväl organisationen MÄN samt Botkyrka Vårdspreventivt center har dock utvecklat varianter av MVP för yngre åldrar i skolan. Dessa metoder är dock inga särskilda inslag om hedersrelaterat våld och förtryck.

I den öppna förskolan arbetar man mer aktivt med föräldrarna. Här använder man sig av en särskild samtalsmetod med utgångspunkt i att tala om hur föräldrarna själva upplevde sin egen barndom. Detta har visat sig ge en bra öppning för att sedan kunna föra på tal det egna föräldraskapet.

Rinkeby-Kistas föräldrastöd

I stadsdelen Rinkeby-Kista i Stockholms stad har föräldrarådgivningen tillsammans med barnavårdscentralen utvecklat ett utökat hembesöksprogram för nyblivna föräldrar. Bakgrunden är att man hade en låg besöksfrekvens på barnavårdscentralen i området, vilket man bedömde berodde på låg kännedom och lågt förtroende för hälso- och sjukvården.

Det utökade hembesöksprogrammet består av sex hembesök. En rad teman tas upp som berör barns hälsa och utveckling. Man tar också upp jämställt föräldraskap, lagen mot barnaga och mot könsstympling, lagar mot våld i familjen generellt och strategier vid konflikter och gränssättning. Hembesöken bygger inte på en strukturerad metod utan snarare på ett samtal där visst innehåll och vissa frågor går igenom.

Parallellt erbjuder man också en öppen föräldraskapsrådgivning och olika former av föräldrastöd till föräldrar i området. Här används metoder såsom Föräldraskap i Sverige, Alla barn i centrum och Komet. Man erbjuder även stödgrupper för pappor. (Presentation under dialogmöte, 2 december 2020).

4.5. SKOLANS ARBETE MOT HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

Skolan är på många sätt den arena som har störst potential att bedriva ett våldsförebyggande arbete som kan nå många unga. Ett sådant arbete ligger också i linje med skolans styrande dokument, inklusive skollagen. Samtidigt är skolan en arena där många frågor konkurrerar om utrymmet.

Utöver de metoder som nämnts tidigare har inga strukturerade våldspreventiva metoder mot hedersrelaterat våld identifieras inom ramen för skolans arbete.

Den allmänna modell som Skolverket håller fram för skolans arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck bygger på en ämnesintegrerad undervisning som problematiserar hedersförtryck inom en rad ämnen såsom historia, samhällskunskap, religion och inom undervisningen om sex och samlevnad. Vidare bygger modellen på att bedriva dialog med föräldrar om skolans värdegrund samt på att upptäcka utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck – vid upptäckt ska en samverkan mellan lärare, elevhälsan och socialtjänsten ske bland annat genom orosanmälningar. Skolverket har vidare i sitt regleringsbrev uppdrag att stärka

systematiskt arbete mot HRV inom skolväsendet, inklusive förskolan. (Skolverket, 2021).

Denna modell är att betrakta som främst promotiv. Vid upptäckt av utsatthet aktiveras indikativ prevention riktad till den som är utsatt. Inga utvärderingar av modellen eller av skolors förutsättningar att arbeta enligt modellen har gått att finna.

5. SAMMANFATTANDE ANALYS

Kartläggningen och analysen i denna rapport visar på att det pågår ett ambitiöst men samtidigt mycket småskaligt universellt och selektivt arbete som riktar sig till pojkar och unga män för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige. Antalet strukturerade metoder som har utvecklats är få. De är framförallt riktade till pojkar 13–19 år, och arbetet har sammantaget liten räckvidd.

Kunskapsläget kring hedersrelaterat våld och förtryck med fokus på pojkar och unga män är fortsatt bristfällig, och vidare forskning behövs för att avgöra vad som fungerar för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck.

Utvärderingsforskningen som redovisas i rapporten är inte heller utformad på ett sådant sätt att den kan säga något om de studerade insatsernas effekt. Till viss del beror detta på att den utgörs av uppdragsforskning som beställts utifrån andra syften. Det kan konstateras att de insatser som har studerats hade metodologiska svagheter som medför svårigheter att utvärdera dess effekt. Exempel på detta är avsaknaden av före- och efter studier samt att till exempel definierade utfallsmått saknades vilket ger små möjligheter till reproducerbarhet och spridning.

Aktörerna som har utvecklat strukturerade eller semi-strukturerade universella eller selektiva våldspreventiva metoder är framförallt civilsamhällesorganisationer samt i några enstaka fall kommuner. Finansieringen av utvecklingsarbetet kommer påfallande ofta från Allmänna Arvsfonden. Detta rör sig då om projektfinsiering som för det mesta varar som längst tre år, vilket oftast är en alltför kort period. Det är vidare tydligt att utvecklingsarbetet skulle vinna på ett kunskapsstöd från interventionsforskningen liksom från kunskapen om spridning och implementering. Flertalet av de metoder och arbetssätt som finns i dagsläget har grundläggande metodologiska svagheter som bland annat gör att de inte är reproducerbara för att kunna användas av flera verksamheter i olika delar av landet. De saknar också de grundläggande utvärderingar som behöver ske redan i utvecklingsstadiet av metoderna och som behövs för att kunna motivera vidare spridning och implementering.

Endast ett fåtal av de universella eller selektiva preventionsmetoderna som har identifierats i rapporten har tagits fram med avsikten att de ska spridas till och integreras i exempelvis skolan eller på andra arenor, samt har en organisation bakom sig som verkar nationellt för att kunna understödja en sådan spridning och implementering. Även här är aktörerna idag civilsamhällesorganisationer med relativt små finansiella medel.

Ovanstående resultat ger tydliga indikationer på att förutsättningarna till att uppnå nationella strategins målsättning med ett utökat och verkningsfullt våldsförebyggande arbete kräver en utveckling bland annat kring stöd till aktörer som är verksamma inom fältet. Vidare har ett antal frågeställningar identifierats som behöver undersökas vidare:

- Hur kan det våldsförebyggande arbetet bättre understödjas från statliga aktörer med fokus på utveckling, finansiering och kunskapsstöd?
- Hur kan och bör samverkan med en tydlig rollfördelning mellan civilsamhälle, forskare och statliga aktörer på lokal, regional och nationell nivå genomföras?
- Hur kan arbete som visar på goda resultat stödjas och möjliggöras för spridning och vilka aktörer bör medverka i detta arbete?

Rapporten har identifierat ett antal verksamheter som bedriver insatser som kan ses som blandade, som i grunden är baserade på individuellt stöd riktat till pojkar och unga män som lever i en hederskontext. Även här dominerar ett mindre antal civilsamhällesorganisationer men det finns även flera kommunala och regionala verksamheter i form av regionala resurscentrum som är under utveckling.¹⁴ Prevention i dessa verksamheter handlar i dagsläget främst om att förebygga upprepat eller potentiellt våld och förtryck mot den sökande - i regel saknas inslag av prevention av den sökandes egna potentiella utövande av hedersrelaterat våld och förtryck i när eller framtid. Här finns en uppenbar utvecklingsmöjlighet som dock kräver metodutveckling. Räckvidden av arbetet som når pojkar och unga män i hederskontext skulle potentiellt sett kunna ökas väsentligt genom en utveckling av det universella och selektiva informations- och medvetandehöjande arbetet. Även för denna typ av arbete finns skäl att överväga hur regering samt myndigheter kan vidareutveckla sitt stöd, inte minst till de civilsamhällesorganisationer som verkar på området.

Verksamheterna som beskrivits i rapporten visar på en bred upparbetad erfarenhet och kunskap inom området. Det finns även indikationer på att befintligt arbete som inkluderats i rapporten kan visa på olika former av positiva resultat. Att förvalta och bygga vidare på dessa erfarenheter med fokus på behov av vidareutveckling i varierande grad, blir därmed viktigt i det fortsatta arbetet.

De brister som identifierats inom forskningsläget behöver stärkas ur dels en generell ökad forskning om pojkar och unga män i en hederskontext men även

¹⁴ Norrbotten, Gävleborg, Kronoberg och Fyrbodal. För mer information se avsnitt 1.3 Introduktion.

specifikt gällande praktisk forskning om det förebyggande arbetet. Följande slutsatser kan vidare dras om områden som bör utvecklas:

5.1. SKOLAN SOM NYCKELAKTÖR

Skolan har en central roll för att bedriva våldsförebyggande arbete. Detta arbete kan gynnas av uppföljning av skolans förutsättningar att implementera och genomföra strukturerat våldsförebyggande arbete med hög följsamhet.

Brister i förutsättningar till implementering av våldsförebyggande arbete framgår bland annat i utvärderingar av implementeringsprocessen av metoden MVP (Skolverket, 2018). Ytterligare studier visar även att lärarens förutsättningar till att vara utförare av metoder är olika. Lärarutbildningen avser inte i dagsläget till tillgodose lärare med de verktyg och kompetens som krävs för att genomföra den sortens arbetsuppgifter. Även lärarnas nuvarande arbetsbelastning talar emot att det är en framkomlig väg i dagsläget. Det kan därför finnas skäl till att undersöka hur skolans förutsättningar och möjligheter bättre kan organiseras där även andra yrkeskategorier inom skolväsendet inkluderas, exempelvis elevhälsan.

5.2. ÖKAD KUNSKAP OM VARIATIONEN INOM MÅLGRUPPEN

Intervjuer av verksamhetsföreträdare och tidigare genomförda utvärderingsstudier som inkluderats i denna rapport visar på olika erfarenheter gällande förändringsbenägenhet hos individer som lever i en hederskontext. Målgruppen betraktas vara heterogen och betraktas även leva med olika grader av hedersnormer som i sin tur kan skilja sig från kollektiv till kollektiv. Dessa variationer menar ett flertal intervjupersoner förändras även över tid och går att återfinna även hos målgruppen pojkar och unga män.

Det finns därmed skäl till att vidare studera vilken effekt attityd- och beteendeförändrande insatser faktiskt har på individer som lever i en kontext där kontroll, begränsningar, hot om våld och utövande av våld ingår. Även vilka särskilda hinder som påverkar förutsättningarna till att bedriva ett våldsförebyggande arbete med målgruppen bör vidare studeras. Forskning som särskilt berör maskulinitetsgörande hos målgruppen pojkar och män som lever med föreställningar om heder bör även innefatta HBTQI personers särskilda levnadsvillkor samt pojkar och män med funktionsnedsättning.

5.3. PROBLEMATISERING AV HEDER SOM BEGREPP I PREVENTIONSARBETET

Mot bakgrund av det tidigare presenterade forskningsläget framgår att heder kan vara ett laddat begrepp. Det finns exempel och vittnesbörd i utvärderingsstudierna liksom i intervjuerna med verksamhetsföreträdare om att hedersbegreppet kan skapa hinder i det förebyggande arbetet, till exempel genom att användningen av begreppet kan kännas utpekande och fördomsfullt. Det framgår också att hedersbegreppet kan vara abstrakt och svårt att förstå för en del barn och unga.

Bland de preventionsinsatser som tas upp i denna rapport är det bara i undantagsfall som man har valt att använda hedersbegreppet explicit i arbetet med målgruppen. I intervjuerna med verksamhetsföreträdare finns en bred konsensus om att det preventiva arbetet fungerar bättre om begreppet som sådant utesluts. Det förespråkas att använda sig av mer konkreta och vardagliga beskrivningar som målgruppen kan känna igen sig i, det vill säga beskrivningar av mekanismer som hedersnormer ger upphov till och baseras på. Dock är det av stor vikt att de personer som leder preventionsinsatser har god kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck, för att kunna göra dessa avvägningar kring att använda hedersbegreppet explicit men ändå få med allt innehåll för ett effektivt preventionsarbete.

5.4. INSATSER PÅ FRIVILLIG BASIS

Att det ibland inte enkelt går att identifiera vilka barn och unga som lever i en hederskontext gör det i viss mån svårt att avgöra i vilka sammanhang preventionsinsatser med ett framträdande inslag mot hedersrelaterat våld och förtryck kan behöva tillämpas. De insatser som kan ses som blandade insatser, alltså med inslag av både selektiva och universella metoder, i rapporten har dock fördelen att de kan i teorin tillgängliggöras överallt eftersom det är de stödsökande själva som fattar beslutet om att ta kontakt. Det informations- och medvetandehöjande arbetet bör dock utformas så att de inte uppfattas som stigmatiserande. Insatser med blandade inslag är på så vis en framkomlig väg i de flesta situationer och sammanhang. Detsamma gäller för övrigt insatser där deltagarna själva väljer om de ska vara med eller inte, som är fallet i Elektras Hjältar och Hjältinnor, Shanazi Hjältar och Hjältinnor eller Modiga killar.

Frivillighet bör dock även problematiseras eftersom det tenderar att enbart fånga upp de personer som har möjlighet att delta i dessa insatser, varav insatser som riktar sig till alla bör användas som komplement för att nå ut till det mest marginaliserade grupperna eller de med starka hedersnormer som inte vill delta. För att öka möjligheten att arbeta med flera grupper på frivillig basis, kan det som framkommer i flera av utvärderingarna att personer med egen erfarenhet av hedersnormer av flera skäl spelar avgörande roller i det förebyggande arbetet vara

av stor vikt, då dessa deltagare tenderar att ha insikt i och tagit avstånd från hederskontextens negativa aspekter. Det framgår till exempel i Elektras arbete betydelsen av att Hjältar och Hjältinnor-grupperna leds av personer som deltagarna kan identifiera sig med. Även i Linnamottagningens arbete framgår betydelsen av att ha en djupare erfarenhetsbaserad kunskap om livsvillkoren i hederskontexter.

5.5. GENERELLA VÅLDSPREVENTIVA INSATSER SOM PROBLEMATISERAR HEDERSNORMER

Bland verksamhetsföreträdare finns en diskussion om i vilken grad universella våldsp preventiva program som till exempel grundversionen av Mentorer i våldsp prevention (MVP) - som *inte* har inslag om hedersrelaterat våld och förtryck - ger effekt på pojkar och unga män som lever i en hederskontext. Det råder olika meningar om detta, och det är en fråga för framtida forskning och utvärdering.

Som diskuterats tidigare så finns det dock flera beröringspunkter mellan hedersrelaterat våld och förtryck och mäns våld mot kvinnor i nära relationer generellt sett. I båda fallen är exempelvis mäns överordning en tydlig riskfaktor. En del av de andra riskfaktorerna som identifierats för mäns våld mot kvinnor i nära relationer generellt (se exempel i bilaga 1) är med stor sannolikhet relevanta även för hedersrelaterat våld och förtryck, inklusive egen våldsutsatthet som barn. Intervjuer med verksamhetsföreträdare tyder för övrigt också på att många pojkar och unga män i hederskontext saknar insikt om sin egen våldsutsatthet, inte minst vad gäller andra uttryck än fysiskt våld.

Som nämnts tidigare finns det också en risk att alla former av våldsuttryck i en familj eller relation i hederskontext uppfattas som hedersrelaterat våld och förtryck. Det är troligt att våld i denna kontext ibland också utövas utifrån andra motiv än heder, det vill säga utifrån samma motiv som förekommer i samband med våldsutövande i majoritetsbefolkningen.

Sammantaget leder detta till bedömningen att universella eller selektiva våldsp preventiva program utan särskilda inslag om hedersnormer sannolikt kan ge positiv effekt också för pojkar och unga män i hederskontext, detta genom att till exempel problematisera våld och stereotypa uppfattningar om kön etc. Integreringen av frågor om hedersnormer såsom i metoderna Machofabriken och Lås upp förbättrar dock troligen utfallet.

Troligen kan det också finnas beröringspunkter mellan hedersrelaterat våld och förtryck mot barn och föräldrars våld mot barn generellt sett - med uttalade hedersnormer följer ett auktoritärt föräldraskap, som är en generell riskfaktor för våld mot barn. Generella våldsp preventiva program och insatser till föräldrar med yngre barn i hederskontext bör därför kunna vara en möjlig verkningsfull insats som behöver undersökas närmare. De allmänna insatser som görs idag via mödra-

och barnhälsovården till nyblivna föräldrar är troligen av mer allmänt hälsofrämjande karaktär - det finns skäl att se över om mer strukturerade våldspreventiva metoder kan introduceras i arbetet med nyblivna föräldrar.

5.6. FLERA INSATSER PÅ FLERA NIVÅER FÖR ATT UPPNÅ GENOMGRIPANDE EFFEKT

Samtliga universella och selektiva preventionsinsatser som identifierats i rapporten utgörs av varianter av samtalsgrupper med ungdomar, i varierande åldrar. Forskning om prevention visar att större effekt kan uppnås med utgångspunkt av koordinerade preventionsinsatser på flera nivåer i den socioekologiska modellen, dvs med hjälp av insatser som mobiliserar flera aktörer och flera målgrupper. Det föreligger anledning att ifrågasätta att enbart samtalsgrupper med barn och unga ger en långvarig förebyggande effekt. Det är även av stor vikt att undersöka vidare de insatser som ges till unga pojkar, för att fånga upp dem i ett tidigt skede. Att det förekommer skillnader mellan olika grupper av barn i tillgången till insatser från socialtjänsten har konstaterats. Anledningen till detta är varierande, dock spelar anhörigas tillåtelse till insatser in. Till exempel beviljas pojkar med utländsk bakgrund i mindre grad insatser än pojkar födda i Sverige, trots likartade behov (Myndigheten för vård och omsorgsanalys 2018). Interventioner som särskilt når föräldrar, äldre personer och individer som finns runt målgruppen pojkar och unga män som i sin tur skapar, upprätthåller och legitimerar hedersrelaterat våld och förtryck bör därmed förstärkas. Likt många interventioner på universellt våldsförebyggande arbete finns det utmaningar och problem med att rikta insatser gentemot målgrupper som även befinner sig i en våldsutsatthet. Här bör pojkar och unga mäns särskilda position i hederskontext problematiseras och tas i beaktning då målgruppen till stor utsträckning befinner sig både i en egen våldsutsatthet samt i ett våldsutövande. Jämställdhetsmyndigheten ser därmed behovet av en koordinering av våldsförebyggande arbete som bygger på flera interventioner som riktar sig till olika målgrupper med ett fokus på de målgrupper som besitter det främsta utrymmet till att skapa förändring där män och äldre släktingar bör betraktas som sådana målgrupper. Även religiösa och traditionella ledare och andra aktörer inom lokalområdet bör innefattas av ett sådant arbete då de kan vara viktiga aktörer i ett förändringsarbete vid rätt riktade insatser.

5.7. FINANSIERING OCH LÅNGSIKTIGA SATSNINGAR

Flertalet av de utvärderingar som gjorts visar på att ökat stöd till det våldsförebyggande arbetet behövs från myndigheter. Fokus bör ligga på långsiktig finansiering och stöd till att utveckla arbetssätt och metoder som kan reproduceras samt appliceras på olika verksamheter i olika delar av Sverige. Allmänna Arvsfonden är en stark aktör som finansierar många projekt inom området, dock

behövs en mycket tydligare koppling av dessa projekt till den nationella strategin och preventionsarbete generellt för mer långsiktiga medel och finansiering. Vidare är det av stor vikt att jobba långsiktigt med forskning och uppföljning för att undvika småskaliga tillfälliga insatser på lokal nivå som inte är reproducerbara.

REFERENSER

- Cihangir, S. (2013). *Gender Specific Honor Codes and Cultural Change*. I *Group Processes Intergroup Relations*, 16(3), 319–333.
- Darvishpour, M. (2010). *Mannens maktförlust vid migrationen – en del i hedersförtryck och konflikter inom invandrade familjer*. I Hansson, Merike (red.). *Perspektiv på manlighet och heder*. Stockholm: Gothia.
- Darvishpour, M., Lahdenperä, P. & Lorentz, H. (2010). *Hedersrelaterad problematik i skolan: en kunskaps- och forskningsöversikt*. Stockholm: Fritze.
- Eisner, M. & Ghuneim, L. (2013). *Honor Killing Attitudes amongst Adolescents in Amman, Jordan*. I *Aggressive Behavior*, September-October 2013, 39(5), 405–417.
- Franzén, A., Gottzén, L. (2020). *Våldsprevention i Sverige: En forskningsöversikt*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Hagemann-White, C., Kavemann, B., Kindler, H., Thomas Meysen, T., & Puchert, R. (2010). *Review of research on factors at play in perpetration*. Bryssel: European Commission.
- Jämställdhetsmyndigheten. (2020). *Inget att vänta på. Handbok för våldsförebyggande arbete*. Angered: Jämställdhetsmyndigheten.
- Jämställdhetsmyndigheten. (2020) Hedersrelaterat våld och förtryck. Hämtat från <https://www.jamstalldhetsmyndigheten.se/mans-vald-mot-kvinnor/hedersrelaterat-vald-och-fortryck>
- Kriminalvården. (2015). *Hedersrelaterat våld och förtryck - Kunskapsöversikt och kartläggning av aktörer*. Projektnummer 2013:268. Norrköping: Kriminalvården.
- Länsstyrelsen Östergötland. Nationella kompetensteamets hemsida. Hämtad 2020-12-15 från <http://hedersfortryck.se>
- Myndigheten för vård och omsorgsanalys. (2018) *Lika läge för alla. Om omotiverade skillnader inom den sociala barn- och ungdomsvården*. Rapport 2018:10.
- NCK. Nationellt centrum för kvinnofrid. (2010). *Hedersrelaterat våld och förtryck – en kunskaps- och forskningsöversikt*. NCK-rapport 2010:1. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid, Uppsala Universitet.
- Oberwittler, D. & Kasselt, J. (2011). *Ehrenmorde in Deutschland 1996–2005. Eine Untersuchung auf der Basis von Prozessakten*, Polizei + Forschung, Bd 42, Kriminalistisches Institut, Bundeskriminalamt, Köln: Wolters Kluwer Deutschland.
- Persdotter P. & Andersson M (2020) SAVE - Ett forsknings- och utvecklingsprojekt om barnavårdsutredningar vid anmälan om misstänkt våldsutövning. 2020:1 Karlstad universitet

Reyes, M. (2011). *Goda exempel på förebyggande av hedersvåld*. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län.

Regeringens skrivelse 2007/08:39 Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer.

Regeringens skrivelse 2016/17:10. En nationell strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor. Utdrag (Kapitel 5, sid 109–155) ur *Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid*.

Schlytter, A. (2004). *Rätten att själv få välja: arrangerade äktenskap, kön och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Schlytter, A. och Linell, H. (2008). *Hedersrelaterade traditioner i en svensk kontext - en studie av omhändertagna flickor*. Rapport 2008:2. Stockholm: FoU Nordväst i Stockholms län.

Schlytter, A., Rexvid, D., Celepi, Ö. och Nasih, B. (2011). *Heder och det civila samhällets metoder*. Stockholm: Allmänna Arvsfonden.

Schlytter, A. & Rexvid, D. (2016). *Mäns heder. Att vara både offer och förövare*. Lund: Studentlitteratur.

Schäfer Elinder, L., Kwak, L. (2014). *Evidensbaserat folkhälsoarbete*. Lund: Studentlitteratur.

Skolverket. (2021). *Motverka hedersrelaterat våld och förtryck*. Hämtat från Skolverkets hemsida 2021-01-15 på <https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/motverka-hedersrelaterat-vald-och-fortryck>

SKL. (2011). *Våldsförebyggande arbete med män: En kunskapsöversikt*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.

SKL. (2017). *Maskulinitet och psykisk hälsa. Strategier för förbättringsarbete i vård och omsorg*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting

Skr. 2007/08:39. *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*. Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet.

Skr. 2016/17:10. *Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid*. Stockholm: Socialdepartementet.

Socialstyrelsen. (2014). *Kartläggning av risk- och skyddsfaktorer och interventioner vid hedersrelaterat våld mot kvinnor*. Stockholm: Socialstyrelsen

Tulin Brett, A. (2012). *En utvärdering av projektet 101 tillsammans: Ett normkritiskt projekt med fokus på jämställdhet, mångfald och rättigheter*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.

UN. United Nations. (2002). *Cultural Practices in the Family that are Violent towards Women*. 31 January 2002, E/CN.4/2002/83, United Nations: UN Commission on Human Rights.

Werbner, P. (2007). *Veiled interventions in pure space: Honour, shame and embodied struggles among Muslims in Britain and France*. I *Theory Culture Society*, Vol 24(2), 161–186.

Skolverket. 2018. *Redovisning av uppdrag att utvärdera det våldsförebyggande programmet Mentors in Violence Prevention (2015:518)*. Hämtat från Skolverkets hemsida 2021-01-15 på <https://www.skolverket.se/publikationer?id=3938>

BILAGA 1. TABELL MED RISKFAKTORER FÖR UTÖVANDE AV VÅLD MOT KVINNOR I NÄRA RELATIONER (HAGEMANN-WHITE M.FL., 2010).

Macro level
<p>DEVALUING WOMEN Coercive control based on entrapment and subordination of women and societal barriers to equality, socialization to a dependent role as wife and mother</p>
<p>IMPUNITY Legal prohibitions often cover only part of IPV, e.g. only single physical incidents, are inadequate after separation, or make unrealistic demands on victim to self-protect</p>
<p>MASCULINITY Masculinity mystique and value system make dominance an imperative, power over women core element of hierarchy among men</p>
Meso level
<p>FAILED SANCTIONS Institutions fail to recognize manipulative strategies, fail to confront batterers, fail to challenge men' claims to privilege, assume violent partner can be good-enough father</p>
<p>HONOUR CODES domination justified as culture, women made responsible for honour of family and preservation of tradition</p>
<p>ENTITLEMENT Evaluation research and clinical work with batterers point to beliefs in male entitlement to sex and services from women and priority of man's needs in the home</p>
<p>DISCRIMINATION Women, especially with children, have a weak and vulnerable economic and social position and less access to resources when on their own</p>
<p>POVERTY POCKETS Environments of structural disadvantage and social exclusion with poverty, high crime rates, discrimination of minorities generate high rates of antisocial behaviour</p>
Micro level
<p>STEREOTYPES Notions of respected husband and provider, good wife, good mother, negative stereotypes of women as deceitful, unfaithful</p>
<p>FAMILY STRESS Frequent context for couples fighting over money, division of labour, children, may develop into a pattern of male domination and battering</p>
<p>REWARDS Especially for men, resorting to violence is often successful in getting their way in the short run</p>
<p>OPPORTUNITY Disposition to use violence encounters few impediments in own home, wives and</p>

FÖREBYGGANDE ARBETE MOT HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

partners "easy targets"
PEER APPROVAL Antisocial peer groups in adolescence bolster self-esteem and establish use of violence; need for recognition by real and imaginary collectives directs violence against partner
Ontogenetic level
POOR PARENTING Growing up in home with parents failing in essentials of caring predisposes boys to adolescent antisocial behaviour, together strongest predictor of IPV
EARLY TRAUMA Being exposed to a batterer in childhood (both physical violence and devaluation of mother) or having been abused physically may contribute to later IPV
EMOTIONS Disposition to hostility and anger, inflated self-esteem, possessiveness, incapacity to recognize perspective of others in the intimate relationship (partner as extension of self)
COGNITIONS Traditional sex role ideology, hostile attributional bias and interpreting all actions of partner in relation to self, belief that men have to defend interests with violence
MASCULINE CONTROL Socialization fails to challenge self-absorption and self-centred attitudes in boys, hyper-masculinity, over-concern with masculinity ideals, being in control and getting respect
ALCOHOL ABUSE Alcohol, drug abuse both contribute to use of physical violence, excuses, also habitual technique of brooding over sense of being wronged, building up to battering incidents

BILAGA 2. REFERAT UTVÄRDERINGSSTUDIER

Här följer mer fylliga referat av utvärderingsstudierna som har identifierats i rapportarbetet.

Elektra Ett projekt mot hedersförtryck och våld (2006)

Insats som utvärderats	Sharaf Hjältar, med flera.
Ägare av insatsen	Elektra, Fryshuset.
Målgrupp	Unga män 17-20 år i bostadsområden med hög andel invandrad befolkning.
Arena	Fritid/civilsamhällesorganisation.
Utvärderare	Astrid Schlytter, docent i rättssociologi, och forskningsassistent Liv Kanakura, Socialhögskolan, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
Typ av utvärdering	Processutvärdering.
Utvärdering beställd av	Allmänna Arvsfonden.
Tidpunkt för genomförande av utvärderingen	2005.

Utgångspunkter för programinsatsen

Enligt rapporten hade Elektra följande utgångspunkter i sitt arbete med unga män och pojkar.

Hederstänkandet drabbar också pojkar, även om flickor lever under ett större förtryck med krav på sig att vara oskulder och ha ett obefläckat sexuellt rykte. Vid giftermål kan både flickor och pojkar känna ett tryck från sina föräldrar att gifta sig med någon från den egna kulturen. Rätten att själv välja partner är inte självklar för en släkt som lever med hederskulturella värderingar. Ungdomar, såväl flickor som pojkar, kan pressas till tvångsäktenskap i vilka de förväntas ha sexuellt umgänge. Homosexuella ungdomar, såväl flickor som pojkar, riskerar att utsättas för repressalier om de inleder en relation med någon av samma kön. Unga män och pojkar drabbas särskilt på så sätt att de görs till släktens och familjens verktyg. Inom ramen för hederskulturen uppfostras de till att bevaka och kontrollera sina systrar och kusiner. Unga män och pojkar har sålunda en dubbel roll, de är både potentiella ”offer och gärningsmän”. För att kunna kämpa för sina systrars frihet och vara en förebild för andra behöver även brödernas roll i förtrycket problematiseras och förändras.

Den grundläggande idén bakom Sharaf Hjältar handlade om att uppmärksamma unga män positivt när de aktivt tar avstånd från hedersförtryck. Målet var att förändra unga mäns attityder kring begreppet heder i negativ bemärkelse och fylla ordet med ett positivt innehåll. Förändringen skulle ske genom att hedersproblematiken ställdes i kontrast till samhällets krav på jämställdhet, respekt för demokrati och de mänskliga rättigheterna.

Projektet vände sig till unga män i segregerade bostadsområden som med Elektras ord är ”modiga och beredda att bekämpa det patriarkala tänkandet”. Det handlade om att hitta 17- till 20-åringar med en vilja att verka för sina systrars frihet och att uppföra sig som förebilder. Därigenom skulle andra ungdomar också påverkas. Deltagarna behövde inte själva ha egna direkta erfarenheter av förtryckets mekanismer, utan det räckte med att de kände igen sig eller sin omgivning i synen på flickors och pojkars skilda livsvillkor i en hedersrelaterad kontext.

Sharaf Hjältar-programmet

Programinsatsen byggde på följande faser: rekrytering, lära-känna, utbildning samt den avslutande fasen då deltagarna själva utförde påverkansaktiviteter riktat till andra ungdomar, till exempel genom föreläsningar i skolor.

Rekrytering skedde lokalt till exempel via fältassistenter och ungdomssekreterare. Utbildningsdelen byggde på externa föreläsare från olika organisationer som talade om teman som mänskliga rättigheter, demokrati, jämställdhet, kön och könsroller, rasism, feminism, myten om mödomshinnan, heder, tjejers och kvinnors situation, patriarkat, lagstiftning etc. På föreläsningarna följde alltid dialog och samtal för reflektion. Det verkar ha funnits en tanke om att försiktigt och successivt närma sig frågor som är känsliga eller som kan väcka motstånd.

Längden på de olika faserna varierade mellan de tre grupperna i Botkyrka, Sollentuna och Linköping. Fasen med föreläsningar och gruppdialoger varierade från tre månader till åtta månader. Hur ofta träffar hölls liksom hur långa träffarna var framgår inte av rapporten. Träffarna hölls på fritiden.

När föreläsningsserien avslutades fick deltagarna ett diplom och ett stipendium på 5000 kronor var. De unga männen erbjöds därefter att själva engagera sig i påverkans- och attitydförändringsarbetet genom att i Elektras regi föreläsa på skolor och för föreningar. Deltagare som föreläser fick ungefär 1200 kr per person och föreläsning i betalning från Elektra.

Utvärderingen

De övergripande frågorna i utvärderingen var som följer.

- Förmår Elektra motivera unga män att ta ställning mot förtrycket av flickor och unga kvinnor i hederns namn och för flickors/kvinnors rätt till mänskliga rättigheter och jämställdhet?
- Vilka metoder används och är de adekvata utifrån de berörda unga männens uppfattning om heder och flickors och kvinnors rättigheter?

Intervjuer genomfördes med verksamhetsansvariga, projektledare och deltagare. Deltagarna intervjuades vid två tillfällen med ett halvårs mellanrum. Utvärderingen påbörjades när de båda grupperna i Sollentuna och Linköping var i färd med att själva börja föreläsa, det vill säga relativt långt in i programinsatsen.

Utvärderingens resultat

Utvärderarna konstaterar att endast ett litet antal deltagare – totalt 23 unga män – genomgått hela programinsatsen vid utvärderingstillfället vilket sågs som ett magert resultat.

Utvärderarna beskriver deltagarna i grupperna som unga män med utländsk bakgrund som är uppväxta i Sverige, som lever i ett mångkulturellt sammanhang och som är integrerade i det svenska samhället. En majoritet av deltagarna hävdade att de inte hade växt upp i familjer med uttalande hedersnormer. De har genom den egna familjens etniska härkomst kännedom om hederskulturers normer och traditioner, dock är dessa värderingar och normer för de flesta av deltagarna innan deltagande i Sharaf Hjältar för givet tagna, det vill säga i någon mening osynliga för dem själva. För några deltagare är värderingarna och hederskulturens normer ifrågasatta av de egna föräldrarna.

Utvärderarnas helhetsbedömning var att de utvärderande verksamheterna i Linköping och Sollentuna hade stor potential.

Följande ytterligare bedömningar görs i utvärderingen.

- Deltagandet i Sharaf Hjältar-indsatsen resulterade i att egna införlivade hedersrelaterade normer och värderingar blev mer synliga för deltagarna. Detta ledde till ett påbörjat ifrågasättande och stegvis avståndstagande till hedersrelaterade värderingar.
 - Förändringarna rörde framför allt inställningen till den framtida partnern och det framtida familjelivet. Deltagarna önskade sig en mer jämställd relation både som make och pappa. Det som hade påverkat dem mest var diskussionerna om homosexualitet.
- Deltagarna rapporterade att grupperna fungerade väl utifrån en rad aspekter: gemenskap, öppet samtalsklimat, hög närvaro.
- Innehållet i utbildningen: den grundläggande idén var god men det finns också brister
 - mäns roll i att upprätthålla hedersförtrycket av kvinnor och flickor problematiserades för lite
 - unga kvinnors och flickors perspektiv på hedersförtryck var bristfälligt representerade – en stor svaghet var att deltagarna i för liten grad fick belyst och diskuterat bröders och mäns roll sett genom flickors ögon och erfarenhet
 - det saknades en problematisering av hur religion används för att motivera och underbygga hedersförtrycket
 - utbildningsdelarna om mänskliga rättigheter var för ytliga

Utvärderarna var kritiska till idéer och resonemang i verksamheten om att hederskulturen kunde uppdelas i positiva och negativa delar på ett sätt där positiva delar kunde fortleva. Detta är ett synsätt som inte stämmer med flickors och unga

kvinnors erfarenheter – de tycker snarare att hederstänkandet har en genomgripande roll som påverkar livet som helhet. För dem är det med andra ord nödvändigt att bryta helt med hederskulturen. Utvärderarna ställer sig frågan om synsättet att hederskulturen som helhet inte är ett problem, utan att problemet gäller en del av den, är en produkt av pojkars och unga mäns ställning och fördelar jämfört med flickors och kvinnors i den kollektivistiska familjestruktur som hedersstrukturen vilar på.

Vidare konstateras att:

- Metoder för självreflektion för deltagarna behöver fördjupas – detta uttrycks utifrån ett tvivel på om utbildningsdelen och den metodik som används där förmår förflytta värderingar.
- Programinsatsen och metoderna var mycket knapphändigt dokumenterade, vilket försvårade överföringen av metoderfarenheter till nya grupper
- Metodutvecklingen skedde löpande och informellt utan dokumenterade granskningar och utvärderingar – verksamheten saknade utvärderingsinstrument
- Belöningar i form av bland annat ekonomisk ersättning till deltagarna ses som problematiska då de kan skapa drivkrafter som inte främjar verksamhetens mål
- Organisationens ledning fungerade bristfälligt och gav otillräckligt stöd till lokala verksamheter, arbetet försvårades av turbulens i form av meningsskiljaktigheter och personalomsättning
- Verksamheten leddes enbart av män. Utvärderarna rekommenderade att kvinnor bör finnas representerade på ledningsnivån och i det lokala arbetet med Sharaf Hjältar för integrerar kvinnors och flickors perspektiv.

En övergripande slutsats var att den uppgift Elektra hade åtagit sig var oerhört krävande. Det är svårt att bedriva ett arbete för målgrupperna och samtidigt testa sina metoder och utveckla nya i frånvaron av specifik professionell kompetens för den typen av arbete. Vidare att Elektras villkor som civilsamhällesorganisation - att ständigt behöva söka medel för sin verksamhet, att möta ett ständigt växande behov och att samtidigt utveckla metoder för sitt arbete, inklusive det interna arbetet - är orimliga.

Det framgår i utvärderingsrapporten också att det förekom hot mot enskilda personer som arbetade med Sharaf Hjältar. Hoten uppfattades komma från personer i grannskapet som ogillade verksamheten, oklart på vilken grund.

Heder och det civila samhällets metoder (2011)

Insats som utvärderats	Sharaf Hjältar och Hjältinnor, med flera.
Ägare av insatsen	Elektra, Fryshuset.
Målgrupp	Unga män och kvinnor 17-20 år i bostadsområden med hög andel invandrad befolkning.
Arena	Fritid/civilsamhällesorganisation.
Utvärderare	Astrid Schlytter, docent i rättssociologi och lektor, Socialhögskolan, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet, med flera.
Typ av utvärdering:	Processutvärdering.
Utvärdering beställd av	Allmänna Arvsfonden.
Tidpunkt	Materialet till utvärderingen samlades in 2008.

Denna rapport omfattar utvärderingar av ett stort antal projekt och verksamheter som under perioden 1997–2007 beviljades medel av Allmänna Arvsfonden. En majoritet av projekten rör ungdomars utsatthet för hedersrelaterat förtryck och våld. I rapporten redovisas en andra utvärdering av Sharaf Hjältar, som nu hade utökats med en ny verksamhetsgren, Sharaf Hjältinnor.

Utvärderingen

Det övergripande syftet med utvärderingen är att ta tillvara de erfarenheter och kunskaper som görs i tjugotvå projekt som beviljas bidrag för att arbeta mot hedersrelaterat våld. De frågor Arvsfonden ville att utvärderingen skulle besvara var bland annat följande.

- Vilka framkomliga vägar och vilka hinder stöter projekten på i sitt arbete?
- Hur upplever målgrupperna insatserna?
- Hur många har varit verksamma eller deltagit i den aktuella verksamheten?

För utvärderingen av Sharaf-verksamheten gjordes två individuella intervjuer och fyra fokusgruppsintervjuer med totalt 25 deltagare, samt 12 individuella intervjuer och två fokusgruppsintervjuer med projekt- och gruppleddare.

Sharaf Hjältar-programmet

Konceptet och grunderna i Sharaf Hjältar-programmet är detsamma som vid det föregående utvärderingstillfället. Beskrivningen i det föregående avsnittet gäller även vid detta tillfälle.

Utvärderingsresultat

De svagheter som den första utvärderingen påpekade tog organisationen fasta på. Bland annat hade representationen av kvinnor i verksamheten ökat, inklusive i ledningen. En ny verksamhetsgren med unga kvinnor som målgrupp, Sharaf Hjältinnor, hade utvecklats. Incitament bestående av ekonomiska belöningar togs bort.

Processens olika delar har blivit tydligare och består enligt verksamhetens riktlinjer från 2008 av fyra faser. Upplägget är detsamma för Sharaf Hjältar som för Sharaf Hjältinnor.

Rekryteringsfasen: I denna fas besöker gruppleddare skolor och fritidsgårdar, för att informera om verksamheten och för att göra värderingsövningar men ungdomarna. Syftet är att rekrytera de ungdomar som visar intresse för de frågor som Sharaf Hjältar respektive Sharaf Hjältinnor driver.

Dialogfasen. Här inleds en dialog med intresserade ungdomar, bland annat för att ungdomarna själva ska kunna ta ställning till om de vill gå utbildningen. Under denna fas får deltagarna själva bestämma vilka ämnen som ska diskuteras.

Utbildningsfasen. Denna fas består av föreläsningar, värderingsövningar och seminarier. Utbildningen berör olika ämnen som heder, demokrati, mänskliga rättigheter, jämställdhet, retorik och sambandet mellan religion och heder. Efter genomgången utbildning får deltagarna ett diplom.

Föreläsningsfasen. Efter genomgången utbildning ska deltagarna förberedas för ett utåtriktat arbete som består av att de ska ta upp den egna förändringsprocessen och *Sharaf*-verksamheternas syfte. De som vill fortsätta på något sätt räknas då som aktiva.

I september 2008 hade totalt 63 unga män och 17 unga kvinnor diplomerats. 17 unga män och lika många unga kvinnor var aktiva i den avslutande föreläsningsfasen. 22 unga män och 7 unga kvinnor befann sig i dialogfasen.

Det framkom i fokusgrupperna att det hade varit viktigt med ledare som har egna erfarenheter av hederskulturen eller som har gått en av *Sharaf Hjältars* utbildningar.

När det gäller utbildningsfasen ansågs sambandet mellan demokrati, mänskliga rättigheter och hederskulturella normer och förhållningsregler vara utbildningens mest givande inslag. Genomgående var deltagarna mycket nöjda med de föreläsningar och diskussioner de hade varit med om. De har fått nya kunskaper om både hederskulturens och det svenska samhällets värderingar och normer.

Inom *Sharaf Hjältar* har religionens koppling till hedersrelaterat förtryck diskuterats, samtidigt som det har funnits en osäkerhet om hur en fördjupning av diskussionerna ska kunna ske utan att enstaka deltagare känner sig ifrågasatta.

När det gäller föreläsningsfasen höll flera av deltagarna diskussionsgrupper och gruppövningar med skolelever. Att på dessa sätt få möta ungdomar i skolan var en drivkraft för att fortsätta i verksamheten. Detta var också en av metoderna för att rekrytera nya deltagare.

Den övergripande slutsatsen är att deltagarnas medvetenhet om hederskulturen har ökat och för en del har det gjort livet lättare. Vidare har deltagarnas samhällsintresse och engagemang ökat.

Föreställningar om heder, oskuld och manlighet

Särskilt de manliga deltagare som var uppväxta med hedersnormer och som förväntades kontrollera närstående kvinnor hade fått nya insikter. De upplevde förändringen som en "befrielse" för egen del. Även de manliga deltagare som inte har växt upp i hederskulturen sökte nya ideal för egen del. Den eftersträvarsvärda värdegrunden fanns enligt deltagarna i det de benämnde som hederskulturens positiva sida. Det positiva idealet ligger då i en omdefinition av hedersbegreppet. De ansåg att den värdegrund som detta nya hedersbegrepp står för har stora likheter med de ideal som de ansåg att etniskt svenska män har.

Även vid detta andra utvärderingstillfälle uppfattade utvärderarna att flera av deltagarna förde ett problematiskt resonemang om att hedersbegreppet kan indelas i en positiv respektive negativ del. Den negativa delen, menade deltagarna, representeras av kontrollen av kvinnor och kvinnors sexualitet. Detta resonemang

existerade parallellt med att flera deltagare för egen del inte tog avstånd från oskuldsnormer. Några deltagare tog klart avstånd från oskuldsnormer medan andra hade ett mer motsägelsefullt förhållningssätt. De uttryckte att de föredrog att gifta sig med en oskuld, samtidigt som de var medvetna om att ”mödomshinnan” inte finns, det vill säga att oskuldsfrågan därmed avgörs av en kvinnans rykte. Utvärderarna menar att upprätthållandet av oskuldsnormer, det vill säga att kvinnor inte få ha sex före äktenskapet, i själva verket är grundbulten i hedersrelaterat våld och förtryck, och att detta indikerar att deltagarna som uttrycker dessa ståndpunkter i själva verket inte har förflyttat sig värderingsmässigt på denna avgörande punkt. Det var både unga män och unga kvinnor som stod för dessa ståndpunkter.

Det fanns vissa skillnader i hur de manliga och de kvinnliga deltagarna resonerade om manlighet. De senare la in ett maktperspektiv i begreppet och kopplade manlighet till mäns strävan efter makt, bland annat i förhållande till kvinnor. De unga männen reflekterade däremot inte över över- och underordning utifrån kön. Det var sålunda de kvinnliga deltagarna som såg begreppet heder i ett könsmaktperspektiv. Vidare är jämställdhet enligt de manliga deltagarna en karaktäristisk egenskap hos etniskt svenska män. Den ingick däremot inte i deras beskrivningar av deras ”nya syn” på manlighet. Medan stort sett alla kvinnliga deltagare hade en medvetenhet om maktrelationerna mellan könen, var detta mer undantag än regel hos de manliga deltagare som intervjuades. De manliga deltagarna återkom flera gånger till diskriminering och rasism och de egna erfarenheterna av underordning i förhållande till etniskt svenska män.

När det gäller utbildningens innehåll menar utvärderarna därför att organisationen behöver se över ämnesdjupet för maskulinitet, oskuld och heder. Bland annat bör frågan om ”mödomshinnans” icke-existens sättas in i ett sammanhang av kvinnans värde och kroppsliga integritet. Det är också av största vikt att utbildningen problematiserar pojkars och unga mäns dubbelroll mer ingående, framför allt deras egen utsatthet för hedersförtrycket.

På tal om jämställdhet. En utvärdering av KFUM Göteborgs våldsförebyggande arbete med ungdomar – Modiga Tjejer, Modiga Killar och ADAM (2012)

Insats som utvärderats	Modiga killar
Ägare av insatsen	KFUM Göteborg.
Målgrupp	Pojkar och unga män 13–21 år.
Arena	Fritid/civilsamhällesorganisation, Skola/civilsamhällesorganisation.
Utvärderare	Forskarna Maria Ottosson och Torbjörn Forkby, Göteborgsregionen FoU Väst. Torbjörn Forkby är idag professor i socialt arbete vid Linnéuniversitet.
Typ av utvärdering	Processutvärdering.
Utvärdering beställd av	Göteborgsregionens kommunalförbund.
Tidpunkt	2012.

Den här studien granskar tre programinsatser utförda av organisationen KFUM Göteborg: ADAM, Modiga Tjejer respektive Modiga Killar. Modiga Tjejer initierades 2005, ADAM 2007 och Modiga Killar startades upp i början av 2011.

Studien genomfördes för att undersöka och bidra med kunskap om hur våldsförebyggande arbete riktat till ungdomar kan bedrivas och hur detta arbete specifikt går till inom en ideell organisation, i det här fallet KFUM Göteborg. Studien undersöker hur KFUM Göteborg arbetade för att nå verksamheternas mål och vad som kan göras annorlunda för att bedriva verksamheterna mer framgångsrikt.

KFUM Göteborg är knuten till huvudorganisationen KFUM. KFUM är från början en kristen organisation som bedriver ideellt arbete riktat till ungdomar utifrån en rad sociala verksamheter och idrott. Idag beskrivs organisationen som religiöst och politiskt obunden.

För arbetet med de tre verksamheterna fanns en projektansvarig och två projektsamordnare som styrde verksamheterna. Anställda gruppledare ledde grupperna i Modiga Tjejer och Modiga Killar, ADAM byggde på ideella gruppledare. Under 2011 hade Modiga Killar och Modiga Tjejer tillsammans 12 gruppledartjänster. Gruppledarna var personer med någon form av utbildning eller erfarenhet av antingen pedagogiskt arbete som lärare eller fritidsledare eller med kunskaper om genus och ungdomar så som till exempel socionomer eller genusvetare.

Bland andra Allmänna Arvsfonden och Sociala resursförvaltningen i Göteborg stad finansierade verksamheterna.

Utgångspunkter för programinsatserna

ADAM beskrivs som ett jämställdhetsfrämjande arbete riktat till pojkar i åldrarna 13 till 18 år, medan Modiga Tjejer och Modiga Killar också hade som mål att motverka hedersrelaterat våld och förtryck och vände sig till ungdomar i åldern 13 till 21 år för killar och åldern 13 till 24 år för tjejer. Ytterligare ett mål i de två senare insatserna var att främja integration. Tanken var att genom samtalsgrupper på fritiden stärka ungdomar genom att främja jämställdhet och integration och på så vis motverka våld.

Under 2011 genomfördes fem Modiga Killar-grupper, varav tre i skolan på lektionstid, och två på fritiden med frivilliga deltagare. Nio planerade Modiga Tjejer-grupper hölls.

Den idémässiga grunden för ADAM, Modiga Killar och Modiga Tjejer är först och främst att de normer som råder kring kön och jämställdhet är begränsande för ungdomar. Könsnormer dikterar villkor för vilket sätt att bete sig på som är accepterat, och kan därmed komma att hindra ungdomars utveckling och identitetsskapande. Konceptet bygger vidare på att en ojämn maktordning i sin mest extrema form kommer till uttryck i våld av något slag. Specifikt fokus för verksamheterna är det våld som kommer till uttryck utifrån en könsmaktsordning där män som grupp är strukturellt överordnade kvinnor som grupp.

Idén är att diskussioner där ungdomar själva får testa åsikter och argument utifrån ämnen som mänskliga rättigheter, sexualitet, konflikter och familj, manar till att medvetandegöra och skapa reflektion hos ungdomarna. Att uppmärksamma styrande strukturer och normer i samhället är ett första steg mot ett ifrågasättande av desamma. Att i grupp våga samtala, ifrågasätta och tänka i nya banor kan dessutom ge ungdomarna en starkare självbild, som skapar förståelse och gör det lättare att tolerera olikheter i samhället. Detta tänks vidare leda till att motverka våld i olika former. Alla tre verksamheters syften beskrevs som att på olika sätt stärka ungdomarnas självkänsla och självförtroende. I beskrivningen av Modiga Killar på KFUM Göteborgs hemsida stod att verksamheten vill att killar ska kunna

stå upp för sig själva och göra egna och självständiga val och att arbetet syftar till att killar ska ha en god självkänsla och ett gott självförtroende samt få möjlighet att reflektera över normer och värderingar.

Samtalsgrupperna i de tre verksamheterna var utformade på samma sätt och i hög grad diskuteras samma ämnen. Inom Modiga Killar och Modiga Tjejer framhölls att det är ett större fokus på familj och på mänskliga rättigheter jämfört med ADAM-grupperna. Genom att använda de mänskliga rättigheterna och barnkonventionen som rättesnöre i gruppdiskussionerna är tanken att hedersförtryck ska kunna ifrågasättas och förebyggas. Ett resonemang som förs är att om man kommer från en mer kollektivt baserad kultur, där man som barn eller ungdom inte har så mycket möjligheter att göra sin röst hörd som individ så kan det ha särskild betydelse att vara med och bli bekräftad i en grupp där man blir lyssnad till och får nya perspektiv och kunskap. Ytterligare ett resonemang är att man ser både tjejer och killar som potentiella offer och förövare i det hedersrelaterade förtrycket och våldet, men att det kan skilja sig mellan könen vilket handlingsutrymme som ges och vilka förväntningar som finns kring hur man ska agera som kille respektive som tjej.

Metoderna

Aktiviteterna gick ut på att ungdomar under en termins tid eller längre deltog i en grupp som träffades och diskuterade ämnen som mänskliga rättigheter, kön, jämställdhet, konflikter, sexualitet, familj och vänskap. Under träffarna, som var tänkta att vara cirka 90 minuter en gång per vecka, hade man fika och vid ett avslutande eller vid flera tillfällen hittade man på en aktivitet tillsammans. Aktiviteterna var till exempel klättring, bowling eller att se på film tillsammans.

Rekrytering av deltagande ungdomar gjordes på skolor, fritidsgårdar och i flera miljöer där ungdomar rör sig. Målet med Modiga Tjejer och Modiga Killar är att rekrytera ungdomar som kan komma i kontakt med eller leva efter hedersnormer. Målsättningen med att stödja ungdomar som lever efter hedersnormer behöver enligt ansvariga för konceptet inte innebära att det är särskilda områden i Göteborg som är målet med rekryteringen. Samtidigt bedrevs grupperna till största del i områden med en högre grad av socioekonomisk problematik. En orsak som anges är att efterfrågan på skolor i sådana områden var större. Modiga Tjejer och Modiga Killar rekryterade bland annat deltagare från elever i så kallade språkintruktionsklasser, som förbereder elever som saknar språkkunskaper i svenska för svenska skolan. Antagandet var dels att det var större chans att uppmärksamma hedersnormer här och dels att det fanns mindre kunskap om barns rättigheter.

Ordet heder används sällan i informationen inför samtalsgrupperna. Istället för att tala om könsskillnader, våld och heder eller att grupperna ska motverka hedersförtryck använder gruppledarna av termer som mänskliga rättigheter, stärka

självförtroendet, sex och samlevnad, argumentera och stå för sin åsikt och lära sig nya svenska ord.

Modiga Killar hade inget eget metodmaterial när utvärderingen gjordes utan grupperna byggde på material från ADAM respektive Modiga Tjejer.

Målsättningen var dock att skapa ett särskilt metodmaterial för Modiga Killar¹⁵.

Utvärderings utformning

Studien bygger på kvalitativa metoder, i det här fallet intervjuer och observationer. Totalt genomfördes 29 intervjuer med gruppdeltagare, ansvariga och gruppledare från KFUM Göteborg samt personer med erfarenhet av liknande ungdomsarbete. Observationer genomfördes vid fyra gruppträffar och en utbildningsdag. Studien konstruerar en verksamhetslogik (en enkel form av problem- och förändringsteori) för insatserna och analyserar insatserna utifrån denna.

Utvärderingens resultat

Utvärderingen visar att KFUM Göteborg hade problem att rekrytera deltagare till samtalsgrupperna. Särskilt svåra att rekrytera var deltagare till ADAM och Modiga Killar även om undantag fanns. En orsak som diskuteras har att göra med strukturella förväntningar på kön – enligt dessa ska inte unga män och pojkar vara intresserade av denna form av samtalsgrupper.

Som regel var dock intresset stort att anmäla sig till grupperna när man marknadsförde verksamheterna på skolor och fritidsgårdar, både bland flickor och pojkar. Dock var det få som verkligen kom när grupperna skulle börja. I intervjuer med gruppdeltagare framkom att det kunde bero på konkurrens från andra fritidsaktiviteter eller åtaganden. Man prövade istället att hålla grupperna öppna för nya deltagare underhand. Detta i sin tur ledde till att man fick svårigheter att bedriva insatserna på det sätt som metod och målsättningar förutsätter - det var svårt att skapa stabila grupper med kontinuitet som tillät att man byggde upp den tillit och gemenskap som möjliggör de samtal man ville åstadkomma.

Som en alternativ rekryteringsstrategi erbjöds insatserna till skolor inom ramen för livskunskapsämnet. Flera skolor gick med men även för grupperna i skolan var det en utmaning att få med sig alla elever till varje träff. I en av intervjuerna beskriver eleverna det som att livskunskapslektionerna generellt är lektioner som har en

¹⁵ Materialet Modiga killar publicerades 2012 och går att beställa via KFUM Göteborg. Ur materialet: "Modiga Killar arbetar förebyggande, uppfångande och stöttande för killar som är drabbade av eller riskerar att utsättas för våld och förtryck i hederns namn, antingen som offer, förövare eller både och."

högre andel frånvaro till följd av att det inte delas ut betyg i ämnet. I skolan ökade dock ändå möjligheterna att skapa ett kontinuerligt deltagande.

Trots dessa svårigheter genomfördes under 2011 fem av sex planerade Modiga Killar-grupper, varav tre i skolan på lektionstid, och två på fritiden med frivilliga deltagare. Nio av tio planerade Modiga Tjejer-grupper hölls.

De gruppdeltagare som ingick i utvärderingen hade deltagit i grupperna inom ramen för skolan. Den övergripande bild som gruppdeltagarna ger i utvärderingen är överväldigande positiv i meningen att de säger att det var en kul och bra grej de var med om. Detta flesta av de intervjuade deltagarna beskrev också att gruppträffarna hade haft betydelse för stämningen i klassen. Det blev ett annorlunda klimat i klassen, ett bättre klimat, efter gruppträffarna. Gruppdeltagarna uppfattade att ledarna ville att de skulle våga tala inför en grupp och att de skulle få bättre självförtroende. Det var en poäng med att det inte var deras klassföreståndare eller en ”närmare” lärare som höll i grupperna. Flera av ungdomarna beskriver det som en fördel att gruppleadarna inte var mycket äldre, utan att de var unga vuxna. Några beskriver det som att de blev mer som vänner än som ledare.

Värderingsövningarna beskriver de som en upplevelse som liknar en av målsättningarna med konceptet – att skapa reflektion och mana till eftertanke.

Gruppdeltagarna var positiva till konceptet när det bedrivs i skolan. Det är intressant så länge det sker på skoltid och innebär något som skiljer sig från den övriga skolan. De ungdomar som intervjuats beskriver en gruppverksamhet där diskussioner har kunnat föras kring intressanta frågor. I vilken grad det innebär att konceptets målsättningar är uppnådda går dock inte att säga.

Även om det inte går att dra några säkra slutsatser som har bäring på metoden som helhet utifrån intervjuunderlaget är det värt att uppmärksamma att de som var mest positiva till gruppträffarnas inslag av diskussion var deltagare i Modiga Killar. Det är intressant eftersom det ligger i linje med vad gruppleadare inom KFUM Göteborg säger om behoven av verksamheten – att killar är de som i mindre utsträckning förväntas vilja sitta ner och prata samtidigt som de kanske behöver det allra mest.

Utvärderarna konstaterar att deras utvärderingsmetod inte gör det möjligt att säga något om insatsernas effekt eller måluppfyllelse i termer av om de förebygger våld eller inte. De gör dock iakttagelsen att verksamheterna först och främst arbetar jämställdhetsfrämjande. Utvärderarna menar att målen att förebygga och motverka våld kan vara för långtgående och svåra att både mäta och uppfylla. De menar att de tre verksamheterna bättre beskrivs som ett jämställdhetsarbete där målen är att stärka deltagarnas självkänsla och självförtroende genom ökad kunskap om sig själva i relation till samhällliga strukturer. Utvärderarna konstaterar att detta kan i sin tur självklart vara våldsförebyggande. Ett framgångsrikt jämställdhetsfrämjande arbete har dessutom troligen fler positiva bieffekter utöver att vara våldsförebyggande. Effekterna av ett framgångsrikt främjande arbete är svåra att uppskatta och än svårare att mäta men det finns belägg för att ett sådant

mer grundläggande och främjande arbete är värdefullt i ett mer långsiktigt perspektiv.

Utvärdering av Framtidssnack – en förebyggande insats mot hedersrelaterat våld (2019)

Insats som utvärderats	Framtidssnack.
Ägare av insatsen	Söderhamns kommun.
Målgrupp	Ungdomar 13–18 år uppdelade i grupper efter kön.
Arena	HVB-hem för ensamkommande flyktingar, Skola .
Utvärderare	Sara Helmersson och Maria Vallström, FoU Hälsingland. Maria Vallström är docent i etnologi, Historiska institutionen, Uppsala universitet.
Typ av utvärdering	Processutvärdering.
Utvärdering beställd av	Länsstyrelsen Gävleborg.
Tidpunkt	2019.

Framtidssnack är en programinsats som syftar till att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck. Den bygger på samtalsgrupper som hålls utifrån ett informations- och utbildningsmaterial inklusive övningar framtaget av Söderhamns kommun med fokus på frågor om jämställdhet och demokrati.

Till en början utformades programinsatsen för målgruppen ensamkommande flyktingungdomar på kommunens boenden (HVB – Hem för vård eller boende) för denna grupp. Framtidssnack hålls i detta fall av personal på boendena. Senare utvidgades målgruppen till att omfatta även elever i gymnasieskolan. I detta fall hålls Framtidssnack av lärare.

Framtidssnack har implementerats i praktiken sedan 2015 och har använts i samtalsgrupper på kommunens HVB- och stödboenden i tre omgångar under 2015, 2016 och 2017. Sammanlagt har 63 ungdomar deltagit i samtalsgrupper på boendena i Söderhamn. Grupperna leddes av boendepersonal. Dessa fick en tvådagars ledarutbildning i metoden.

Materialet har även spridits till skolpersonal i flera av länets kommuner och tanken är att Framtidssnack framöver ska kunna implementeras i grundskolorna i Söderhamns kommun. Under hösten 2017 genomgick flera lärare från Gävle och Sandvikens kommun en utbildning för att kunna leda grupper och för att i sin tur kunna utbilda andra framtida ledare i Framtidssnack. Under oktober 2017 utbildades tre av de så kallade piloterna som i sin tur utbildade 15 gymnasielärare i två arbetslag i Sandvikens kommun. Under våren 2018 arbetade dessa lärare med Framtidssnack i sina klasser på Introduktionsprogrammet (IM) med elever på IM Språkintröduktion respektive IM Individuellt alternativ.

Söderhamns kommun har sedan 2009 arbetat strategiskt för att öka kunskapen om hedersrelaterat våld, förtryck och tvångsåktenskap. Mellan 2010 och 2015 arbetade en strateg med ett särskilt samordningsansvar för frågan. Under denna tid genomfördes en undersökning som kartlade omfattningen av problemet bland högstadie- och gymnasieungdomar i länet (Hussein & Kinuka-Svedberg, 2010). Dessutom arbetades metodmaterialet Framtidssnack fram. Kommunen hade ett nära samarbete med Länsstyrelsen Östergötland, som sedan 2005 har ett nationellt uppdrag att motverka hedersrelaterat våld och förtryck. Söderhamns kommun var en av Länsstyrelsen Östergötlands sex utvalda pilotkommuner.

Metoden

Framtidssnack är upplagt som en serie träffar med grupper av ungdomar, sammanlagt nio gruppstillfällen. Information om dessa nio tillfällen finns samlade i ett tryckt kompendium, som fungerar som en handledning för gruppledarna. Kompendiet har omarbetats efter hand och finns i flera versioner. Materialet kallades från början Hederssnack och vände sig till killar.

Genom att informera om skyldigheter och rättigheter är syftet att underlätta ungdomarnas delaktighet i det svenska samhället. Materialet ska ge ungdomarna verktyg för att kunna bestämma över sina egna liv i deras nya kontext. Det övergripande syftet är att skapa förutsättningar för ungdomarna att mobilisera sina egna resurser för att ta makt över sina egna liv och se tillhörigheten i flera kulturer som en tillgång, och att de i sin tur blir förebilder och sprider budskapet vidare till sina vänner och familjer.

Det första tillfället handlar om att introducera Framtidssnack och låta ledarna få möjlighet att presentera sig. De åtta gruppstillfällena därefter tar upp följande teman.

- Träff 2 Framtidsdrömmar
- Träff 3 Respekt
- Träff 4 Känslor & hedersnormer
- Träff 5 Jämställdhet & hedersnormer
- Träff 6 Makt, kultur & sexualitet
- Träff 7 Reflektion och film: ”När mörkret faller”
- Träff 8 Relationer och utanförskap
- Träff 9 Förväntningar och krav

Utvärderingen

Syftet med utvärderingen var att samla in erfarenheter och lärdomar för vidare utveckling och förbättring av programinsatsen.

Utvärderingen omfattade samtalsgrupperna i Söderhamn på HVB-hemmen samt i Sandviken på gymnasieskolan. Fokusgrupper samt kompletterande enskilda intervjuer genomfördes med gruppledare på HVB-hemmen och på gymnasieskolan och med deltagande ungdomar på HVB. Utöver detta analyserades skriftliga rapporter från ett antal gruppledare på HVB-hemmen om deras erfarenheter från samtalsgrupperna samt utvärderingsblanketter ifyllda av deltagande ungdomar på boendena respektive enkäter från en temavecka om hedersrelaterat våld på gymnasieskolan.

Utvärderingens resultat – Framtidssnack på HVB-hem

Utvärderingen visar att gruppledarna på boendena överlag uppfattade erfarenheterna av Framtidssnack - förstådd som ledarutbildning, handledning och erfarenhet av att leda grupper – som överlag positiva.

Flera gruppledare tar upp att materialet är utformat på ett bra och lättsamt sätt som gör det enkelt att ställa svåra frågor med hjälp av humor och värme. Ledarutbildningen gav också metoder för hur man kan starta diskussioner genom att exempelvis utmana deltagarna att vända på könsroller eller genom att tänka in nära anhöriga i olika scenarier som diskuteras. Ett led i metoden har också varit att gruppledarna inte ska värdera deltagarnas reflektioner eller samtal och ge utlåtanden om vad som är rätt eller fel utan snarare att moderera ett samtal där ståndpunkter kan ifrågasättas med hjälp av frågor.

Om genomförandet

Det framkom samtidigt en rad svårigheter i genomförandet.

- Arbetets organisatoriska förutsättningar: i vissa fall var det för lite tid avsatt i arbetsscheman, för en del ledare gick det för lång tid mellan ledarutbildning och genomförande av grupper
- Kompetens och motivation hos gruppledarna: olika förkunskaper om hedersrelaterat våld och förtryck, olika erfarenhet av att leda samtalsgrupper, en del gruppledare känner sig omotiverade och osäkra i rollen som gruppledare
- Materialet: i delar för omfattande, innehållet för komplext, för avancerade begrepp för målgruppen,
- Pedagogisk metod: ibland svårt att få engagemang hos deltagarna (vilket också kan bero på språkproblem), deltagarna uppfattas ibland uttrycka sig politiskt korrekt
- Antal deltagare per grupp: för många deltagare per grupp försvårade samtalen

Det framgår också att gruppledarna genomfört samtalsgrupperna med olika längd på träffarna och ibland också utifrån egna bedömningar ändrat ordningen i upplägget eller hoppat över delmoment.

Om utfallet

När det gäller utfall för egen del från ledarutbildningen rapporterar gruppledarna att de upplever att de har fått mer insikt om hedersrelaterat förtryck och våld, dess komplexitet och behovet av genomgripande insatser. Flera rapporterar att de har blivit mer observanta på uttryck för hedersrelaterat förtryck, och att de i högre grad vågar ställa frågor. Flera gruppledare tar upp att de tidigare tänkt att bara flickor drabbas och att det var ny kunskap att hedersrelaterat våld även kan drabba pojkar och att samma person kan vara både förövare och utsatt.

Gruppledarna nämner även att arbetet med Framtidssnack har gett dem ökad självkännetid genom att få syn på egna fördomar, vilket har skett både genom att själva få testa övningar under ledarutbildningen och också genom samtalen med gruppdeltagarna. Flera ledare tar upp att de fått en mindre dömande hållning och ett mindre svartvitt synsätt, inklusive en ökad förståelse för och respekt för ungdomarnas sammanhang och bakgrund.

Vid frågor om hur Framtidssnack har varit till hjälp i arbetet gav gruppledare upprepat svaret att samtalsklimatet på boendena har blivit bättre. Gruppledarna menar att det varit en bra ingång till svåra eller känsliga frågor och att ungdomarna

å sin sida vågat ställa fler frågor. Gruppledarna upplever att kontakten med ungdomarna främjats genom Framtidssnack.

Deltagarna på gruppboendena anger att de överlag är mycket positiva till Framtidssnack. Den största behållningen har varit att de fått med sig kunskap om det svenska samhället, men även kunskap om och respekt inför de andra deltagarnas hemländer och kulturer och en ökad insikt om likheter och skillnader dem emellan. Kunskap om demokrati, mänskliga rättigheter, jämlikhet och jämställdhet nämns också. I en intervju framkommer att det är förvirrande att ledarna säger att det ska vara jämställt i Sverige men att det samtidigt inte är så i praktiken. Liksom ledarna tar vissa av ungdomarna upp att samtalsklimatet på boendena förbättrats.

Hur har hederstemat tagits emot bland deltagarna?

Utvärderarna uppfattar att deltagarna inte kan eller vill säga så mycket om frågor om hedersvåld när detta tas upp i fokusgrupperna. Ungdomarna ber om förtydliganden av begreppen, och först därefter vidtar ett samtal. De sex ungdomar som intervjuats kopplar då hedersrelaterat våld och förtryck till hemlandets gamla traditioner som nu förändras och till extrema uttryck såsom mord och tvångsgifte, och inte till egna erfarenheter eller till händelser i Sverige idag.

En möjlig tolkning av detta ges av utvärderarna, nämligen att gruppledarna och materialet i Framtidssnack inte varit tillräckligt tydliga när det gäller området hedersrelaterat förtryck och våld.

En deltagare lyfter dock fram senare under intervjun att de fått med sig kunskap om ”respekt och om våld” och ungdomarna berättar att de, bland annat genom Framtidssnack, har fått kunskap om var man vända sig för att få hjälp för egen del eller hur man kan tipsa andra i ens närhet som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.

Ytterligare en annan deltagare (dock i en enskild intervju) har inga problem att förstå hedersbegreppet. Innan grupperna drog igång var hedersrelaterat våld och förtryck inget som hon hört talas om (utvärderarna härleder detta till hens bakgrund). Hon berättar att hon med Framtidssnack fått värdefull kunskap om både förekomst och uttryck, att det är kollektivet snarare än individer som bestämmer, att även pojkar drabbas (inte minst fysiskt), att hedersrelaterat förtryck inte är okej och att det går att få hjälp av samhället. Hon berättar att hon har fått insikt i att det är komplicerat eftersom det sker inom familjen och att det kan vara svårt att anmäla sin familj. Hon haft användning av kunskaperna då hon haft kompisar som levt i hedersvåld. Av gruppledarna uppfattas hederskulturen som djupt införlivad bland ungdomarna och något som många gånger ses som normalt och självklart.

Utvärderingens resultat – Framtidssnack på gymnasiet

När Framtidssnack tillämpades i skolan innebar det en förändring av organisatoriska förutsättningar. Genomförandet av programmet komprimerades till en temavecka. Temaveckan var upplagd efter i stort sett samma teman som finns i det ursprungliga metodmaterialet men omfattning och innehåll fick skäras ned.

- Mänskliga rättigheter
- Respekt – tjej och killgrupp
- Känslor och hedersnormer
- Jämställdhet och hedersnorm
- Reflektion om film
- Relationer och utanförskap

Lärarna tycker sig ha fått verktyg för att kunna prata med eleverna och att det fungerade bra att arbeta med materialet gentemot eleverna, särskilt flickorna. Det blev givande diskussioner, dock med svårigheter att moderera samtalen. Lärarna uppfattar frågorna som känsliga. Någon säger att ledarutbildningen innebar ett uppvaknande i hur svårt det är att arbeta med de här frågorna. Hen menade att de i ämneskunskaper har en naturlig trygghet, men att de här kände sig som att de var ute på gungfly. Inte alla lärare är vana att samtala om till exempel oskuldsfrågan, uppger en uppgiftslämnare.

Lärarna uppfattade att materialets gradvisa närmande till det som de uppfattar som allra känsligast, nämligen hedersfrågorna, var bra. De menade att det var viktigt att materialet inte uppfattas som utpekande eller konfrontativt. Därför var det bra med en början i mer allmänna dragningar om till exempel mänskliga rättigheter.

Om genomförandet

Även här framkom en del svårigheter under genomförandet.

- Organisatoriska förutsättningar och stöd: För lite tid hade avsatts för efterarbete och ett lärarlag rapporterade bristande samsyn om problematiken, några av lärarna saknade möjlighet till debriefing och stöd i organisationen inklusive någon att hänvisa eleverna till vid behov
- Pedagogisk metod: Deltagarna uppfattas ibland uttrycka sig politiskt korrekt, att säga det som de tror lärarna förväntar sig - vidare uppstod ibland svåra situationer för lärarna i diskussionerna utifrån att de inte har nog kunskap om hedersfrågor och andra teman i materialet
- Antal deltagare per grupp: För många deltagare per grupp försvårade samtalen

- Bristande trygghet i gruppen gjorde det svårt att samtala om attityder, en av grupperna fungerade inte alls, frågorna skojades bort
- Deltagare kunde uttrycka att det var svårt att förklara sin situation för lärare med svensk bakgrund

Temaveckan gav tillfälle att arbeta koncentrerat med temat men lärarna efterlyste också mer löpande arbetssätt integrerade i ordinarie skolarbete.

Om utfallet

Lärarna uppger att blivit mer observanta och känsliga för frågan. De upplevde att det var bra att frågan tagits upp med eleverna vilket ökar möjligheten för dem att prata vidare med lärarna.

Det finns inga intervjuer med deltagande gymnasieelever utan endast enkätsvar efter temaveckan. Här framkommer att bland 45 flickor tyckte mer än hälften att kamratskap var viktigast att diskutera, därefter mobbing. Sex och samlevnad fick en röst och heder fick sju röster. Bland pojkarna tyckte man att mobbningen var viktigast följt av sex och samlevnad och därefter heder. Detta indikerar, menar utvärderarna, att fokus i Framtidsnack tycks hamna utanför den explicita hedersproblematiken.

En majoritet av eleverna svarade att de ansåg temaveckan vara intressant och viktig (till skillnad mot tråkig och onödig).

Utvärderarnas bild är att insatsen på gymnasieskolan gett ett betydligt mindre avtryck än insatsen på HVB-hemmen. Som trolig förklaring anger det gymnasieskolan använt en kraftigt förkortad version.

Om heder

Även på gymnasieskolan finns det uppfattningar bland personalen om att ungdomarna är omedvetet präglade av hederskultur ”utan att förstå vad det är”. Bland lärarna finns sedan tidigare ett flertal observationer av föräldrars kontroll av elever som de uppfattar har med hederstänkande att göra (bland annat så kallad ”klockning” – att föräldrar har koll på när eleven lämnar skolan och tiden det tar att gå hem). Utvärderarna hänvisar också till tidigare studier i Söderhamn där personer med samma modersmål – hela ”språkgrupper” – bidrar till att kontrollen.

Några lärare lyfter att det finns en risk att allt som händer ses som en fråga om heder. Liknande farhågor har framkommit i intervjuer med tjänstepersoner i Söderhamn, att det finns en risk att just hedersproblematiken får förklara allt.

Det framkommer också i intervjuerna med lärare att det finns erfarenhet av de spänningar som kan uppstå då en gruppleddare med svensk härkomst leder Framtidsnack. Mänskliga rättigheter och jämställdhet i svensk lagstiftning ställs

mot normer som kopplas till en icke-svensk bakgrund. I och med att deltagarna tillhör en minoritet som erfar diskriminering så finns en klar risk för att motstånd uppstår. I rapporten framkommer att en av deltagarna vid ett tillfälle genmält att ”Sverige står inte för det här - ni har inga mänskliga rättigheter”. Utvärderarna funderar även på hur händelser kring #metoo underminerar budskapet från gruppledarna att svensk lagstiftning och konventionen om mänskliga rättigheter gäller.

Samverkan kring hedersrelaterat våld och förtryck – En studie av projektet Kärleken är fri 2014-2017. Utvärderingsrapport. (2017)

Insats som utvärderats	Projektet Kärleken är fri
Aktör	Rädda barnen, Länsstyrelsen Östergötland i samverkan med Folkteatern i Gävleborg och Örebro länsteater samt ett stort antal idéburna organisationer och lokala myndigheter.
Målgrupp	Barn och unga som lever med hedersrelaterade begränsningar samt barn och unga generellt.
Arena	Grundskola och gymnasieskola, Fritid/internetbaserat stödforum.
Utvärderare	Sara Högdin, docent i socialt arbete, Högskolan i Halmstad.
Typ av utvärdering	Lärande utvärdering, en form av följeforskning under projektets gång (kan betraktas som en slags processutvärdering).
Utvärdering beställd av	Allmänna Arvsfonden.
Tidpunkt	Löpande under projektet 2014-2017.

Kärleken är fri var ett treårigt (2014–2017) metodutvecklande projekt av social verksamhet som avser att motverka hedersrelaterat våld och förtryck och som finansierades av Allmänna Arvsfonden. Projektet och dess metodik är av en annan karaktär än de tidigare redovisade verksamheterna i denna rapport.

Projektets övergripande syfte var att nå fler barn och unga som lever med hedersrelaterade begränsningar och informera dessa om deras rättigheter, samt att stödet till utsatta för hedersrelaterat förtryck och våld ska utvecklas och säkras.

Projektet var ett samarbete mellan Rädda Barnen, Länsstyrelsen i Östergötland och Folkteatern i Gävleborg/Örebro länsteater men byggde därtill på samverkan med ett stort antal frivilligorganisationer och myndigheter och omfattade tre delprojekt.

Det första delprojektet bestod av en nationell skolturné som riktade sig till grund- och gymnasieskolor och som avsåg att informera eleverna om deras rättigheter. Skolturnén inleddes med en teaterföreställning som byggde på ett flertal självbiografiska berättelser av personer som har utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck. Teaterföreställningen följdes upp genom en processledd diskussion med eleverna om deras rättigheter (klassrumsbesök) och i en utställning med information om rättigheter och möjlighet att samtala med företrädare från frivilligorganisationer och myndigheter (så kallat korridorhäng). Ett andra delprojekt bestod av ett nätverk av frivilligorganisationer som utvecklade och drev ett nationellt stödforum för hedersutsatta. Ett tredje delprojekt utvecklade ett pedagogiskt material och ett internetbaserat stöd som riktar sig till lärare och annan skolpersonal.

Projektet hade ett särskilt fokus på pojkars utsatthet och begränsningar utifrån deras dubbla roll som offer och förövare. Frågor kring homosexuella, bisexuella, trans- och queerpersoner skulle uppmärksammas inom projektet.

Den primära målgruppen var barn och unga som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck. Projektets målgrupp var även elever i grund- och gymnasieskolan generellt samt vuxna som möter barn och unga i den primära målgruppen i sitt dagliga arbete, det vill säga skolpersonal, myndighetsrepresentanter samt företrädare för frivilligorganisationer. Genom att nå ut med information om rättigheter till ett stort antal elever var förhoppningen att nå den primära målgruppen.

Metoden

Skolturnén bestod av ett antal aktiviteter som genomfördes på en skola i taget under en veckas tid. Skolveckan inleddes med en aulapresentation, där skolans elever samlas och får information om vad som ska hända under veckan och alla medverkande i projektet presenterar sig. Därefter såg eleverna teaterföreställningen och deltog i den efterföljande dialogen som leddes av skådespelarna med utgångspunkt i en av föreställningens scener. De unga fick under veckan

information om vart de kan vända sig för att få stöd i en utsatt situation, om projektets stödforum. De fick också möjlighet att samtala med företrädare från socialtjänsten, ungdomsmottagningarna och polisen.

Teaterföreställningen KÄRLEKEN ÄR FRI!?! handlade om individens rättighet att välja identitet och grupptillhörighet i relation till kärlek, familj, kultur och samhälle. Den handlade om ungas rättigheter till sin kropp, sin sexualitet och att själva få välja partner. Föreställningen belyste både flickors och pojkars perspektiv samt på hur det kan vara att leva som hbtq-person inom en hederskontext. Rättighetsperspektivet och kärlekstemat var grunden eftersom föreställningen riktar sig till en bred publik. Föreställningen varade i 90 minuter varav 20 minuter var efterföljande publikdialog.

När eleverna hade sett teaterföreställningen deltog de i en workshop om FN:s barnkonvention och de mänskliga rättigheterna som leddes av två processledare under ett klassrumsbesök. Processledarna hade genomgått interna utbildningar, som såg olika ut på de fyra ingående orterna, båda vad det gäller innehåll, upplägg och omfattning. Processledarna var fria att lägga upp innehållet i klassrumsbesöken utifrån vissa gemensamma ramar, vilket ledde till stora variationer. Inför den första skolturnén 2014 utarbetades en verktygslåda med förslag på olika uppvärmningslekar, samtalsövningar och diskussionsfrågor. Verktygslådan utvecklades under projektets gång men användes i olika utsträckning lokalt. I en del fall arbetades egna metodmaterial fram. Det gemensamma för samtliga klassrumsbesök var att det gavs en introduktion till mänskliga rättigheter och barnkonventionen som eleverna fick diskutera utifrån fallbeskrivningar eller scener i teatern.

Korridorhänget placerades i en korridor eller i ett uppehållsrum och bestod av en utställning av affischer och rollers om hedersrelaterat våld och förtryck, övergrepp, rätten till sin kropp och sexualitet, samt aktiviteter i form av tipspromenad, frågekort och pyssel. I korridorhänget befann sig, förutom representanter från samverkansgrupperna, även skådespelarna i teaterensemblen. De unga kunde samtala med representanter och skådespelare medan de pysslade med pärlor, ritade, spelade spel eller diskuterade frågekort och tipspromenadens frågor

Stödverksamheten bestod av en chatt på nätet som bemannades av volontärer från olika organisationer. Sammanlagt valde volontärer från över 10 frivilligorganisationer att medverka i uppbyggnad och utveckling av stödforumet. Det gavs en utbildning till svarare varje halvår för att ge nya personer möjlighet att bemanna stödverksamheten. En intern portal fanns kopplad till webbplatsen och via den skedde kommunikationen med svararna. Det fanns även ett dokumentationssystem som kopplat till forumet och samtalen i stödverksamheten dokumenterades efter varje kontakt.

Utvärderingen

Utgångspunkten för studien var att projekt som bygger på samverkan mellan ett stort antal olika aktörer oundvikligen påverkas av den polariserade debatten och oenigheten som råder kring hedersrelaterat våld och förtryck. Det övergripande syftet var att öka kunskaperna om vilka utmaningar och möjligheter det finns för att samverka i arbetet med att metodutveckla social verksamhet kring hedersrelaterat våld och förtryck.

Respondenterna i utvärderingen är främst projektdeltagare, inklusive projektledning och styrgrupp. Det har även genomförts intervjuer med elever som har tagit del av skolveckorna. Det har däremot inte varit möjligt att fånga projektets primära målgrupp, barn och unga som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck, eftersom det skulle ha inneburit flera forskningsetiska problem.

Utvärderingen baseras på ett antal delstudier av främst kvalitativ karaktär. Relevant här: framförallt en delstudie av skolturnén och utgår från observationer och intervjuer med projektdeltagare och med elever som har sett teaterföreställningen och deltagit i klassrumsbesök.

Resultat från utvärderingen av skolturnén

Skolturnén och teaterproduktionen nådde ut till närmare 30 000 grund- och gymnasieelever på nära 100 skolor, i synnerhet i de tre storstadsområdena. Stödverksamheten fick totalt in över 800 ärenden varav närmare 500 bedömdes ingå i den primära målgruppen.

Teaterföreställningen bedömdes göra ett stort intryck på projektdeltagare, skolkuratorer och elever och beskrevs som ett framgångsrikt pedagogiskt redskap att bygga klassrumsbesökens värderingsövningar kring. De senare ställde dock höga krav på kunskap och engagemang hos processledarna för klassrumsbesöken när det gäller att bidra till ett kritiskt tänkande och förmåga att utmana stereotypa föreställningar hos eleverna.

Elevers röster om skolveckan

Flera unga beskrev att de blev positivt överraskade av hedersperspektivet under skolveckan eftersom de anser att det är en aktuell och viktig fråga. Enligt eleverna har de aldrig tidigare fått möjlighet att tala om det med vuxna i skolan och de lyfter fram betydelsen av att uppmärksamma att kärleken inte är fri för alla. Under intervjuerna framgår att flera elever har kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck sedan tidigare men för andra är det något helt nytt. Ett flertal elever beskriver att skolveckan gav ny insikt i hur det kan vara för unga som utsätts för tvångsäktenskap och begränsningar när det kommer till relationer.

Av intervjuerna framgår att det finns elever som kan relatera till innehållet eftersom de själva eller personer omkring dem lever med hedersrelaterade normer och begränsningar. Enstaka elever beskriver egna upplevelser men det vanliga är att eleverna beskriver situationen för någon som finns i deras närhet. De ges ett flertal exempel på att de känner personer som förväntas gifta sig med någon som deras familj har valt ut.

Det framgår att flera elever anser att det som togs upp under skolveckan speglar verkligheten och de känner till att det är många unga som är utsatta för tvångsgifte, barnäktenskap eller begränsningar i vardagen. De anser att det behövs mer diskussioner om det våld män kan utsätta kvinnor för och menar att de sällan får utrymme att reflektera över det i skolan. De pekar på vikten av att diskutera våld och förtryck för att skapa förändring och beskriver skolveckan som ett första steg i den riktningen.

Under intervjuerna beskriver vissa av eleverna att de har skolkamrater som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck. De tror inte att det är specifikt för deras skola utan att det är något som händer överallt. Andra elever säger att det inte är något som förekommer i deras omgivning och tror inte att det finns elever på deras skola som utsätts. Det framgår att de sistnämnda upplever att de inte kan relatera till innehållet i skolveckorna eftersom det har fokus på en utsatthet som de själva aldrig har upplevt eller kommer att uppleva.

Det framgår att eleverna överlag anser att skolveckorna har gett dem ny kunskap men framförallt möjlighet att reflektera över rättigheter och relationer. Samtliga elever beskriver det som positivt att de har fått möjlighet att se rättigheter ur nya perspektiv. Emellertid uttrycker vissa av de unga en osäkerhet över att de inte har fått svar på vissa frågor som ämnet väcker. Det framgår att vissa elever har haft svårt att förstå vissa perspektiv, till exempel var gränsen går för vad föräldrar bör bestämma över. Enstaka elever anser att föräldrarnas vilja är något som alltid ska respekteras och efterfrågar mer nyanserade diskussioner under klassrumsbesöken.

Det förekommer även elever som uttrycker en osäkerhet inför att de perspektiv som förmedlas i skolan står i kontrast till de perspektiv som deras föräldrar eller andra vuxna i deras omgivning förmedlar.

Det framgår att elever efterfrågar stödinsatser och förebyggande arbete som inte pekar ut den som söker stöd utan riktas till samtliga elever. Projektets stödverksamhet kan betraktas som mindre utpekande eftersom kontakten tas via en internetbaserad chatt. Därtill innebär det faktum att de unga inledningsvis är anonyma att all kontakt med stödverksamheten sker på de ungas egna villkor och att de kan avbryta kontakten om de inte är tillfredsställda med stödet. Det ställer dock höga krav på att stödverksamheten lyckas bygga goda relationer med de unga så att de inte förlorar förtroendet från de unga som tar kontakt.

Elever tar inte upp att det finns en misstro mot myndigheter när det gäller att söka stöd men att det är viktigt att få information om stödvägarna. Flera av dem tror

dock inte att unga som lever i en utsatt situation skulle söka stöd utanför familjen på grund av att de är vana vid att problem ska lösas inom familjen och att de inte vill svika sin familj eller att de är rädda för att råka illa ut.

Identifierade motsättningar och dilemman

Det framgår i studiens intervjuer att de konflikter och motsättningar som finns i den offentliga debatten kring hedersrelaterat våld och förtryck är närvarande inom projektet, på såväl lednings- som verksamhetsnivå. De tre perspektiven på hedersrelaterat våld och förtryck som har identifierats i tidigare forskningsöversikter framträder inom projektet men de är inte tydligt avgränsade från varandra och har delvis tagit andra former. Ett vanligt perspektiv bland projektdeltagarna är att hedersrelaterat våld och förtryck utgår från patriarkala värderingar som förekommer världen över men som tar sig olika uttryck i olika kulturella kontexter. Det finns dock de som efterfrågar ett intersektionellt perspektiv i projektet och ett mer riktat arbete i socioekonomiskt segregerade områden.

Det framträder i studien att det finns ett flertal övergripande dilemman som kan behöva diskuteras i det fortsatta metodutvecklande arbetet.

Ett första dilemma är svårigheten att uppmärksamma unga som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck utan att bidra till att stigmatisera redan utsatta grupper i samhället. Att sprida information och diskutera hedersrelaterat våld och förtryck på ett brett urval av skolor för att nå den primära målgruppen där de inte förväntas finnas kan betraktas som stigmatiserande genom att det riskerar att spä på fördomar om andra grupper i samhället, hos elever som inte kan relatera till problematiken. Det beskrivs likväl som stigmatiserande att begränsa urvalet av skolor till socioekonomiskt utsatta områden där hedersrelaterade normer förväntas förekomma genom att det reproducerar en stereotyp bild av inom vilka grupper utsattheten förekommer, vilket kan bidra till att elever i dessa områden kan känna sig utpekade med följd att upplevelsen av diskriminering och segregation kan öka. Det finns ingen enkel lösning på detta dilemma men några möjligheter som framkommer i studien är att anta en bredare definition av hedersrelaterat våld och förtryck eller att ta upp rättigheter ur ett vidare perspektiv, att diskutera vilka begrepp som kan användas i samtal med unga för att inte peka ut vissa grupper samt utveckla metoderna för att skapa en kritisk reflektion bland eleverna. Det kan även handla om att ge information som uppmärksammar elever på nyanser, föra diskussioner i mindre grupper av elever samt genomföra ett mer omfattande förankringsarbete bland skolpersonalen så att de kan arbeta vidare med frågan.

Ett andra dilemma är uppfattningen att även om information om rättigheter kan leda till långsiktiga förändringar, så innebär det inte någon förändring för de som lever i en utsatt situation här och nu. Det beskrivs i värsta fall snarare öka de ungas känsla av utsatthet eller bidra till att de får motstridiga budskap från vuxna i sin

närhet som de måste förhålla sig till. Det framgår att ett riktat arbete med föräldrar och andra signifikanta vuxna skulle kunna innebära en större förändring för de unga som inte får ta del av sina rättigheter. Det uttrycks dock många svårigheter med förändringsarbete riktat till vuxna. Det handlar dels om att nå ut till vuxna som upprätthåller hedersrelaterade normer och förväntningar, dels om möjligheterna att faktiskt genomföra ett långsiktigt förändringsarbete tillsammans med dem. Respondenterna i den här studien har inga goda exempel på ett välfungerande förändringsarbete med vuxna, utan ger endast exempel på när sådana försök inte har haft framgång. Det gäller också att utforma arbetet med vuxna på ett sätt så att det inte pekar ut och bidrar till att öka kritiken om att stigmatisera redan utsatta grupper ytterligare.

Det sista dilemmat handlar om möjligheter att utforma ett stöd som kan leda till förändring för unga i en utsatt livssituation på sikt. Vissa beskriver samtal som en framkomlig väg medan andra menar att det krävs mer aktivt stöd och en plan för att de unga ska kunna lämna sin familj alternativt för att arbeta med familjen så att de unga ska kunna stanna. Stödverksamheten som har utformats inom ramen för projektet har tagit emot samtal från unga i behov av stöd men svårigheten att slussa dem vidare till annan verksamhet har inneburit ett stort ansvar för volontärerna som bemannar chatten. Myndigheterna beskrivs många gånger som ett bra stöd när unga akut måste placeras utanför hemmet men att stödet för dem som inte lever i en akut situation eller har placerats på skyddat boende brister.

Hur gick det med arbetet mot pojkars utsatthet?

Projektet hade ett specifikt fokus på pojkars utsatthet, vilket delvis genomsyrade verksamheten. Stödverksamheten vände sig till specifikt till pojkar under en kväll i veckan. Teaterföreställningen tog upp de specifika krav som ställs på pojkar att kontrollera och ta ansvar för systrar som bryter mot hedersrelaterade krav. Det togs även fram särskilt material om pojkars situation.

Det framgår av intervjuerna att det var svårare att arbeta med pojkperspektivet inom projektet än förväntat och respondenter beskriver att de inte kom så långt som de hade tänkt sig när det gäller metodutveckling för att möta pojkar. Det har visat sig genom att avsevärt färre pojkar har kontaktat stödverksamheten. Svårigheterna beskrivs bestå i att stigmatiseringen som hedersrelaterat våld och förtryck uppfattas bidra till upplevs mer markant i relation till pojkar och män samt att vissa individer och organisationer inom projektet inte vill arbeta med pojkperspektivet eftersom det inte ser det som en framkomlig väg i förändringsarbetet för de flickor och kvinnor som utsätts. Det kan konstateras att svårigheterna att utveckla metoder för att arbeta med pojkar underskattades i planeringen av projektet och att det krävs mer kunskap om pojkars situation för att utveckla nya metoder i arbetet med att stödja pojkar. Det efterfrågas även en vidare diskussion och mer kunskap om hbtq i relation till hedersrelaterade normer och värderingar. Det har även lyfts önskemål

om att tydligare rikta sig till hbtq-personer genom att ta in fler verksamheter som har kunskaper om dessa frågor i olika delar av projektet.

Av intervjuer med kuratorer i studien framgår att de möter unga som i olika grad lever med hedersrelaterade normer och begränsningar. Många av de vuxna som har intervjuats i studien beskriver en rädsla för att göra fel i arbetet eller för att bidra till stigmatisering av redan utsatta grupper i samhället.

Utvärderaren konstaterar att trots interna motsättningar och en extern polariserad debatt har projektet i stort lyckats väl med att genom samverkan mellan ett stort antal aktörer komma långt i metodutvecklingen av arbetet med att motverka hedersrelaterat våld och förtryck och stödja unga i en utsatt livssituation.

Box 73, 424 22 Angered
Besöksadress: Angereds torg 9
Tel: 031-392 90 00
www.jamstalldhetsmyndigheten.se

